MŪSŲ SENOVĖ

„Mūsų Senovės“ pirmųjų knygų turinys.

Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai — *P. Klimo* 3
Vyskupo Valančiaus akcija — *Tumo* 6
Vyskupo Valančiaus bylos — *Vaclovo Biržiškos* 6
Vyskupas Valančius ir 1863 m. Manifestacijos — *A. Aleknos* 22
Iš kultūros kovų kronikos Šiaulių ap. — *A. Povyliaus* . . 34
Iš Kauno kronikos — *A. Dambrausko* 39
Mosėdžio vikaro akcija — *J. Tumo* 53
Mosėdžio Blaivybės Draugija — *J. Tumo* 57
„Lietuvių Motinėlė“ — *V. Biržiškos* 63
„Češskij Alfavit“ — *Tumo* 65
Kaip sekės platinti lietuviškos knygos rusiškomis raidėmis — *V. Biržiškos* 65
Lietuviškoji sekcija slavytyrcs atstovų suvažiavime — *J. Tumo* 67
„Tėvynės Sargo“ sukaktuvėms — *Jurgio Smalsčio* . . . 71
Akrostikas Vaižgantui — ? 72
Žemaičių Kunigų Seminarija. Lietuvos geradariai 1850 m. — *Tumo* 73
Kaip „Mūsų Senovė“ dygo. „Mūsų Senovės“ programa. Prof. Bezzenbergerio sukaktuvės. — *J. Tumo* . . . 76
Bajoro privalumai — *Tumo* 82
A. Maciejausko byla del spaudos grąžinimo — *A. Maciejausko* 83
Lazdijų dokumentai — *J. Gutausko* 88
A. Aleknos: „Lietuvos Istorija“ — *Prof. A. Voldemaro* . . 103
Istorijos žinios kitur — *A. Ružancovo* 115
Veikėjų korespondencija.
Lauryno Ivinskio 117
Petro Vileišio 117
Kaz. Būgos 119
Biržų pilis ir jos apylinkės — *P. Ruškio* 148
Nežinomas lietuvių kalba atsišaukimas 22 sausio 1863 — *V. Biržiškos* 172

MŪSŲ SENOVĖ

NEPERIODINIS ŽURNALAS

Lietuvos istorijos medžiagai rinkti.

RED. JUOZAS TUMAS.

Švietimo Ministerijos
KNYGŲ LEIDIMO
KOMISIJA.

Kaina 25 Aks. — Sk.

KAUNAS 1921.

o o o ŠVIETIMO MINISTERIJOS LEIDINYS o o o o

LTSR Valstybinė
RESPUBLIKINĖ
BIBLIOTEKA

Cp 654

„VARPO“ BENDROVĖS SPAUSTUVĖ KAUNE, LAISVĖS ALIEJA 60.

Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai.

(P. Klimo, Kaune).

Jeigu žmogus nežinotų savo ar savo visuomenės praeities, jis būtų, kaip kūdikis. Ir tik tada jisai gali pats darbuotis ir aktingai gyventi, kai jisai apsipažįsta visupirma su ta artimiausia praeitim, iš kurios jisai pats išėjo. Tik tos praeities (o juk kiekvienа pergyventa sekundė virsta jau praeitim) apsityrimu žmogus vaduojasi savo dabarties darbe, savo sumanymuose ir siekimuose.

Praeities pažinimas parodo dar platesnę savo reikšmę, juo giliau jisai tą praeitį siekia. Tuo būdu mes suaugame su mūsų protėviais į vieną draugiją, kuri išlaikė mūsų pačių materialę ir dvasinę buitį, ir tampame sąmoningi senų senųjų uždavinių, siekimų ir idealų vykintojai, taisytojai, tobūlintojai. Visuomenės darbuotojas, pažinęs savo visuomenės praeitį, tarytum, praregi dabarčiai ir ateičiai. Savo darbe jisai įgyja plataus žvilgsnio į tautos, valstybės, žmonijos evoliuciją; jos pagrindines pajėgas įregėjęs, jisai pajunta savo asmeninę reikšmę, atgauna nežinios atimamo įsitikėjimo bei stiprybės ir tuo būdu darosi energingas, atvirai žiūrįs į ateitį, sąmoningas ir tvirtas savo tautos ar valstybės narys - kūrėjas.

Priešingai, karta, kuri nežino savo tautos istorijos, savo praeities kovų, savo tėvų ir protėvių laimėjimų ir nelaimių, pasiektų ir nepasiektų uždavinių, jų siekimų ir priemonių, žodžiu, jų gyvybės ir mirties džiaugsmo bei skausmo, — ta karta tegyvena savo dabarties valanda, jos ūkanomis ir giedra, vėjo - žaidėjo atpučiamomis ir nupučiamomis.

Tokia yra mūsų senovės arba istorijos pažinimo prasmė ir gilusis jo *uždavinys* tautos auklėjimo reikalui.

Kad mums, daugiau, būtų aiškūs senovės pažinimo *keliai*, reikia mokėti tiksliai atskirti istorijos mokslas nuo kitų mokslų.

Žmogus pažįsta pasaulį arba gyvenimą trimis būdais arba, plačiai imant, trimis mokslais.

Visą eilę tiesų jisai imasi iš idealinio pasaulio, iš paties jo pažinimo formų, a priori (matematika), arba iš neišrodomos dvasios evidencijos (etika, logika, aistetika). Tų tiesų ieškojimo

mokslai savo tiksliai aprėžtais objektais yra realybės neįginčijami, jie realybei yra lyg indiferentūs, jie yra absoliutūs *mūsų* pažinimo sąlygomis, arba absoliutūs apskritai, nes kitokio pažinimo žmogus negali prisistatyti.

Daugiau, žmogus žvelgia į aplinkui esamą realybę ir, pasijusdamas neaprėpiamo įvairumo apsuptas, ieško kelių jam suprastinti, padaryti lengvai aprėpiamu ir tuo būdu tinkamu pažinimui ir praktikos suvartojimui. Žmogus čionai tuojau pastebi, kad jis negali savo protu aplinkui esamos realybės savyje pakartoti, (jam to nė nereikia!) ir jis iš realybės imasi sau tik jos pažymius, tuos ar kitus, mažesniuosius, didesniuosius, žiūrint, kas jam pamėgsta ar kas reikalinga. Tuo būdu žmogus realybę suriša įvairiomis bendrybėmis, sąvokų formomis, suseka bendruosius santykius ir tariasi pažinęs įvairių įvairiausią pasaulio sudėtį. Šitaip bendrindamas ir prastindamas tikrojo pasaulio įvairumą, žmogus sukūrė ilgą eilę visokių *gamtos* mokslų. Savo tendenciją tų mokslų srityje jisai parodė — visą pasaulio įvairumą pasiryžęs subendrinti ir suprastinti ligi atomų teorijos.

Į gamtos mokslus, jų uždavinių ir metodžių atžvilgiu, turime įtraukti taip pat ir visus dabar vadinamus visuomenės mokslus, kurie ieško bendrų dėsnių realiuose žmonių santykiuose, ūkyje, šeimoje, tautoj, valstybėj ir tt.

Pagaliau, norėdamas pažinti tą pačią realybę, žmogus nori ją pažinti ne tik suprastintą, subendrintą, ne tik nepriklausomą nuo tam tikro laiko ir vietos, bet, kiek galima, tikrą ir pilną tam tikrą laiką ir tam tikroj vietoj, be to — gyvą, gemančią, augančią ir mirštančią, kaip ir mes patys. Tyrėjas čia pasirenka sau kurį jam įdomų faktą ir priežasčių priežastimis, kaip nepabaigiamais siūlais, visokių aplinkybių ir apystovų rezginyje, metai po metų, ar metašimčiai po metašimčių — jis seka to fakto atsiradimą, jo kitimą ir subrendimą jį suinteresavusiam pavidale. Čia jisai jau nebebendrina gamtos ar visuomenės padarų bei reiškinių, bet juos individualizuoja, tiria juos su visais jų individualiais pažymiais, individualinėmis priežastimis ir individualiniais tų priežasčių išdaviniais.

Bendrų dėsnių pažinimas, kurio suteikia minėti gamtos mokslai, apsaugoja pasirinktos individualybės tyrėją nuo smulkmenų, kurios nesudaro tos individualybės plėtojimosi nei sąlygų, nei veiksnių, ir tuo būdu jo tyrinėjimui suteikia nuosakaus, kilnaus, rimto stiliaus, laisvo nuo smalsaus eklektiko balasto.

Šit — toji trečioji mokslų rūšis, kuriai duodame *istorijos* mokslų vardą. Tokiu būdu istorininkas, neišeidamas iš bendrųjų dėsnių, kuriuos atskleidžia pasaulio įvairybėse gamtos mokslai, pateikia pažinimo trokštančiai žmogaus dvasiai dėsnių individua-

linio veiksmo vaizdą ir išaiškinimą kiekvieną kartą tam tikro laiko tarpe.

Tik tie trys mokslai, giliai žmoguje ir visuomenėje iškultivuoti, sudaro pilną dvasios kultūrą, visada, berods, greta einančią su materiale kultūra.

Padėti rimtą, platų pamatą *Lietuvos istorijos* mokslui, kurs duotų pažinti pilną lietuvių tautos individualybės plėtojimąsi aukščiau išdėstyta prasme — ne tik jau atėjo metas, bet ir griežta pareiga. Statyti Lietuvos valstybę be istorinės Lietuvos individualybės pažinimo reikštų eiti pusiau užrištomis akimis į tikslą, kurio ne tik neprimatai, bet ir neprijauti. Nes tik savos tautos istorija suauklėja to jautimo pajėgas dideliu maštabu ir metašimčių sukrautu gyvybės patvarumu.

„Mūsų Senovės" kūrėjų būrelis, eidamas tuo keliu ir burdamasis apie mūsų istorijos pamatų statytojus, visu pirma stengsis sau pasistatyti uždavinį jiems padėti arba juos iš nedarbo išraginti. Pirmas žingsnis bus kuoplačiausiai ir kuotiksliausiai aikštėn iškelti mūsų praeities individualinės aplinkybės, faktoriai ir kūrėjai. Istorininkams ir bus tat toji medžiaga, kuri yra reikalinga Lietuvos istorijos mokslui pagrįsti ir drauge tam didžiam auklėjamam uždaviniui pasiekti, apie kurį buvo aukščiau kalbėta.

Pradedame ir įsižadame nesustoti.

1921, 15/III.

Vyskupo Valančiaus akcija

1855 m.

Dedame čia ištisai tą vyskupo Motiejaus cirkuliarą, kuriuo buvo pradėta ir įvykinta Žemaičių Vyskupijos, ypač tos dalies, kuri buvo tik ką prijungta prie jos iš Vilniaus vyskupijos, t. y. 8 dekanatų atlenkinimas.

„Mości Księże Dziekanie! Przy niniejszem przyłączając 15 exemplarzy „Aktas ir poteriai", zalecam, ażebyś rozesłał do wszystkich kościołów Dekanatu Krokowskiego i przykazał czytać z ambony w każdy dzień święty, nawet w tych kościołach, w których nauki mawiają się po polsku.

Od czasu rozejścia się tych książeczek obowiązkiem będzie plebanów według nich pytać się ludu pacierzy podczas kolendy, w ten sposób zaprowadzi się jednostajność. Do W. M. Pana należeć będzie ścisły dozór, ażeby zalecenie obecne koniecznie było wykonywane.

Dano w Worniach 1855 r. Czerwca 18. Maciej Wołonczewski Bp.

(Iš kan. Tumo archyvo).

Vyskupo M. Valančiaus bylos.

(Vaclovo Biržiškos, Kaune).

Ikšiol Lietuvos istorijos laikotarpis tarp 1864 ir 1883 m. yra mažiausiai nušviestas. Didžiausi priežastis — trūkumas tinkamos medžiagos. Svarbiausioji medžiaga, kuria ikšiol to laikotarpio tyrėjai (A. Alekna, M. Biržiška ir k.) rėmėsi, tai paties žymiausiojo tų laikų veikėjo vysk. Valančiaus užrašai. Bet ir tie užrašai, kad ir labai turiningi ir kiekvienam tyrėjui labai svarbūs, nušviečia tik vieną tų laikų judėjimo pusę, o palieka ūksmėje visa, ko pats vyskupas nebuvo matęs. Todel padėdamas bent kiek istorininkams, gavęs pažinti oficialę rusų valdžios slaptąją medžiagą, kiek jos yra palikę Kauno gubernatoriaus archyve, ją

čia paduodu. Ji, nors ir vienapusė, vis delto daugelyje dalykų papildo Vysk. Valančiaus užrašus ir dar aiškiau ir vaizdžiau nušviečia mums to didelio veikėjo asmenį.

I.

Pirmoji byla taip ir pavadinta: „Apie vyskupo Valančiaus veikimą". Nors visas susirašinėjimas teliečia 1869 ir vėlesnius metus, tačiau, matyti, pilnumo dėliai čia pridėta ir juodraštis Kauno gubernatoriaus pareiškimo Vilniaus general gubernatoriui iš 1865 m. birželio 24 d. Nr. 5530. Šisai pareiškimas tai tikras kaltinimo aktas, prieš vyskupą Valančių sustatytas, nes jis į viena suveda visas senąsias vyskupo kaltes. Štai jis ko ne ištisai. „Su raštu iš š. m. vasario 18 d. Nr. 1819 aš buvau nusiuntęs į Laikinąją Lauko Auditoriatą karo teismo bylą 6 tomuose apie maištininkų užpuolimą 1863 metais ant Varnių miestelio, kada iš R. K. Dvasiškosios Konsistorijos buvo paimta 2.000 rublių, gi maištininkams kun. Dembskis (Ladislovas. Red.) viešai bažnyčioje skaitė iš sakyklos maištininkų atsišaukimą. Su raštu gi iš š. m. gegužės 28 d. Nr. 4718 išsiųsta auditoriatui irgi karo teismo byla iš dviejų dalių apie slėpimą sužeistojo būrio vado Bagdonavičiaus[1]). Abidvi bylos, įsimaišius į jas katalikų dvasiškiams, gyvenantiems Varniuose, kurių priešakyje stovi vyskupas Valančiauskis ir buvęs seminarijos rektorius kun. kanauninkas Juozas Dovydavičius, yra angštai surištos; kadangi šios bylos nepilnai nušviečia vyskupo Valančiauskio dalyvavimą buvusiose krašte riaušėse, tai Jūsų Aukštybei įsakius, turiu garbės pridėti šiuos davinius, kurie jau galės pakankamai nušviesti tos vietos katalikų dvasiškių vado veikimą.

Maištas rengti, kaip aš jau buvau Tamstos pirmtakūnui pareiškęs 1864 m. rugpiūčio 1 d. Nr. 8651, buvo pradėta 1860 metais blaivybės platinimu, kada uoliausiai pasidarbavo vyskupas Valančiauskis. Daugiau, kada 1861 m. visur buvo prasidėję demonstracijos, kada per mišias pradėta giedoti revoliucinės giesmės ir bažnyčiose laikyti gedulo mišios už sušaudytuosius Varšuvoje, vyskupas Valančiauskis ne tik tam nesipriešino, bet net leido tokias pamaldas Varnių katedroje. Galop, kai 1863 m. jau buvo prasidėjęs ginkluotas sukilimas, vyskupas Valančiauskis nepasirūpino išsiuntinėti jo ganomajai kunigijai griežto įsakymo, grasančio bet kuriam kunigui, kurs imasi ginklo ir priesieką ištikimybei laužo, atėmimu priklausomų jam teisių; tai nesunku būtų buvę padaryti, vieton gi to kunigams, kurie prašė jo pata-

[1]) Žr. apie tai kun. J. Tumo „Ilgieji Cirtauto batai" „Viltyje" 1912 m. Red.

rimo, kaip jiems elgtis, „Žmonių Valdžiai" (Rząd Narodowy. Red.) įsakant jiems skaityti maištininkų manifestą, vyskupas atsakinėdavęs: „Darykite, kaip norite". Tą patį jis buvo pasakęs ir mirtimi jau nubaustam kunigui Gargasui, kurs klausęsis, ar jam stoti į būrį. Tokiu būdu vyskupas Valančiauskis, nepavartojęs visų galimų priemonių manifestacijoms ir maištui pasipriešinti, neužmiršo kreiptis į jo ganomąją kunigiją tam tikru raštu, kada valdžia, kad ir tiesioginiu būdu, įsimaišė į jo įsakymus, skiriant dvasiškius į (tarnybos) vietas.

Dabar, eidamas prie rašto davinių, kurie gali parodyti, jog vyskupas Valančiauskis buvo nusistatęs prieš valdžią, aš mano žinybos raštuose randu štai ką: 1, Krymo karo laiku buvęs Telšių karo viršininkas pulkininkas Paschali 1856 m. kovo 1 d. Nr. 31 pranešė buvusiam Kauno gubernatoriui, jog didžiuma katalikų kunigų, neišskiriant nė vyskupo Valančiauskio, pikčiausiai nekenčia rusų valdžios ir rusų tautos žmonių; 2, kai 1861 metais pašaukti į Laikinąjį Kauno Policijos Teismą kunigai augustionai Kukšta ir Simutavičius atsisakė prisiekdinti policijos iššauktuosius liudininkus, jog buvo giedotas maišto himnas, sakydami, buk liudininkai nėsą buvę išpažinties, nors tie priešingai sakės, buk Rymo Katalikų tikyba būsianti įžeista panašia priesieka; kai toks aiškiai pagiriantis manifestacijas kunigų pasielgimas buvo praneštas vyskupui Valančiauskiui, — tai jis atsakė buvusiam Kauno gubernatoriui randąs, jog minėtieji kunigai pasielgę visai teisėtai, kleboną gi kunigą Strzedziński, kurs be jokių kiūčių prisaikdinęs tuos pačius liudininkus, vyskupas palaikė kaltu; 3, kai 1861 m. Kaune prasidėjo gedulo pamaldos ir policija darė tam tikrus žygius; apie tai buvo pranešta general gubernatoriui spalių 4 d. Nr. 1229; vyskupas Valančiauskis, kreipėsi į general majorą Chomiński šiuo raštu: „Nuolatinės Kauno gyventojų skundos mane įtikino, jog šio miesto policija perdaug jau ima globoti katalikų bažnyčias, kartais net drįsta kištis į pačių pamaldų tvarką. Pav., man rašo, jog spalių 1 d. po mišparų parapionims iš Benediktinų bažnyčios išeinant, policijos agentai uždarę šventoriaus vartus, liepdami žmonėms, kad eitų pro vartelius; jog del patirtų šiame atsitikime skriaudų daugelis vengia bažnyčios. Spalių 3 d. Augustionų bažnyčioje, kai parapionims prašant, kunigas pradėjęs gedulo mišias, policija raštu uždraudžiusi jas laikyti ir būtinai reikalavusi, kad kunigai išsiskirstytų. Tiesa, šitas netikęs policijos reikalavimas patenkintas nebuvo, nes mišios buvo atlaikytos; bet panašūs policijos valdininkų įsakymai, nustatą pamaldų laiką ir tvarką, man rodos, per daug drąsūs ir visai nesutaikomi su tikybos laisvės pagrindu. Pranešdamas Jūsų Aukštybei tokius policijos perdėjimus, turiu gar-

bės žemai Tamstos prašyti, kad Tamsta viršininkas duotumei atatinkamą įsakymą". Kai gi šiam raštui papildyti vyskupas buvo paklaustas, kokiam reikalui spalių 3 dieną buvo laikomos gedulo mišios, jis, nesivaržydamas, atsakė, jog tos mišios buvo laikomos už a. a. Tadą Kulvietį. 4, Iš karo teismo bylos del kunigų Pugasevičiaus ir Palčevskio, 2 Skyriaus Kauno gubernijos kariuomenės vado atsiųstos 1863 m. birželio 29 d. Nr. 781 Tamstos pirmtakūnui, be kita ko, matome, jog vyskupas Valančiauskis dviprasmiai atsakęs kunigui Palčevskiui, jam pasisakius, jog skaitęs iš sakyklos revoliucinį manifestą: „Sėdėk namie ir eik savo priedermes". 5, Paimtas nelaisvėn iš Pisarskio būrio kunigas Ipolitas Savickis, kaip tai matome iš buvusio vyriausio krašto viršininko konfirmacijos, minimos įsakyme generolui-leitenantui Bersonui Maideliui 1863 m. birželio 9 d. Nr. 1135, parodė, kai jis prašęs vyskupą Valančiauskį, kad leistų prisaikdinti lageryje maištininkus, vyskupas be kitko šiaip išsireiškęs: „Yra paprotis, kad prie kariuomenės laikoma daktaras ir kunigas". 6, Apie lapkričio 6 d. pereitų 1864 m. Kaunan atvyko Adakavo bažnyčios Raseinių apskrities klebonas kun. Peliksas Žukauskis (šio kunigo brolis tarnavo Telšių apskrities penkiašimtininku ir buvo maištininkų pakartas už ištikimumą teisėtai valdžiai, patsgi kunigas dalyvavęs su mūsų būriais mūšyje su maištininkais) ir prašė mane del gresiančio jam pavojaus iš pusės blogos valios žmonių už išdavimą valdžiai Raseinių apskrities dvarininko Mikalojaus Stankevičiaus, kurs vežiojęs maištininkų laiškus, rašytus įvairiems žmonėms, perkelti jį į kitą apskritį ir aš tuojau kreipiaus į vyskupą Valančiauskį, kad patenkintų Žukauskio norą, Vyskupas, nors mano reikalavimą išpildė, tačiau tuojau išsiuntinėjo lotinų kalba raštą iš lapkričio 23 d., kuriuo kunigams draudžia be vyskupo žinios duoti nuodėmių išrišimą simonistams, t. y. tiems kunigams, kurie gavo parapijas, ne vyskupo, bet pasaulinės valdžios paprašę. Šio rašto kopiją esu nusiuntęs Tamstos pirmtakūnui š. m. vasario 18 d. Nr. 1844".

Be to, vyskupo Valančiauskio pritarimą buvusioms riaušėms galįs patvirtinti jo įsakymas siųsti nuteistiems kunigams algą, kurią jie anksčiau gaudavo („tai aš pareiškiau 1864 m. gegužės 9 d. Nr. 5016"); todel valdytojais vakuojančių parapijų vyskupas skyręs ne nuolatinius klebonus, tik admistratorius, kurie negaudavo klebonų algos, nes ji buvo siunčiama ištremtiesiems kunigams. Taip pat ir krata, padaryta valstybės patarėjo Derevickio, patvirtino kunigo Liutostanskio pranešimą, atsiųstą man su raštu palydovų generolo majoro Potapovo iš 1864 m. gruodžio 29 d. Nr. 1254, jog vyskupui buvo įduoti iš kalėjimo visoki politikos kalinių daiktai; apie tai p. Derevickis asmeniškai buvo

pranešęs buvusiajam ganerolui gubernatoriui; tai gali rodyti, jog vyskupas Valančiauskis turėjo santykius su neištikimaisiais žmonėmis.

„Baigdamas, turiu garbės pranešti, jog iš privatinių šaltinių žinau, jog 1863 m. pinigai iš konsistorijos buvo maištininkams išduoti, vyskupui leidus; tai patvirtina, jog maištininkams užpuolus Varnių miestelį, konsistorijos valdininkai turėjo galimybės tuos pinigus paslėpti, kaip tatai patvirtina su šiuo siunčiamas pareiškimas buvusio Telšių žandarų komandos viršininko iš 1863 m. birželio 8 d. Nr. 44; žinia gi, kurią nesenai esu gavęs, jog vyskupas siuntė į maištininkus savo seserėną Ladislovą Beresnevičių iš namų dvarininkės Rubaževičienės, kurios karo teismo byla išsiųsta Auditoriatan praeitojo gegužės m. 28 d. Nr. 4718, jei ji bus patvirtinta, duos galimybės įsitikrinti, jog vyskupas Valančiauskis tiesioginai yra dalyvavęs maište. Tame paklausime įsakyta Kauno gubernijos žandarų korpuso karininkui padaryti kvotą. Apie jos pasekmes turėsiu garbės pranešti Tamstai".

Mes tyčia išrašėme tą ilgoką raštą, nes jame surinkta visi kaltinimai vyskupo Valančiaus, kaipo 1863 m. „maištininko". Kitos bylos nušviečia jį kiek iš kitos pusės.

Visas tas platokas pranešimas buvo ištrauktas, kai 1869 m. buvo gauta žinia, jog vyskupai Valančius ir Beresnevičius slaptomis matęsi miške ties Kaunu su Seinų vyskupu Lubieńskiu. Toji žinia buvo visai teisinga. Seinų vyskupas Lubieńskis, reikalingas tam tikrų nurodymų del santykių su Peterburgo Katalikų Kolegija, o neturėdamas teisės apleisti savo vyskupiją ir susisiekti su Rymu, 1868 m. liepos m. tyčia suvažiavęs su Vyskupu Valančium Aleksote. Tas pasikalbėjimas turėjęs svarbių bažnyčiai pasekmių Žiūr: „* * * Konstanty Ireneusz Pomian hrabia Lubieński". Kraków, 1898 m. 340 — 1 p.

Toji žinia pasirodė taip svarbi, jog apie tai buvo pranešta net pačiam carui, kurs įsakęs pristatyti slaptą priežiūrą tų vyskupų veiksmui. Tik kaip čia tai įvykinus? Gubernatorius tad kreipėsi į Kauno gubernijos žandarų viršininką, prašydamas jo patarimo, „kokiu būdu galima pristatyti tinkamiausia priežiūra abiejų vyskupų veikimo, jų kelionių, pasivaikščiojimų, visų žmonių, kas juos lanko, ypač atvažiuojančių iš svetur, ta sąlyga, kad tai būtų kuomažiausiai pastebėta". Žandarų viršininkas 1869 m. liepos 30 d. Nr. 190 atsakė, tam reikalui nėsą galima pasinaudoti nei tarnais, nes tie nepaperkami, nei konsistorijos tarnautojais, nes jie esą tyčia parenkami iš susirišusių giminystės ryšiais su konsistorijos nariais: dviem Beresnevičiais ir Kryžanausku. Vienintėlis asmuo, kurs tam reikalui galėtų tikti, tai konsistorijos stalo viršininkas Vangelevskis, kurį konsistorijon įkišo Mamajevas

ir del to yra vyskupų nemėgiamas; jis valdžiai yra visiškai ištikimas.

Del to paties paklaustas Kauno karo viršininkas 1869 m. rugpiūčio 15 d. Nr. 381 pranešė, jo numanymu, visai nepasieksiąs tikslo paprastas prižiūrėjimo būdas — per tarnus ir pažįstamus. Tarnai netinką todel, kad vyskupas Valančius, dalydamas vaikams smulkius pinigus ir riestainius, tuo nuo mažens pripratina juos jį mylėti ir gerbti; paskui iš jų renkasi tarnus. Todel viršininkas pasitenkino tiktai įsakymu policijai sekti kiekvieną vyskupų žingsnį. Prašė leidimo pasamdyti tam reikalui atskirą žmogų už 50 rub. mėnesiui.

II.

Kita byla kilo del patriotiško uolumo Raseinių apskrities karo viršininko pulkininko Kunicko. Tasai, lankydamas Raseinių apskrities bažnyčias, kaip patsai jis vėliau 1869 m. rugsėjo 12 d. rašė Nr. 112, „kadangi paprastai, mišioms pasibaigus, vargonais grojama maršai ar polkos, pasiūlijo vargonininkams išmokti „Bože, caria chrani“ himno gaidą ir ją groti vieton pirmųjų caro švenčių dienomis“. Vėliau jis paaiškino tasai pasiūlijimas teturėjęs tikslą supažindinti katalikus kaimiečius su rusų himnu, kurio gaida „esanti kur kas geresnė už tuos visus maršus ir polkas ir žemaičiams labai patinkanti“. Kadangi tas pasiūlymas buvo išreikštas įsakymo formoje, tai vyskupas Valančius rado reikalo tuoj į tai atsiliepti tam tikru į Rietavo dekaną Butkevičių rašytu įsakymu, kuriuo griežtai uždraudė bažnyčiose vykinti panašų pulkininko Kunicko reikalavimą, ypač kad ir pačių stačiatikių cerkvėse „Bože, caria chrani“ negiedama.

„Decano et Parocho Butkiewicz. Si quis dixerit Vobis praepositum militarem Kunicki commendasse Parochis et Filialistis, ut in diebus Palatii a ludimagistro in Ecclesiis cantatur hymnus „Deus protege Imperatorem“, nolite credere, nec obtemperare; nam nec in Ecclesiis ritus graeci hymnus hujusmodi cantatur, nec a superiori civili potestate praecipitur. Volumus, ut tenor praesentium cito innotescat sacerdotibus decanatus Retaviensis. Datum Caunae 1869 a. Junii 26 die. Nr. 1156.

Mathias Wołanczewski,
Eppus.

Similibus in casibus expetendum erit mandatum in scripto“.

Tačiau faktinai tasai uždraudimas visai kitaip išaiškintas buvo. Rugpiūčio m. Gargždų kamendorius kun. Povilas Žaba slaptomis buvo parodęs tą vyskupo įsakymą tos vietos žandarui,

išvertė jo turinį latinų kalbos nemokančiam, aiškindamas, kad čia vyskupo draudžiama laikyti pamaldas už caro šeimynos sveikatą rusų kalba jei tai būtų įsakyta. Apie tai žandarai, žinoma, tuojau pranešė Kauno gubernatoriui ir Vilniaus generalgubernatoriui, paaiškindami, kun. Žaba esąs žinomas savo ištikimybe valdžiai; del to, kun. Radavičiui jį įskundžius, buvo vyskupo Valančiaus iš Tryškių iškeltas į Gargždus.

Neilgai trukus, buvo atsiųsta ir pati įsakymo kopija. Perskaitęs įsakymą ir nieko jame įtariama neradęs; be to, bene gavęs dar iš vyskupo Valančiaus skundą del neleistino kišimosi pulkininko Kunicko į bažnyčios tvarką, Vilniaus generalgubernatoriaus padėjėjas kunigaikštis Bagrationas 1869 m. rugsėjo 11 d. Nr. 3254 pareikalavo iš Kunicko pasiaiškinti, kuriam reikalui tasai buvo sumanęs himno giedojimą bažnyčiose. Į tai Kunickas ir buvo atsakęs aukščiau minėtu raštu, kur visą reikalą stengėsi, kiek galėdamas, išdailinti. Iš savo pusės ir Kauno gubernatorius pamatė, jog nediplomatiškai ir ne sulig tolaikinio politinio vėjo pasielgta ir savo ilgoką tuo reikalu pranešimą iš 1869 m. spalių 8 d. Nr. 504 pabaigė šiais žodžiais: „Taigi pastebėta iš vienos pusės netaktingumas Raseinių karo viršininko, tai jau liepta jam įsidomėti; iš antros pusės, piktas džiaugsmas (zloradstvo), kuriuo vyskupas Valančiauskis ieško priekabių aplinkraščiams rašyti tam tikru tikslu palaikyti tarp katalikų gyventojų ir dvasiškių įsitikinimą, jog katalikai esą persekiojami". Įdomu, ką jis būtų pasakęs, jei vysk. Valančius nebūtų to aplinkraščio rašęs?

Visa byla pasibaigė charakteringu vyskupo Valančiaus laišku, rašytu apie tą patį kunigą Žabą Nr. 1866:

„Innotuit mihi Tuum vicarium Žaba transmississe quasdam litteras delatorias Telsensi militari praeposito contra meam personam; scire vellim, cujus sit tenoris? Miseri homines vellent mihi nocere.

Mathias Wołonczewski
Eppus".

Oct. 22 die 1869.

Žaba, tą laišką pagavęs, nusiuntė gubernatoriui.

Nevienas kun. Žaba širdo ant v. Valančiaus; ne jis vienas įdavinėjo valdžiai jo raštus ir laiškus. Štai, 1870 m. kovo mėn. Joniškio pradinės mokyklos kapelionas kun. Viellavičius įdavė Joniškio pristavui tris vyskupo aplinkraščius: iš 1863 m. balandžio 29 d. (žem.), iš 1864 m. lapkričio 22 d. (lot.) ir iš 1865 m. vasario 7 d. (lot.); žinoma, jie tuojau nukeliavo į Kauno gubernatorių, tik, matyti, jie jau buvo tenai žinomi, tai del jų didesnės bylos nekelta.

Taip pat į valdžios rankas pakliuvo ir vyskupo laiškai, rašyti kunigui Montvilui; matyti, jo paties įduoti valdžiai. Byloje teliko jų vertimas.

Tie laiškai liečia Varlaukės filijos klausimą. 1863 m. balandžio 25 d. vyskupas rašo lenkiškai, filialistu jis esąs pristatęs kun. Sirvydą, tik abejojąs, begu kas iš to būsią, nes „nenorima, kad filijose būtų mūsiškiai".

Vėliau filialistu buvo paskirtas kun. Dimavičius. Jis turėjo smarkių nesusipratimų su dekanu Montvilu ir šis, matyti, įskundė Dimavičių policijai, kuri jį ir areštavo. Toksai pasielgimas išsaukė smarkų vyskupo laišką iš 1865 m. sausio 26 d., kuriame tasai, visą incidentą išdėjęs, įsako Montvilui iš visų pajėgų stengtis, kad kun. Dimavičius būtų paleistas; kitaip „jis bus skaitomas tarp biauriausiųjų įdavėjų". Bet jau sausio 28 d., matyti, išgirdęs jo pasiaiškinimą, vyskupas savo teismą sustabdo ir skaito jį nekaltu, kol „liaudžiai nepavyks paliuosuoti kunigą Dimavičių".

Bet kun. Montvilas pasinaudojo momentu ir policijos, padedamas, užėmė Varlaukio bažnyčią. Vėl pasipiktinimo pilnas laiškas iš 1865 m. vasario 14 d.: „gavau žinią, jog pas jus įvesta nauja tvarka: antstolis perdavė tau, mano dekanui, Varlaukės bažnyčią". Ir pats savo vardu jau tą bažnyčią jam paveda, nes kito išėjimo nebuvo.

Kiti keli vyskupo laiškai ir aplinkraščiai liečia bendrą bažnyčios tvarką ir norą sustiprinti kunigų dvasią persekiojimo laiku, kada kai kurie silpnesnieji, kaip matome iš viršiau padėtųjų pavyzdžių, lengvai pasiduodavo civilinės valdžios agentų gundinimams.

N. B. Tai ne „silpnumo", tik bekraščio nupuolimo ženklas. To pavyzdys — moralinis monstrumas Batakių dekanas Eligius Montvill, kurs laikėsi vienų gubernatorių galybe prieš vyskupų valią. Montvilas buvo profesionalas kunigų ir vyskupų įdavikas rusams; Valančius laikė pas jį savo šnipus, k. a. kun. Ant. Eidimtą, teol. mag., vėliau Kuršėnų kleboną, taip pat tapusį profesionalu įdaviku, bet jau — kunigų vyskupui. Red.

III.

Tais pačiais 1870 m. iškilo kita daug svarbesnė savo pasekmėmis byla — del platinimo Vilniujė rusų valdžios išspausdinto Rituale Sacramentorum, kur buvo įvesta rusų kalba, o lietuvių ir latvių tekstai parašyti rusų raidėmis.

1870 m. kovo 8 d. Vilniaus generalgubernatoriaus raštinė išsiuntė vyskupui, Valančiui 744 egzempliorius to ritualo išplatinti tarp dvasiškių. Gi vyskupas Valančius kovo 30 d. Nr. 682

pranešė generalgubernatoriui bažnyčios kanonai draudžią juos priimti, platinti ir kunigams vartoti; už tai jam ir kunigams gresią, kaipo bažnyčios kanonų laužytojams, dvasiškosios bausmės. Toks atsakymas, žinoma, negalėjo neiššaukti tam tikros reakcijos iš rusų valdžios pusės. Tai jau balandžio 26 d. Nr. 2663 Potapovas nusiuntė Kauno gubernatoriui įsakymą, „vengiant bet kokių del to klausimo susirašinėjimų su vyskupu Valančiauskiu", jam išaiškinti, kokiu būdu (caro paliepimu) ir kam tas ritualas išleistas; sugrąžinti jam jojo pareiškimą iš kovo 30 d. ir įkalbėti (vnušit), kad ateityje jis būtų atsargesnis ir bendrais žodžiais nesiremtų bažnyčios kanonais, kaip tai dabar yra padaręs, minėdamas nutarimus papos Pijaus VIII ir Grigaliaus XVI; ypatingai, „kad ateityje jis neleistų be tam tikrų parodymų (goloslovno) tvirtinti, buk naujojoje ritualo laidoje esą padaryta bent kokių atamainų, nes tokių visai nėra, ir šitoji laida žodis į žodį pakartoja laidą 1864 m., Vilniaus vyskupo aprobuotą; lenkų gi kalbos pakeitimą rusų kalba negalima esą laikyti ritualo mainymu. (Čia jis užmiršo pridėti, jog ritualas buvo net prelato Nemeikšos aprobuotas). Jei kokių nors klaidų rastųsi, vyskupo priedermė būtų jas nurodyti panašiai, kaip jis jau buvo nurodęs vertime rusų kalbon trumpojo katekizmo, nes, mat, „valdžia visai nemano kame nors kesintis ant dogmatų, tvarkos ar kanonų katalikų tikėjimo".

Toks griežtas įsakymas buvo, žinoma, išpildytas; vis delto visi ritualo egzemplioriai taip ir paliko vyskupo archyve. (Žr. „Litwa pod względem prześladowania w niej Rz. - Katolickiego Kościoła". 1872 p. 90.). Pridedamosios pamaldos Žemaičių Vyskupijoje taip ir liko, kaip ir buvusios, lietuvių, lenkų ir latvių kalbomis. Su vyskupu Valančium valdžia vis gi negalėjo nesiskaityti. Juk jis dabar, ištrėmus vyskupus Krasińskį ir Lubieńskį, visame tame krašte buvo savotiškas „baltasis varnas". Todel kai vyskupas nusiuntė patvirtinti Žemaičių Vyskupijos rubricelią 1871 metams, ji buvo sugrąžinta tik taikiu reikalavimu įvesti ir rusų tekstą. Iš Kauno gubernatoriaus pranešimo 1870 m. spalių 21 d. Nr. 323 matyti, vyskupas išpildęs tą reikalavimą ne pilnai: jis teišvertęs titulinį lapą ir kalendorinę dalį; lietuvių tekstą maldų už caro šeimyną parašęs rusų raidėmis, bet vėl nepadėjęs tų pat maldų rusiškojo teksto ir savo rašte iš rugsėjo 28 d. Nr. 1666 vėl pakartojo motyvus, minėtus raštuose iš birželio 14 d. ir rugsėjo 1 d. (Nr. 147 ir 143).

Tas Vyskupo atkaklumas (jo nusileidimo del rusiškųjų raidžių nebemini) jau buvo iššaukiąs Potapovo įsakymą iš rugpiūčio 31 d. nubausti vyskupą pinigais — 1000 rublių. Tačiau gubernatorius minėtame aukščiau rašte laikėsi kitokios nuomo-

nės. Jis nurodo, jog tuokart teverta būtų pinigais bausti, jei pabauda galėtų sulaužyti atkaklumą; tuotarpu gi vyskupas pabaudą užmokėsiąs mielu noru, nes tai jam būsianti tik nauja proga pasirodyti katalikų akyse rusų persekiojimo auka. Be to, tą pabaudą užmokėsiąs ne jisai pats, tik ji būsianti kunigų surinkta iš parapijonų; tai vėl bus nauja proga agituoti prieš valdžią. Gubernatorius siūlo „galop ryžtis" vyskupą pašalinti, o ne bausti bausmėmis, kurios tikslo nepasiekia ir tik katalikų visuomenę erzina.

Tokį savo pasiūlymą jis išstato, kaipo pasekmę paskutiniojo prieš keletą dienų pasikalbėjimo su vyskupu. Gubernatorius, pasinaudojęs tų laikų įvykiais Prancijoje ir Italijoje, stengęsis išrodyti, jog vyskupo politika lemianti pražūtį katalikijai, nes sukiršinanti žmones prieš valdžią ir tokiu būdu palaikanti revoliucinį judėjimą. Kartu stengęsis išrodyti rusų carą esant katalikijos gynėją. Gubernatoriaus įspūdis iš to pasikalbėjimo išviso buvęs toks, „jog prie Telšių vyskupijos vyskupo nebėsą galima prieiti su aukštesnėmis politinėmis kombinacijomis, jog jis, tur būt, del senyvo savo amžiaus esąs nustojęs daugelio buvusiųjų dorinių savo gabumų". Del to patekęs sufragano Beresnevičiaus įtakon, kurio vyskupas kad ir nemėgstąs, vis delto privengiąs. Ta baimė, anot gubernatoriaus, esanti matoma ir tame, kad vyskupas net dukart prašė, kad Potapovas nereikalautų iš jo išspausdinimo rubricelėje maldų rusų kalba, tik kad tiesiog lieptų cenzoriui, jau spausdinant rubricelę Vilniuje pas Zavadzkį, įdėti rusų tekstą, kaip tai buvo padaryta 1868 ir 1869 m.; jis gi, vyskupas, prižadąs tokias rubriceles priimti ir net išsiuntinėsiąs kunigams.

Del tų visų motyvų gubernatorius prašo v. Valančių visai pašalinti iš vyskupijos, prieš tai gi kokiu nors būdu atšaukti sufraganą Beresnevičių.

Toji savotiška „žemaitiška" vyskupo diplomatija, kuri visgi kitaip nušviečia jo asmenį, negu tai buvo ik šiol žinoma, Potapovui visiškai patiko, jisai taip ir pasielgė su rubricele. Rubricelės rankraštis buvo įduotas dar peržiūrėti pagarsėjusiems prelatui Nemeikšai ir nebe kunigui Petkevičiui, kuriems nieko įtariamo neradus, buvo sugrąžintas vyskupui, Vilniaus gi cenzoriui buvo įsakyta, bespausdinant, įstatyti tam tikrose vietose rusų maldų už carą ir jo šeimyną vertimą. Pranešus vyskupui Valančiui 1870 m. XI — 5 d. Nr. 1914, jog rankraštis įduotas spausdinti Zavadzkiui, visa byla del spausdinimo baigėsi.

Tačiau nepasibaigė klausimas, Kauno gubernatoriaus iškeltas del vyskupo persekiojimo. Jo pareiškimas buvo nusiųstas Petra-

pilin ir paduotas caro nuožiūrai pirmupirmiausia pašalinti sufraganą Beresnevičių.

1870 m. lapkričio 27 d. vidaus reikalų ministeris pranešė Potapovui, caras, nematydamas reikalo, kad Kaune gyventų du katalikų vyskupu ir drauge laikydamas nepatogu, jau kelius aukštesniuosius katalikų dvasiškius išsiuntus, (Vilniaus vyskupą Krasińskį, Minsko vyskupą Vaitkevičių, Seinų vyskupą Lubieńskį ir kitus), dabar vėl griebtis tokių aštrių priemonių, kaip dar vieno vyskupo išsiuntimas, nutarė Beresnevičiui paskirti buveinę tos pat vyskupijos Mintaujos mieste, kartu paliuosuojant v. Beresnevičių nuo Telšių konsistorijos oficiolo pareigų, ir Mintaujoje pavedant jį slaptajai policijai prižiūrėti. Kad visa tai atrodytų ne ištrėmimas, tik perkėlimas, vyskupo kelionei asignuota 500 rublių.

Tik kaip čia tai įvykinus, nesukeliant trukšmo? Čia jau turėta kiek praktikos. Juk ir vyskupas Krasińskis iš Vilniaus ir vyskupas Vaitkevičius iš Minsko nebuvo ištremti, tik iš tų miestų „tarnybos" reikalais iššaukti, tik grįžti jiems atgal nebebuvo leista. Tai gi ir čia pulkininkui Danylovui buvo pavesta tą nutarimą vyskupam pranešti. 1870 m. lapkričio 20 d. vyskupas Beresnevičius „tarnybos reikalais" buvo iššauktas Vilniun, iš kur jau nebeišleido jo Kaunan. Vyskupui B. išvažiavus, tam tikru gruodžio m. 3 d. įsakymu padaryta jo bute rūpestinga krata.

Vyskupas B. išvažiavo gruodžio 8 d.; tik tą dieną v. Valančiui įteikta pranešimas, jog vysk. Beresnevičiui skiriama buveinė Mintaujoje. (Iš pradžių buvo parašyta, jog jis Mintaujon yra „pašalinamas", tik vėliau tai pataisyta).

Nežiūrint tokių atsargumų, vis delto, matyti, bijota kokių suiručių, jei Kauno gubernatorius gruodžio 10 d. skubinosi pranešti vyskupas išvažiavęs ramiai, nepadaręs Kauno gyventojams jokio įspūdžio.

Taip tai už vyskupo Valančiaus „nuodėmes" nukentėjo vyskupas Beresnevičius. V. Valančius tik 1875 m. kovo 8 d. Nr. 478 pakėlė klausimą apie v. Beresnevičiaus grąžinimą, nes „būdamas senyvas ir sirgdamas ilga liga, ypač paskutiniuoju laiku pasunkėjusia", jis nebegalįs tinkamai pildyti vyskupo priedermių. Gubernatorius šitą raštą nusiuntė su savo nepritarimu. Kovo 15 d. vysk. Valančius vėl siunčia antrą dar ilgesnį tuo pačiu reikalu rašytą, kuriame smulkiai motyvuoja reikalingumą sugrąžinti v. Beresnevičių Kaunan. Be kitko, jis sakos sukakęs 75 metų amžiaus, jaučiąs, kaip nuolat puolą jo kūno pajėgos, del ligos jis nebtekęs balso, nebegalįs iš kambario beišeiti ir smulkiai išdėsto pareigas, kurių jis nebegalįs eiti. Kadangi v. B. „perkėlimas" buvo įvykęs cara įsakymu, tai ir dabar generalgubernatorius praneša prašymą nusiuntęs carui, kurs vienas tegalįs jį patenkinti.

Nežiūrint to, kad v. Beresnevičius buvo iškeltas Mintaujon, vysk. Valančiaus bylų nemąžta. Tarp jų yra ne labai įdomi, vis delto charakteringa byla, kilusi del švietimo ministerijos skundos, jog gana tik valdžiai bet kurį kunigą pagirti už gerą mokyklos mokytojo pareigų ėjimą, kaip vyskupas Valančius tuč tuojau jį iškelia. Taip padaręs kun. Rimavičiui, to pat bijota kun. Gulbinui, kurs prašęs valdžią jokių pagyrimų neskelbti jos pranešimuose.

IV.

Dabar gausime kiek paliesti vieną svarbiausiųjų vyskupo Valančiaus veikimo pusių, jo lietuviškų knygucių gaminimą Mažojoje Lietuvoje ir tos literatūros platinimą namie. Nors šita veikimo dalis yra jau kiek tiek nušviesta, remiantis paties vyskupo užrašais, tačiau esamieji Kauno gubernatorių archyve užrašai ir dokumentai daugiau nušviečia vieną kitą mažiau žinomą faktą.

Stingant tam tikros medžiagos, ik šiol buvo manyta, jog planingas lietuvių spaudos persekiojimas, neliečiant vadinamosios paties v. Valančiaus bylos, buvo prasidėjęs tik apie 1880 m. Iš tikrųjų gi tik nuo tų metų mums tekdavo žandarų archyvuose rasti žinių apie lietuvių spaudos persekiojimą. Kauno gubernatorių archyvas duoda jau daugiau medžiagos iš 1869 ir vėlesniųjų metų spaudos persekiojimui. Vien iš skaičiaus pagautųjų knygų ir suimtųjų žmonių beveik visuose buvusios Kauno gubernijos apskričiuose galima gauti bendro įspūdžio, kiek jau tais laikais buvo prasiplatinęs slaptas lietuvių knygų gabenimas.

Daugiausia, žinoma, buvo sugaunama knygų Raseinių apskrityje, nes per čia anuo laik ėjo visa kantrabanda iš Mažosios Lietuvos. 1869 m. lapkričio mėnesyje rasta daug knygučių Švėkšnoje pas Vincą Razutį, Teklią Paulavičiutę, Oną Bergenienę, Ceciliją Rūsteikienę ir Barborą Serapinienę, ir Šiluve pas zokristininką Vaitkevičių. 1870 m. balandžio 6 d. Nemakščiuose sulaikyta su knygutėmis Petronelia Čeponytė. Pradžioje ji neva pasisakiusi knygas nešanti vyskupui Valančiui nuo Žvingių klebono kun. Butkevičiaus; tačiau paskui nuo to parodymo atsisakiusi. Dveitą savaičių palaikius kalėjime, ji buvo tėviškėje atiduota policijai prižiūrėti. 1870 m. birželio mėn. Jurbarke gana daug knygų rasta pas Mataušą Maskolaitį, suvalkietį, Nikodemą Bujevskį ir pas Oną Petraičiukę. Kiekvienas jų pasėdėjo kalėjime daugiau, kaip po 4 mėnesius, galop buvo paleisti pradžioje lapkr. mėn; Bujevskis išsiųstas Suvalkijon. 1870 m. rugsėjo m. Kibaičiuose Girkalnio val. pas Vincą Ščerūnauskį rasta knygutė. 1870 m. rugsėjo 14 d. ties Gargždais pasienio sargyba sulaikė

LTSR Valstybinė RESPUBLIKINĖ

keletą maišų su liet. knygomis. Nešėjams pavyko pasprukti. Galop didžiausias pundas — 1096 egzemplioriai įvairių liet. knygų rasta Tauragėje pas Julioną Baldauskienę 1872 m. spalių 16 d. Ji gruodžio m. t. p. metų buvo išsiųsta į Vilniaus tardymo komisiją ir tik vasario mėn. 1873 m. buvo paleista ir atiduota policijos priežiūrai.

Šiaulių apskrityje 1869 m. rugsėjo 1 d. ties Aukštelkiais buvo sugautos 202 liet. knygutės. Jų savininkas žydas pabėgo. 1869 m. rugsėjo 18 d. Grūzdžiuose sulaikyta su knygomis Karalina Laurynavičiukė, tačiau ji iš arešto pabėgo ir lapkričio mėnesyje buvo suimta vėl su knygomis, šį kartą jau Linkuvoje. Kalėjime išsėdėjo daugiau ne 16 mėnesių ir tik 1871 m. kovo 7 buvo paleista kartu su Marijona Pupšaite iš Švėkšnos vals. ir atiduota policijos priežiūrai.

1870 m. kovo 1 d. iškrėstas Rudiškių (Joniškio par.) filialistas kun. Pacevičius ir Joniškio klebonas kun. Bužinskis. Lietuviškų knygų nerasta, tik pas kun. Pacevičių rasta vyskupo Valančiaus laiškas iš 1869 m. gruodžio 26 d., kuriuo jis, dėkodamas už bažnyčios atnaujinimą ir papuošimą, siunčia knygą „Slowo“ su savo portretu. 1871 m. liepos 9 d., t. y. tik keliems mėnesiams nuo paleidimo iš kalėjimo praėjus, minėtoji Karalina Laurynavičiukė buvo vėl suimta pasienio sargybos su knygomis. Pusę metų išsėdėjusi kalėjime, ji, kaipo nepataisoma pardavėja, generolo gubernatoriaus įsakymu 1872 m. sausio 28 d. ištremta į Oloneco gub. Tai buvo bene pirmoji rimta auka, kurią kovoje už spaudą davė pati liaudis, ne inteligentija.

Panevėžio apskrityje žandarai, nenorėdami nuo kitų atsilikti, specializavosi atiminėjime „Naujojo Altoriaus“, matyti, pačiose bažnyčiose: nuo birželio iki spalių mėn. 1869 m. atimta iš visokių žmonių 72 egzemplioriai „N. Al.“ ir tik 8 egz. „Kalvarijos“. Žinoma, čia nebuvo niekas suimtas ir jokios bylos, be mažų nesmagumų pačiai policijai, iš to neiškilo.

Telšių apskrityje platinta ko ne smarkiau, kaip Raseinių ap. 1869 m. gegužės m. atimta 9 egz. „Kalvarijos“ iš kontrabandnešių ir 5 egz. iš Paslauskienės; balandžio m. 11 egz. iš Martyno Martinkaus (Darbėnų val.). 1869 m. gegužės mėn. rasta knygų Kuliuose pas Oną Žilevičaitę ir Kartenos val. pas Kotriną Kundrotienę; geg. 27 d. Kretingoje atimta viena knygutė iš Aleksandro Anuso. 1869 m. balandžio 24 d., Gintiliškės mo kytojui Čurinui įskundus, krėsta Gintiliškės Juozas Gricius, Skuodo Fridrichas Otto, Bavidauskis, Pranas Sabaliauskis, Juozas Stonkus, bet nieko įtariamo nerasta. 1869 m. rugsėjo 11 d. krėsta Dvarionas, A. ir J. Silkauskiai, Jonas Brencius. Sausio m. 1870 m. rasta knygų Plungėje pas Stan. ir Petronelią Visockius.

Ukmergės apskrityje 1869 m. iš Vabalninkų miest. Jono Laučiko atimta Kupiškyje 25 knygelės. Dėliai rastos 1869 m. gruodžio mėn. pas Juozą Plačelį Pumpėnų val. knygutės kilo byla, kuri tęsėsi dvejus metus. Jon buvo įpainioti Palėvėnės vienuolyno kunigai. Anykščių val. Jonas Ladauskis, Cicilija ir Ona Kairytės ir kunigas Kairys, jų brolis, ir Anykščių val. Jonas Karosas. Byla buvo įduota teismo tardytojui, bet gubernatoriui pareikalavus, iš ten išimta ir kaltininkai palikti policijos priežiūroje. 1870 m. Ukmergės žandarų suimta 119 egzempliorių įvairių knygų.

Taip tatai per kelerius metus visoje buv. Kauno gub. suimta keletas tūkstančių knygučių. Be keleto knygučių, seniau išleistų, „Naujojo Altoriaus" ir „Kalvarijos", buvo daugiausia: „Prajautimas", „Wargaj Bažniczes Kataliku Lietuwoj ir Žemaicziusi", „Litanie apej wisus Szwęntus muczelnikus", „Szniakiesis Katalika su nekataliku", „Parspieimas", „Isz tamsibes wed tiktai kielias teysibes". „Apei atpuskus jubileiszkus", „Gromata apskrita Szwento Tevo musu popežiaus Piusa IX".

Pirmųjų šešių knygučių autoriu laikomas vysk. Valančius. (Žiūr. Aleknos „Draugijos" Nr. 113 — 114). Tačiau del vienos jų tenka kiek paabejoti. Turime omenyje „Wargaj Bažniczes Kataliku", kurių autorium pasisako kunigas Zabermanas ir kur pradžioje yra išgiriama Prūsų tvarka ir Žemaičiams bei Lietuvninkams patariama siųsti „suplikas arba prasbas pas musu galinga Karalu Wilelma; par tas melskiet, kad jusu kraszta užimtu po sawa waldžia... Jeigu to iszmelstumet sau mūsų giera karaliaus, butumet tikrai laimingi". Per ištisus tris puslapius išgiriama Prūsų tvarka ir Kaizeris ir tik vėliau prasideda išguldymas rusams pasipriešinimo programos. Jei toji antroji dalis, organiškai surišta su pirmąja, ir galėjo būti vysk. Valančiaus parašyta, tai del pirmosios abejoti netenka: ją rašė kun. Zabermanas, o ne vysk. Valančius, kuris niekados nereiškė Kaizeriui ypatingos simpatijos, ir net aštriausiuose savo raštuose nėkados nebuvo carui neištikimas ir nėkados jo neužgaudavo, net „Litaniej apej wisus szwęntus muczelnikus" neužmiršta melsti Viešpaties, „Idant Ciecorių musu su wisu Jo gimini sweikatoj užlajkiti tejktumis". Vienok galima spėti, jog toji kun. Zabermano įžanga buvo tyčia pridėta, kad neužtraukus ant savęs vokiečių persekiojimo už tą grynai revoliucinės (santykiuose su rusais) dvasios knygutę.

Kaip žmonių, taip ir valdžios akyse vysk. Valančius buvęs tų knygučių ir rašytojas ir leidėjas ir didysis platintojas. Norėdamas išvengti likimo kai kurių ištremtų ar net užnuodytų (Seinų vysk. Lubieńskis) vyskupų, vysk. Valančius oficialiai rusų

valdžiai kiek nusileisdavo, tačiau pats tą nusileidimą pakirsdavo, leisdamas užsieniuose tokias knygeles, kurių, legaliai spaudai esant, visai nebūtų galėjęs spausdinti ir tuo būdu atvirai keldavo žmones prieš valdžią. Tai labiausia erzino valdžią.

Čia turima Kauno gubernatorių archyve palikusią vieną bylą, kuri kiek atšviečia tą vyskupo veikimą ir valdžios santykį su juo.

1869 m. lapkričio mėnesyje buvęs Šėtos klebonas kun. Mykolas Miežutavičius (Mežinys) atsiuntė iš pradžių anoniminį „donosą“, po kurio pasirašė valstiečio vardu; paskui ir pats asmeniškai pareiškė Vilniaus generalgubernatoriui, jog Kauno dvasiškijos tarpe platinamos „labai kenksmingos“ brošiūros, kaip „Parspieimas“, „Isz tamsibes wed tiktay kielis teysibies“, „Gromata apskrita Piusa IX“ ir atsišaukimas „Brolej katalikaj“. Jo nuomone, tos brošiūros esančios pagamintos vyskupo Valančiaus. Tačiau jis to išrodyti negalįs.

Generalgubernatorius pavedė Kauno gubernatoriui, kiek galima, sustabdyti tų knygučių platinimą ir išaiškinti, kur jos spausdinamos ir kieno lėšomis. Tasai darbas buvo pavestas Raseinių Apskrities žandarų viršininkui majorui Vinkleriui, kuriam asignuota tam reikalui šimtas rublių.

Vinkleris slaptomis išvažiavo užsienin, pabuvo kiek Tilžėje, Klaipėdoje, Berlyne ir Leipcige, kur ir sužinojo, kad tos knygutės spausdinamos Tilžėje Albrechto spaustuvėje, nors jų ir negalima gauti nei Tilžės, nei kitų Mažosios Lietuvos miestų knygynuose, nes spausdinamos vien platinimui Rusijos ribose ir tam reikalui išsiunčiamos Rusijos pasienio kunigams, kurie jau, progos gavę, nedideliais pundeliais siunčioja į Raseinių ir Telšių apskričius.

Knygutės spausdinamos sulig įsakymo kun. Zabermano, kurs dažnai važinėjąs Kauno gubernijon ir susitaręs su tenykščiais kunigais, sustatąs tas knygutes; pas jį ir jų sandėlis esąs.

Kitos „žemaitiškos“ knygutės spausdinamos Lipske pas Brockhauzą, prižiūrint lenkui Kasperavičiui, kurs persiunčiąs jas į Tilžę knygų krautuvninkui Gisleriui.

Kad tame darbe dalyvautų vyskupas Valančius, jis išrodymų neradęs; tačiau manąs, jog jisai susisiekia su kun. Zabermanu ir Kasperavičium per Kauno gub. kunigus. Spėjąs, kad tame turįs būti ypatingai įtariamas kun. Kasperavičius, matyti, to lenko Kasperavičiaus giminaitis, nes jo politinės neištikimybės jis ir seniau turėjęs įtariamų davinių.

Valdžiai tokių žinių buvo per maža. Ji 1869 m. pradžioje vėl siunčia Vinklerį į Tilžę, kur jis susipažino su pačiu kun. Zabermanu. Tas, neva nežinodamas, su kuo turįs reikalo, paaiškinęs jam, jog literatūros gabenimas lengvai vykstąs todel, kad viename pasienio punkte tarnaująs karininkas, vokietis, kurs,

nelaikydamas savęs rusu, nerandąs reikalo statyti gabenimui kokias nors kliūtis.

Patikrinusi visus perėjimo punktus, rusų valdžia susekė, jog 1868 m. gegužės 20 d. kun. Žabermanas perėjęs sieną Sartininkų punkte, kur tarnauja kapitonas Burza, Mintaujos pastorio sūnus.

Žinoma, ir toks įtarimas veltui praeiti negalėjo. Tik kol pasibaigė visoki susirašinėjimai tarp visokių žinybų, praėjo visi 1869 ir 1870 metai ir tik 1870 m. gruodžio 6 d. finansų ministeris komandiravo valdininką Vilkeną, o Vilniaus generalgubernatorius generolą Ceidlerį ištirti, kiek Sartininkų pereinamojo punkto tarnautojai tikrai yra kalti praleidimo per sieną lietuviškų knygų.

Be to, būdamas Tilžėje, Vinkleris susipažino su vietos staatsanwaltu Lesmanu, kurs irgi sutikęs padėti rusų valdžiai persekioti visus, kas eina Tilžėje prieš Rusiją, jei tokios rūšies sutartis yra tarp Rusijos ir Prūsijos. Tai gi čia matom dar vieną faktą artimumo prūsų valdžios prie lietuvių spaudos persekiojimo, kurio pavyzdžiai buvo žinomi ir anksčiau (Akelaičio laiku) ir vėliau (leitenanto Vinklerio darbavimasis). Kas iš tų pasikalbėjimų su Lesmanu buvo, nėra žinios.

Toliau, del kilusio 1869 m. klausimo, ar lietuvių knygos nebuvo spausdinamos Smalininkuose, paaiškėjo, jog čia buvęs tiktai knygų sandėlis, kitur spausdinamų, kurios paskum garlaiviu buvę vežamos iki Jurbarko, tengi iš garlaivio jas išimdavęs Jurbarko kamendorius kun. Rožanskis. Vinklerio nuomone, daug padedą knygų platinimui ir Jurbarko muitinės tarnautojai katalikai (Petravičius, Dargevičius, Volyncevičius — Sidoravičius ir Stancevičius), kurie, nežiūrint 1866 m. įsakymo, ikišiol dar nėra iš Jurbarko iškelti.

Tuotarpu valdžia, negaudama kitų išrodymų prieš vyskupą Valančių, griebėsi net stilistinio įtariamųjų brošiūrų su kitais vyskupo raštais lyginimo ir kaip pranešė Vilniaus generalgubernatorius 1869 m. geg. 30 d. Nr 1931, įsitikinęs, jog jas rašęs vyskupas. Ta proga generalgubernatorius dar pranešė gubernatoriui, jog platinimu ypač uoliai užsiimąs ką tik įšvęstas Darbėnų kamendorius kun. Kazimieras Eitutavičius, kurį, matyti, bus įskundę patys kontrabandnešiai, nepatenkinti užmokesniu už darbą.

Taip tai pamažu aiškėjo ir tie visi kaltininkai „pirmosios bylos del lietuviškųjų raštų", kuriems veikiai teko taip sunkiai nukentėti. Pačios bylos rezultatai, kurios čia tik pradžią sulig tam tikrų Kauno gubernatorių raštinės dokumentų nušvietėm, yra žinomi iš vyskupo Valančiaus užrašų.

Vyskupas Valančius ir 1863 metai.

(Iš raštų Žemaičių vyskupo archyvo).

(A. Aleknos, Kaune).

I.

MANIFESTACIJOS.

Prasidėjusis 1860 metais Lenkijoje bruzdėjimas savistovybei atgauti apsireiškė pirmiausia manifestacijomis prirengti sukilimui. Kad manifestacijų nebegalėjo daryti gatvėse, delto kad policija išblaškydavo manifestantus, tai perkėlė jas į bažnyčias, kas tuo lengviau buvo padaryti, kad daugelis kunigų pritarė manifestacijoms.

Lenkų sukilimo judėjimui pritarė Lietuvoje sulenkėjusieji bajorai ir didesniųjų miestų gyventojai, todel ir Lietuvoje 1861 m. prasidėjo manifestacijos. Žemaičių vyskupystėje daugiausia jų buvo Kaune, Panevėžyje ir jo apylinkėse. Manifestacijų atbalsiai apsireiškė taip pat bent kiek Ukmergėje, Telšiuose. Netruko ir kunigų, joms pritariančių. Prie tokių vyskupas Valančius priskaito Panevėžyje kleboną Mantvydą, mokyklų kapelioną Alfonsą Kareivą, vikarą Mackevičių, Telšių kleboną Moncevičių, Kauno gimnazijos kapelioną Andrių Gabševičių, kun. Petrą Chodoravičių.

Prasidėjus manifestacijoms bažnyčiose, turėjo apie jas tarti savo žodį ir vyskupas. Jo padėtis buvo sunki. Rengianti manifestacijas bajorų partija buvo labai galinga. Kunigai, kurie priešinosi jos rengiamoms manifestacijoms, susilaukdavo daug nemalonumų iš pusės bajorijos ir miestų gyventojų inteligentų; būdavo apšaukiami tėvynės priešininkais. Pritariantys gi manifestacijoms kunigai tuo pačiu nusidėdavo valstybės vyriausybei ir galėjo užtraukti ant savęs, bažnyčios ir viso krašto jos represijas.

Kadangi tarp Valančiaus pavaldinių kunigų atsirado dalyvavusių manifestacijose, tai vyriausybė palaikė kaltu ir patį vyskupą.

Vidaus reikalų ministeris Valujevas pakvietė Valančių į Peterburgą pasiteisinti del manifestacijų bažnyčiose [1]).

Pačioje manifestacijų pradžioje vyriausybė pareikalavo, kad vyskupas pavartotų smarkias priemones manifestacijoms bažnyčiose sustabdyti. Kauno gubernatorius prašė [2]), kad vyskupas užgintų dvasiškijai dalyvauti procesijose, bažnyčios neįstatytose, kad nereikėtų vartoti prievartos prieš kunigus, apsiginklavusius vėliavomis, kryžiais ir kitais bažnytiniais daiktais. Kunigai, kurie pasirodysią kalti pritarimo kurstomoms giesmėms, būsią traukiami atsakomybėn. Jei ligšiol vyriausybė kentėjusi manifestacijas, tai ne del savo silpnumo, bet iš nuolaidaus įsitikinimo, kad daugelis pasiduoda visuotinai srovei, nenumanydami, ką darą. Manifestacijoms sustabdyti padidinta esą kariuomenės, užginta susirinkimai ir viešos demonstracijos. Tų visų priemonių užteksią manifestacijoms sustabdyti, bet gubernatorius sakėsi, nenorįs vartoti smarkių priemonių. Vyskupas turįs kategoriškai pasakyti savo nuomonę, kuri būsiant pristatyta vidaus dalykų ministrui.

Atsakydamas į tuos vyriausybės reikalavimus, Valančius pranešė Kauno gubernatoriui [3]), kas jo padaryta manifestacijoms sustabdyti: Kovo mėnesio pradžioje paskelbęs savo vyskupystėje cirkulerą prieš mainifestacijas, išleistą arkivyskupo 24 III savo cirkuleru primines dvasiškijai, kad ji nenutoltų nuo Evangelijos mokslo, įsakančio paklusnumą vyriausybei. Gavęs gubernatoriaus pranešimus apie tai, kad kai kuriose bažnyčiose buvusios laikomos pamaldos už užmuštuosius Varšuvoje per manifestacijas, perspėjęs dvasiškiją, kuri toliau nebesutinkant laikyti manifestacijinių pamaldų. Nedaug jų ir tebuvę laikyta. Bažnyčių vyskupystėje esą su viršum 400, o manifestacijinės pamaldos tebuvę atlaikytos penkiose ar šešiose. Gavęs general-gubernatoriaus pranešimą, kad bažnyčiose imama giedoti lenkų tautinės giesmės, liepęs konsistorijai smarkiausiai įsakyti dvasiškijai, kad ji aiškintų, kaip nepritinka toks elgimasis, kuriuo mėginama parodyti nepagarbą bažnyčiai, ir stengtųsi stabdyti tokius giedojimus. Dėliai tų įsakymų dvasiškija, mažomis išimtimis, elgusis labai išmintingai, nedalyvavusi tautinių giesmių giedojime bažnyčiose. Keletas kunigų galėję pasirodyti mažiau išmintingi, pritardami manifestacijoms, nekliudydami jų, kur galėjo, arba patys eidami procesijose, kaip tai esą girdėti apie du ar tris Kauno kunigus; bet keletos žmonių išimtis labai lengvai išaiškinama, atsimenant, jog viso labo kunigų vyskupystėje esą apie 700. Kunigai nenoroms galėję pasiduoti visuotinam didesniuose miestuose sumišimui. Pagalios, Valančius prideda

[1]) Valančiaus — Wiadomości o czynnościach pasterskich 1861 m.
[2]) 18. VIII. 1861. Nr. 808.
[3]) 22. VIII. 1861 Nr. 1908.

šią svarbią pastabą: drįstu tikėti, jog Vyriausybė del šių aplinkybių nebaus kaltųjų, palikdama bausmės paskyrimą dvasiškajai vyresnybei.

Drauge gi vyskupas išleidė per dekanus tokį cirkulerą į dvasiškiją:[1])

„Patrijotiškas giesmes ir visokias manifestacijas Viriausybė yra pasiryžusi tramdyti smarkiausiomis priemonėmis. Mam yra pranešęs gubernatorius, jos paliesiančio visus, kurie priešinsis Vyriausybės įsakymams, o ypatingai dvasiškiją, jei kalta pasirodys dalyvavimo manifestacijose. Kad būtų išvengta kuoblogiausių pasekmių, pavedu tuojau apskelbti dvasiškijai:

1. kad nepataikautų imamoms giedoti po bažnyčias patrijotiškoms giesmėms ir stengtųsi, kiek galima, stabdyti jas;

2. kad jokiu būdu nedalyvautų bet kokiose manifestacijose ir nepaprastose procesijose, neduotų vėliavų ir kitų bažnyčios daiktų;

3. rūpintis, kad pasibaigtų nenaudingos manifestacijos, galinčios užtraukti visokias nelaimes.

Tai įsakydamas, reikalaujant civilei vyresnybei, turiu viltį, jog dvasiškija parodys pritinkantį jai išmintingumą ir neužsitrauks bausmių, nuo kurių apsaugoti nebūtų mano galėje".

Pranešdamas general-gubernatoriui Nazimovui,[2]) kas padaryta manifestacijoms stabdyti, Valančius rašė: „Daugelyje bažnyčių, ir gavus įsakymą, giedota, nors dvasiškija, kiek galėdama, priešinosi. Jos kaltinti negal. Ką gi kunigas prie altoriaus gal padaryti giedojimų sustabdymui? Ar gi gal su bažnyčios tarno pagalba išvaryti iš bažnyčios daugybę žmonių? Atkalbinėjimas irgi labai mažai gal padaryti, ir klebonas del to kenčia atvirą persekiojimą. Dvasiškija elgėsi labai atsargiai. kaltinti jos del svietiškių giedojimo jokiu būdu negal. Išsiųsti kunigus būtų kenksminga, padarytų žmonėms labai blogą įspūdį".

Vyskupo perspėjimas, duotas kunigams, buvo labai laiku padarytas. Netrukus, Vilniaus general-gubernatorius apskelbė[3]) karo stovį miestuose: Vilniuje, Gardine, Bielostoke, Bielske, Brest-Litovske ir Kauno gubernijoje. Visos Kauno gubernijos apgarsinimas karo stovyje rodo, jog čionai sukilimo šalininkų veikliausiai darbuotasi. Nei vyskupo perspėjimai, nei karo stovio įvedimas manifestacijų nesustabdė. Žemiau paduodame jų aprašymą Žemaičių vyskupystės didesniuose miestuose.

Kaune. Pirmajai manifestacijai Kaune surengti pasinaudota Liublino ūnijos metinėmis sukaktuvėmis. 31 liepos 1861 metais

[1]) 22. VIII. 1861 Nr. 1909 — 1926.
[2]) 22. VIII. 1861 Nr. 1667.
[3]) 28. VIII. Nr. 624.

iš Kauno padaryta iškilminga procesija į Pontaką anapus Nemuno, taigi Lenkų Karalystėje. Vedė procėsiją trys kunigai augustionai, kapomis apsivilkę; nešė kryžių, vėliavas ir kitus bažnytinės iškilmės daiktus. Kauniškę procėsiją už Nemuno sutiko trijų gretimųjų parapijų procėsijos ir visos jos susijungusios nuėjo už dviejų mylių į Pontaką ir dalyvavo pašventinime bažnyčios, kurią buvo įsteigusi Godliauskienė. Vietinė vyresnybė nedrįso kliudyti procėsijos. Tačiau general-gubernatorius tą pačią dieną pakvietė į Vilnių dalyvavusius procėsijoje gubernijinį maršalką Daugirdą ir pavietinį Žilinską. Pirmasis tapo atstatytas nuo vietos, antrasis pateko į kalėjimą. Vicegubernatorius Koreckas, Valdęs, išvažiavus gubernatoriui, guberniją, tapo pašalintas; gubernatorius gi Chominskis (lenkas) buvo perkeltas į Vologdą gubernatorium. Jo vieton Kauno gubernatorium paskirta Krygeris [1]).

Giedojimas tautinių giesmių Kauno bažnyčiose tačiau nesiliovė, nors policija visa darė joms sustabdyti. Kauno gyventojai į tas manifestacijas bažnyčiose mėgino įtraukti ir vyskupą. Kažikas nepasirašiusis, pranešdamas, kaip Kauno bažnyčiose šeimininkaujant policija ir jai atsidavusi amatninkų gauja, 23 VIII rašė vyskupui: „pagalvok, paskaityk laikraščius, paklausyk, kaip visoje Europoje ūžia tautų vilnis, kaip visur dreba valdovai, padaryk nutarimą ir aiškiai išstok". Valančius laikė savo priederme neleisti policijai šeimininkauti bažnyčioje ir girdėdamas ant klebono Strzedzinskio skundas, klausė jo [2]), kodel nieko nepranešąs, kad kažkokie žmonės užkabinėją einančius į bažnyčią melstis, atidavinėją juos į policijos rankas. Taip pat skundėsi Kauno gubernatoriui [3]), kad policija 25 ir 28 rugpiūčio sodiečių, važiuojančių į bažnyčią, neįleidusi į miestą, šeimininkaujanti bažnyčiose, leidžianti kolioti einančius į bažnyčią. Vyskupas prašė įsakymo, kad policija nesikištų į bažnyčią, leistų žmonėms laisvai melstis. Strzedzinskis teisinosi [4]), pranešdamas, kad policija 25 ir 28 rugpiūčio tikrai sukinosi po bažnyčią, darydama sumišimą, išsaukusi ir suareštavusi šventoriuje du valdininku giedotoju. Prie Šaričių bažnyčios tykojusi tiktai policija ir jos šalininkai, kitų jokių nepaprastų atsitikimų nebuvę. Apie koliojimą prie įėjimo į bažnyčią ir varymą nuo bažnyčios neturįs tikrų žinių. Bent kiek vėliau Strzedzinskis prašė vyskupo paleisti jį nuo preorystės,

Rugpiūčio 28 d. už giedojimą tautinės giesmės katedros bažnyčioje policija buvo sustačiusi protokolą ir kaltininkus buvo

[1]) T. Korzon, Pamiętniki Jakuba Gieysztora, I, 45.
[2]) 9. IX Nr. 2038.
[3]) 9. IX Nr. 2036.
[4]) 24. IX.

patraukusi teisman. Kunigai Pukšta ir Simutavičius, pašaukti toje byloje, teisiant, prisaikdinti liudytojų, atsisakė saikdinti 14 liudytojų, teisindamiesi tuo, kad jie neiną išpažinties ir todel pagal įstatymus negalima esą jų saikdinti. Prisaikdino teismo pakviestas kun. Strzedzinskis[1]). Vyskupas tačiau pripažino, kad Strzedzinkis neteisėtai pasielgęs ir davė jam už tai papeikimą[2]).

Gubernatoriui skundžiantis vyskupui, kad augustionų bažnyčioje giedoma giesmė „Bogarodzica" tautinės giesmės nota, vyskupas atsako[3]), jog geriau nedrausti jokių giesmių, atspausdintų patvirtintuose giesmynuose, gaida tautinės giesmės esant paimta iš giesmės „Bogarodzica", o ne šios iš tautinės giesmės.

Per šv. Teklės atlaidus dabartinėje katedros bažnyčioje vakare po pamaldų šviesa buvo užgesinta, žmonės giedojo „Bogarodzica", policija del tamsos negalėjusi pažinti, kas gieda, policmeisteris patraukė į teismą kunigus[4]). Bernardinų bažnyčioje, darbartinėje seminarijos, per šv. Pranciškaus atlaidus policmeisteris buvo pastatęs kieme kazokų, koridoriuje ir bažnyčioje pėsčių kareivių; žmonės, nusigandę, išbėgiojo, atlaidus reikėjo atlikti beveik tuščioje bažnyčioje. Policija pareikalavo iš Kauno kunigų kas mėnuo pranešti apie visus atlaidus, šventes ir kitas iškilmes, įsakė vakare visados laikyti apšviestą bažnyčią, negesinti šviesos, kol žmonės išsiskirstys.

Atsakomybė už visus tuos sumišimus Kaune nugriuvo ant kunigo Strzedzinskio, ant to paties, kurį manifestacijų šalininkai skundė vyskupui, kad jisai padedąs policijai, kad jisai neginąs bažnyčios teisių. General-gubernatorius pranešė[6]) vyskupui, kad Strzedzinskis pasirodęs kaltas neišpildymo gubernatoriaus įsakymo nelaikyti gedulingų pamaldų už Tadą Kosciušką, todel general-gubernatorius ir įsakęs Strzedzinskiui tuojau su žandarmu keliauti į Petrozavodską. Vyskupas užstojo Strzedzinskį[7]), teisindamas jį, jog jisai priguljs prie skaičiaus tų kunigų, kurie priešinosi politiškoms manifestacijoms, daug dėliai to kentėjęs nuo savo parapijos. General-gubernatorius išklausė vyskupo užtarimo ir sugrąžino Strzedzinskį Kaunan iki tyrinėjimo pabaigos.

Buvo areštuoti ir išvežti į Vilnių kunigai augustionai Mongėla, Stanskis ir Svolkenas. Vyskupas užtarė ir juos, aiškindamas general-gubernatoriui, jog jie pamaldas laikę ne už Tadą

[1]) Gubernatoriaus raštas vyskupui 12. IX.Nr. 1050.
[2]) 30. IX Nr. 2209.
[3]) 30. IX Nr. 2212.
[4]) Strzedzinskis — vyskupui 7. X.
[5]) Kun. Gabšaričius vyskupas 7 X.
[6]) 17. X Nr. 1147.
[7]) 28. X. Nr. 2438.

Kosciušką, bet už Tadą Kulvietį. Ir juos general-gubernatorius paleido, prašydamas vyskupo tiktai neskirti jų atgal į Kauną, bet kitur ir laikyti klebonų ir policijos priežiūroj. Vyskupas išdalino juos į Tytavėnų, Dotnavos ir Troškūnų vienuolynus.

Ilga buvo byla dėliai aukšto mūrinio kryžiaus, kurį valdininkas Jogminas norėjo atstatyti ant savo pleciaus prie Neries kranto. Kadangi kryžius turėjo pločio ir ilgio po vieną sieksnį, o aukščio du sieksniu su viršum, tai policmeisteris tvirtino, kad tai esą ne kryžius, bet koplyčia ar varpinė. Dėliai to kryžiaus Valančius rašė Kauno gubernatoriui [1]): „gavau žinoti, jog Kauno policija nežinia kodel draudžia valdininkui Jogminui atstatyti nuo senovės buvusią ant Neries kranto koloną su stovylomis šv. Petro ir Jono, Kazimiero ir Stanislovo. Palei mūsų bažnyčios taisykles tokių paminklų statymas ne tiktai nedraudžiamas, priešingai, visaip turi būti pagiriamas. Todel turiu garbę prašyti Tamstos įsakyti Kauno policijai, kad nesikištų į bažnyčios dalykus ir nekliudytų katalikams atlikimo jų sumanymų, Dievui patinkamų". Byla del to paminklo užsitęsė ilgiau, negu metus, buvo svarstoma gubernijos valdyboje, paskui pateko į kelių ministeriją. Kuo pasibaigė, iš Valančiaus raštinės nematyti.

Bažnytinių manifestacijų būta netiktai Kauno mieste, bet ir jo apylinkėse. Iš Valančiaus raštinės dokumentų matyti, [2]) kad kun. Lukaševičius surengė procesija iš Babtų į Vandžiogalą, kun. Kazilauskas pasitiko už 6 varstų. Kauno dekanas kun. Babravičius, pranešdamas vyskupui apie tą procesiją, prideda, [3]) jog tokių procesijų ligšiol nebuvę. Prašo vyskupo delto pranešimo jo nekišti pirmyn, nes visuomenė jį užmušianti akmenimis.

Kai kur sukilimo šalininkai tarp sodiečių platino lenkų tautinę giesmę, lietuviškai išverstą liaudžiai savo pusėn patraukti. [4])

Panevėžys. Iš visų Kauno gubernijos apskričių prie sukilimo daugiausiai buvo prisidėjęs Panevėžio apskritis, todel ir manifestacijų čionai daugiausia buvo. Jų bėgį taip aprašė general-gubernatorius savo rašte į vyskupą: Panevėžyje giedojimas kurstomos giesmės, o taipogi gedulingi rūbai pirmą kartą imta vartoti 14. IV 1861 per dvarininkų susivažiavimą. Tuomet buvę ir pamaldos už užmuštuosius Varšuvoje su tautinės giesmės giedojimu. Toks giedojimas atsikartojęs II. VI, vadovaujant kunigui Kareivai, pas kurį mokinęsi to giedojimo iki 15 mokinių, o paskui jisai buvęs įvestas kas nedėlia, pradžioje lenkiškai, paskui lietuviškai. 19. VI vėl atlaikyta gedulingos pamaldos už užmuštuosius Varšuvoje. 22. VI per Dievo Kūno procesiją vienas

[1]) 24. X 1861 Nr. 2406.
[2]) 28. VIII Nr. 218.
[3]) pamętniki Jakuba Gieysztora I, 119
[4]) 6. II. 1862 Nr. 128

altorius buvęs gedulingas, giedota kurstomoji giesmė. Rengiantis švęsti atminimą metinės Lietuvos su Lenkija susivienijimo 31. VII, buvę išsiuntinėta pakvietimai dvarininkams. Prieš tą iškilmę kun. Mantvydas po Mišių pasakęs prakalbą žmonėms apie reikalingumą dalyvauti toje iškilmėje, kviesdamas parapijiečius pirma į bažnyčią, o paskui į pasilinksminimą už miesto. Tame susirinkime kun. Mackevičius savo prakalboje išritaręs, kad jie turį neapkęsti Rusijos vyriausybės, o kun. Mantvydas neprilankioje prasmėje išaiškinęs valstiečių paliuosavimą. Kunigai Mackevičius ir Kareiva dalinę knygeles su giesme ir prie jų iškelta buvus revoliucijos vėliava.

Manifestacijos atsikartoja rugsėjo 8, 9 ir 10 dieną. Kauno gubernatorius skundėsi vyskupui [1]), kad 8 ir 9 rugsėjo keletą kartų giedota kurstomoji giesmė, kunigai Kirkila ir Mackevičius per pamokslus kalbėję prieš vyriausybę, o 10 rugsėjo kunigas Mackevičius sakykloje atsiklaupęs giedojęs su žmonėmis kurstomąją giesmę. Apie tokį kunigų pasielgimą gubernatorius pranešęs general-gubernatoriui ir vidaus dalykų ministeriui. Tam atsitikimui ištirti vyskupas paskyrė komisiją, ir dekanas Kobilinskis pranešė [2]), kad per sumą rugsėjo 8 d. kariškasis pulkininkas viršininkas Dobrovolskis įėjęs su ginkluotais kareiviais į bažnyčią ir areštavęs žmogų, įtariamąjį giedojime. Bažnyčioje kilęs didelis sumišimas, žmonės ėmę bėgti iš bažnyčios. Prieš tokį vyriausybės laužimąsi į bažnyčią vyskupas išreiškė protestą, rašydamas gubernatoriui [3]): „gavęs žinoti apie tokį liūdną atsitikimą, skubinuos pranešti apie tai Tamstai su nuolankiausiu iš mano pusės prašymu, ar ne teiksies Tamsta iš savo pusės įsakyti, kad šiame atsitikime būtų pritaikintas str. 12 t. 14 įstatų (1857 m.,) palei kurį kalti atsitraukimo nuo taisyklių apie tvarką ir ramumą bažnyčiose siunčiami į teismą, vis viena, koki ypata tai būtų padariusi, o kad sustabdyti ateityje panašius atsitikimus, taip užgaunančius mūsų tikėjimo šventas paslaptis, įsakyti policijos vyresnybėms ir kariškiesiems viršininkams, kad pagal Aukščiausiąjį įsakymą nedrįstų tokiuose atsitikimuose griebtis jokių priemonių Dievo namuose„. Vadinasi, Valančius reikalavo patraukimo teisman kariuomenės viršininko už netvarkos darymą bažnyčioje. Drauge gi vyskupas, nežiūrėdamas to, kad susirašiusieji žymesnieji Panevėžio parapijiečiai prašė vyskupo neiškelti iš karto visų keturių kunigų arba bent kleboną palikti, pranešė Kauno gubernatoriui kleboną Mantvydą išsiuntęs kamendorium į Rozaliną, Mackevičių pareikalavęs pas save į Varnius, kame jisai vyskupo

[1]) 14. IX Nr. 1060
[2]) 8. IX Nr. 300
[3]) 12 IX Nr. 2061

priežiūroje atliekąs sunkią atgailą, Kirkilai įsakęs pristatyti sakyto pamokslo rankraštį, ir jei pasirodysią jame kas bloga, pamokslininkas būsiąs nubaustas. Apie gimnazijos gi kapelioną kun. Kareivą vyskupas dar pirmiau rašė Vilniaus Mokslo Apskrities Globėjui [1]): įsitikinęs, jog Panevėžio gimnazijos kapelionas pasidavė užuojautai dabartinei srovei tiek, jog atvirai dalyvavo manifestacijoje 31. VII, aš padariau įsakymą apie iškėlimą kun. Kareivos iš Panevėžio, jo gi vieton paskyriau kunigą Ganusauską. Pranešdamas apie tai, vyskupas prašo sustabdyti tyrinėjimą prieš kunigą Kareivą, jei toksai įsakymas būtų buvęs padarytas. Pasirodė, kad įsakymas buvo padarytas, kun. Kareiva buvo areštuotas.

Vyskupas užtarė kunigą Kareivą, rašydamas gubernatoriui [2]): „Kun. Kareiva laikomas areštuotas be jokio tyrinėjimo, nežinodamas, kame jo pasakytas pamokslas prasilenkia su Evangelijos mokslu, veltui laukdamas išteisinimo ir paleidimo.“ Valančiaus užtarimas išgelbėjo šį kartą kun. Kareivą. Veltui nepraskambėjo ir vyskupo skundos ant policijos šeimininkavimo bažnyčioje. Kauno gubernatorius atsakė: [3]) „aš kreipiaus į kariškąjį Kauno gubernijos viršininką general-majorą Semionovą, prašydamas jo priminti kariškiesiems viršininkams, kad jie, gerbdami bažnyčios šventumą, nesigriebtų jose policijinės prievartos priemonių, bet pasitenkintų prižiūrėjimu“.

Tautinę giesmę giedodavo daugiausiai bajorai arba ponios, kaip sako gubernatorius viename savo pranešimų vyskupui [4]); liaudis gi, kaip visados, nenorėdama dalyvauti giedojime, ėjusi iš bažnyčios.

Panevėžio manifestacijos pasibaigė visų keturių kunigų iškėlimu kitur. Apie tai taip rašė general-gubernatorius vyskupui: [5]) „nors kunigus Mantvydą, Mackevičių, Kareivą ir Kirkilą reikėtų atiduoti karo teismui, bet dėliai to, jog Tamstos įsakymu jie iškiloti jau į kitas vietas, aš pripažinau galimu daiktu pasitenkinti šį kartą tuo, kad jie būtų paskirti į įvairius apskričius po griežta priežiūra klebonų ir be teisės valdyti parapiją“. Kun. Kareiva buvo vyskupo paskirtas kamendorium į Lidakius, Mantvydas kamendorium Rozaline, Kirkila kamendorium Drisvėtuose, Mackevičius filialistu Suvainiškyje. [6])

Manifestacijos buvo daromos netiktai pačiame Panevėžyje, bet ir jo apylinkėse. Vyskupo raštinėje pasiliko korespondencijos

---

[1]) 22. VIII. 1861 Nr. 1930
[2]) 28. X. 1861 Nr. 2436
[3]) 19. IX. 1129
[4]) 2. X. Nr 1216
[5]) 6. II. 1862 Nr. 128
[6]) Vykupas general-gubernatoriui 11. II. 1862 Nr. 447

dėliai manifestacijų Naujamiestyje ir Krekenavoje. Kauno gubernatorius vyskupui [1]) skundėsi, kad 17. IX Naujamiesčio bažnyčioje per Mišias, kurias laikė kun. Balandis, dvarininkai, nedalyvaujant kito luomo žmonėms, giedoję žinomąją lenkišką kurstomąją giesmę. Tam giedojimui pritarę vargonai. Dekanas Kobilinskis, dariusis tyrinėjimą, pranešė, kad kunigas Balandis draudęs manifestacijas. Vyskupas dėliai to atsitikimo teisino kun. Balandį prieš general-gubernatoių:[2]) „kunigas, užimtas Mišiomis, negalėjo drausti. Aš nesuprantu, kokiu būdu ir kokiomis priemonėmis beginklis kunigas būtų galėjęs sustabdyti tai, ko negali sustabdyti policija visokiomis, kokias turi, priemonėmis.“ Balandį vyskupas pripažino šiame atsitikime nekaltu. Dvasiškijos jokiu būdu negalima esą kaltinti pataikavime manifestacijoms, kuomet, paskelbusi žmonėms vyriausybės įsakymą, pati šventai jį pildo.

Bent kiek vėliau Kauno gubernatorius skundėsi vyskupui, kad Krekenavoje po Mišių giedota kurstomoji giesmė; tarp giedojusių matyti buvę ir kun. Balandį. Gubernatorius prašė nubausti kun. Balandį. Dariusis tyrinėjimą dekanas Kobilinskis pranešė, kad Balandis laikęs sumą. Jai baigiantis, žmonės ėmę giedoti uždraustą giesmę. Balandis, negalėdamas uždaryti Švenčiausiojo Sakramento, turėjęs klūpodamas palaukti, kol atgiedos, patsai negiedojęs. Vyskupas pranešė gubernatoriui[3]) Balandžiui paskyręs atgailą Dotnavos vienuolyne. Pačiam gi Balandžiui rašė:„ iš civilės valdžios atsišaukimo įsitikinau, kad Tamstos pasielgimas turėjo būti peiktinas ir atkreipiantis į save policijos domę, todel didesnės nelaimės išvengimui, kuri Tamstą, be abejo, būtų turėjusi ištikti, įsakau Tamstai tuojau važiuoti į Dotnavą atlikti mėnesinių rekolekcijų“.

Telšiai. Kauno gubernatorius skundėsi vyskupui[4]), kad Telšiuose, išeinant iš bažnyčios, užpulta ant žandarmų aficieriaus viršininko Brandto. Šveicoriaus priedermes pildęs persirėdęs valdininkas Petrulevičius, jisai mušęs lazda žandarmų raštininką. Kun. Mokrzeckis iš Kalvarijos vienuolyno sakęs pamokslą prieš vyriausybę. Gubernatorius prašo nubausti kleboną Monceviičių, atšaukti į vienuolyną Mokrzeckį, atmainyti klebono įvestą paprotį, kad šveicoriaus priedermes paeiliui atlieka valdininkai. Vyskupas atsakė[5]) klebonas teisinąsis, jog valdininkai patys apsiėmę šveicoriauti, per tai tvarka bažnyčioje esanti geresnė, todel vyskupui sunku esą liepti mainyti tą tvarką.

[1]) 21 IX Nr. 1135
[2]) 4. XI Nr. 2495
[3]) 15. I. 1862 Nr, 92
[4]) 29. VIII. Nr. 925
[5]) 16. IX. Nr. 2086

8 balandžio Telšiuose buvo pamaldos už užmuštuosius Varšuvoje. Per tas pamaldas buvo surinkta 865 r. 25 kap.; tie pinigai, užrašyti aukų knygoje, suvartota Telšių bažnyčios reikalams. Miesto viršininkui darant apie tuos pinigus tyrinėjimą, klebonas klausė[1]) vyskupo, ką atsakyti. Vyskupas atrašė[2]): „apie pinigus, sudėtus iš geros valios maldingų parapijiečių, turi pranešti taip, kaip yra, vadinasi, kad jie suvartoti Telšių bažnyčios reikalams ir užrašyti tam tikroje aukų knygoje". Drauge gi vyskupas davė klebonui tokį perspėjimą: „statai save į aiškų pavojų išvežimo iš krašto. Perspėju, kad būtumei atsargesnis ir neduotumei progos naujoms skundoms". Tas perspėjimas nebuvo tuščias ir bereikalingas. General-gubernatorius pareikalavo[3]) iš vyskupo kunigą Moncevičių iškelti į tolimą parapiją, be teisės valdyti parapiją; skaudžiai užgynė valdininkams paeiliu eiti bažnyčioje šveicoriaus priedermę, kaipo nesutinkantį su jų pašaukimu paprotį, ant kunigo Mokrzeckio uždėjo policijos priežiūrą. Vyskupas perkėlė kun. Moncevičių į Alukštą kamendorium. Kalvarijos gi preorui įsakė[4]) prižiūrėti, kad kun. Mokrzeckis nestatytų savęs į pavojų išvežimo į tolimas gubernijas ir vyskupui nepadarytų nemalonumo del netekimo uolių kunigų, general-gubernatoriui gi pranešė[5]), kad Mokrzeckis atiduotas smarkiai priežiūrai vietinio klebono.

Raseiniai. Del manifestacijų Raseiniuose vyskupas rašė[6]) Raseinių vienuolyno preorui: „jau du kartu rašiau gubernatoriui, prašydamas, kad policija paliuosuotų bažnyčias iš savo globos, ir tikiuosi, jog gubernijos viršininkas atkreips į tai savo domę. Tamstai gi pavedu su pagalba bažnyčios tarnų prižiūrėti, kad niekas nedrįstų kliudyti žmonėms vaikščioti į bažnyčią, tuo labiau gi drausti melstis po senobei".

Raseinių apskrityje buvo surengta procesija iš Skirsnemunės į Jurbarką per šv. Roko atlaidus. Vedė ją kun. Stankevičius, dalyvavo apie 2000 žmonių, ėjo komžomis apsitaisę bajorai. Jurbarke niekas iš kunigų procesijos nesutiko, bažnyčioje gi giedota žinomas giesmes[7]). Grįžtant, prie jos prisidėjo kun. Petras Chodoravičius, kelyje laikė prakalbą. Netrukus, prasidėjo del jos tyrinėjimas. Atvažiavusi komisija suėmė kunigus Stankevičių ir Chodoravičių ir abu išvežė į Vilnių. Chodoravičius

[1]) 23. IX. Nr. 203
[2]) 26. IX. Nr. 2186
[3]) Gubernatoriaus raštas į vyskupą 29. XI. Nr. 1851
[4]) 23. II. 1862 Nr. 565.
[5]) 27. II. 1862 N. 596.
[6]) 23. IX. Nr. 2139.
[7]) Jurbarko klebonas Kirvelis vyskupui 24. VIII. 1861 Nr. 40.

buvo išlaikytas kalėjime 8 savaites ir pagalios paleistas, kaip nekaltas. Teisinosi, prisidėjęs prie procesijos ir prakalbą pasakęs, kad žmonės nelydėtų procesijos, bet grįžtų namo. Kun. Stankevičius irgi buvo paleistas.

Ukmergė. Pačioje manifestacijų pradžioje vidaus dalykų ministerį pasiekė žinia, kad Ukmergės bažnyčioje buvo padarytos gedulingos pamaldos už užmuštuosius Varšuvoje. Į ministerio paklausimą Valančius atrašė[1]) įsakęs apie tą atsitikimą padaryti griežčiausią tyrinėjimą, paskui gi pranešė[2]), jog pamaldos, apie kurias vyresnybės tyrinėjama, buvusios už mirusį Kersnauską. Muzika per pamaldas Ukmergėje esą paprastas daiktas.

4 birželio Ukmergės bažnyčioje mėginta per Mišias giedoti tautinę lenkų giesmę. Tą atsitikimą taip aprašo Ukmergės klebonas kun. Balevičius[3]): „kancelerijų jaunimas 12 - 15 metų, mažiau pagirtino elgimosi, įsiveržė į bažnyčią ir šaukiančiu balsu ėmė giedoti tautinę giesmę. Žmonės tame nedalyvavo. Išėjęs iš klausyklos, prašiau liautis, bet neklausė, liepiau suskambinti prie altoriaus, ir tai nesustabdė. Kunigas daugiau negu 1/4 valandos negalėjo Mišių pabaigti giedoti dėliai užsispyrėlių giedojimo".

Iš to rašto matyti, kad Ukmergėje kunigas Balevičius aiškiai prieštaravo manifestacijoms bažnyčioje. Už tai, regis, buvo skųstas vyskupui. Teisinosi: buvęs įgąsdintas senuoju tyrinėjimu del pamaldų. Teisindamasis del manifestacijos pas kariškąjį viršininką, pasakęs vardus dviejų giedotojų. Bažnyčioje pabaręs per pamokslą už netvarkos darymą bažnyčioje netikusiu giedojimu. Už tai Ukmergėje Balevičiui paskelbta boikotas, kaipo šnipui, išsiuntinėta raštai, kad niekas su juo pažinties nepalaikytų, nevaikščiotų pas jį. Per Dievo Kūno procesiją maršalkas Končia atsisakęs asistuoti. Tokių pasekmių susilaukė Ukmergės klebonas už tai, kad drįso viešai pasipriešinti daromoms tuomet bažnyčiose manifestacijoms ir, teisindamasis, paminėjo kaltininkus. Iš to gal numanyti, kaip įsigalėjusi buvo manifestacijų srovė ir kaip sunkus buvo pasidėjimas dvasiškijos.

Manifestacijų sustabdymas. Dėliai nuolat atsikartojančių manifestacijų Varšuvoje policija įsiveržė į bažnyčias ir areštavo keletą tūkstančių žmonių. Vyskupystės valdytojas uždarė bažnyčias. Naujai paskirtas 1862 metais Varšuvos arkivyskupas Felinskis atidarė jas ir išreiškė savo prieštaravimą manifestacijoms bažnyčiose. Manifestacijos pasibaigė. Sustabdžius manifestacijas Lenkijoj, liautasi jas daryti ir Lietuvoje.

---

[1]) 1. V. 1861 Nr. 494
[2]) 27. V. 1861 Nr. 1476 — 2.
[3]) 6. VI. 1861 Nr. 494.

Valančius, kaip matyti iš viršuje padėtų jo raštų, priešingas buvo manifestacijoms bažnyčiose, įsakė kunigams jose nedalyvauti, kiek galima drausti. Bet iš kitos pusės nenorėjo, kad kunigai aktyviai imtųsi jas tramdyti, samprotaudamas, kad tai policijos, ne kunigų darbas. Be to, policija, tramdydama manifestacijas, matyti, perdaug ėmė šeimininkauti bažnyčiose, o vyskupas negalėjo jai pripažinti tos teisės. Tuo išaiškinti reikia Valančiaus lyg prieštaravimas manifestacijų tramdymui bent tokiomis priemonėmis, kokiomis policija tai atlikdavo, užtarimas prieš vyriausybę kunigų, apkaltintų dalyvavime manifestacijose; kad jie išsigelbėtų nuo daug didesnės bausmės, apsiimdavo patsai nubausti. Dėliai tokio vyskupo užtarimo ir generai-gubernatoriaus Nazimovo žmoniškumo kunigai tuomet nelabai tenukentėjo.

Kaip anais neramiais laikais net pati vyriausybė laikė reikalingu daiktu Valančiaus tarpininkavimą, rodo žemiau paduodamas atsitikimas su vyskupo išvažiavimu užsienin: pradžioje 1862 metų Valančius rengėsi važiuoti į Rymą ir prašė vyriausybės leidimo išvažiuoti. General-gubernatorius davė tokį atsakymą[1]): dabartiniu laiku, kada aukštesniojo luomo ūpas taip pakilęs, apsireiškia politiškai — religijinėmis manifestacijomis, Tamstos tikrai krikščioniškos pastangos ir naudinga įtaka drauge su ta visuotina pagarba, kurią Tamsta esi įgijęs savo vyskupystėje, labai reikalingos tvarkai palaikyti, ir kaszin, ar kas kitas, Tamstai išvažiavus, įstengtų su pasisekimu pildyti įvairias ir sunkias ganytojo priedermes taip plačioje vyskupystėje, turinčioje dar gi savo vietinių ypatingumų. Tamsta patsai teikeisi pripažinti, kad kiekvienam kitam, užėmusiam Tamstos vietą, nelengva bus palaikyti Tamstos įvestą tvarką ir įkvėpti dvasiškijai supratimą reikalo neiškrypstant eiti sunkiu keliu Tamstos nurodytu, kad galėtų apsisaugoti katalikų bažnyčios kunigai nuo teisingų apkaltinimų už nepritinkantį ir dažnai kenksmingą jų kišimąsi į šio pasaulio dalykus ir politiką. Be to dar ir tai reikia atminti, jog iki galutinam valstiečių klausimo išrišimui, dvasiškija, Tamstos artimiausiu vadovavimu, didesniu pasisekimu galėtų veikti, kad palaikytų dar gana tamsų ir lengvatikį valstiečių luomą tame įsitikinime, jog jie tiktai kantriai ir ramiai laukdami savo likimo išrišimo, gali apsisaugoti nuo pražutingų pasekmių, į kokias gali būti įtraukti kurstytojų". Todel general-gubernatorius išreiškė viltį, kad Valančius pripažins galimu daiktu atidėti savo kelionę į Italiją. Ir Valančius turėjo palikti. Audra gi tuotarpu jau visai artinosi.

[1]) 21. III. 1862 Nr. 190 — 1.

Lietuvių sąmonės kėlimas.

Iš kultūros kovų kronikos Šiaulių apygardoje.

(A. Povyliaus, Žiūronuose per Radviliškį).

Pavasarį 1903 m. aš gyvenau Gubernijos dvare drauge su bravarninko padėjėju latviu G. Eichvaldu. Mūsų žinioje buvo daug nelegalinės literatūros, kurią atvežė kažin koks jaunas gimnazistas dar 1902 m. ir paliko, nenurodęs, kam ji skiriama. Beveik metus platinom pamažėlio ją, ir vis dar daug buvo.

Vieną šventadienio rytą atėjo K. Venslauskis su J. Jablonskiu apžiūrėti literatūros. Nuėjome į sandėlį. Sandėliai Gubernijoj buvo puikiausi. Suskirstėm, surašėm visą tą turtą. Daugiausia buvo: „Varpas" „Ūkininkas" „Darbininkų Balsas" ir daug knygučių; buvo šiek tiek dar rusų ir žydų literatūros. Tai buvo pirmoji mano pažintis su J. Jablonskiu.

Gyveno Jablonskis Posadnoje gatvėje Daunoro namuose. Tur būt, nebuvo nė vieno vakaro, kad kas nors gyvenusių tuomet Šiauliuose lietuvių veikėjų nebūtų aplankęs Jablonskių. Jautėmės ten, kaip savo namuose.

Jablonskis Šiauliuose buvo, kaip tremtinys policijos priežiūroje, ir mes stengėmės būti atsargūs, kad neatkreiptume per daug policijos akių. Ypač kad jo bute dažnai būdavo susirinkimų. Del atsargumo, pavardės Jablonskio neminėdavome. Dėdė Ambrazaitis praminė jį „džiakonu". Butų šeimininkės, tankiai girdėdamos minint „džiakoną", manydavo, kad mes iš tikrųjų į klebonija vaikščiojam. Jablonskienė buvo vaišinga šeimininkė, ir, tur būt, retas kas išeidavo be stiklinės arbatos ar pietų, valgomu laiku pasitaikius. 1903 m. vasarą buvo daroma daugybė gegužynių apie Šiaulius: Ginkūnų beržynėly, tarp Gubernijos ir Ginkūnų netoli plento. Daug kartų važiuodavome kur nors toliau už miesto. Pamatai, būdavo, kokį naują studentą, išgirsti lietuviškai kalbant ir kvieti į Šiaulių gegužynę. Žinoma, niekas nesididžiavo.

Atsimenu nekartą važiavome į Žačius pas Magdušauskius. Paimam Zubovų kelias poras arklių su vežimais, prisėdam pilni

vežimai ir važiuojam, dainuodami. Jablonskis ypatingai traukdavo: „Ant kalno karklai siūbavo“ ir pasakas sakydavo.

Šiauliuose pagal rinkos buvo krautuvių eilės, vadinamos „klėtkos“. Ant vienos jų buvo ypatinga iškaba: nupieštas sodietis su puse odos rankoje apiblukusiu lietuvišku parašu: „Pirk nagene“; tas senas parašas ant aprūdijusios blėkos išstovėjęs ilgus baisiausio lietuvių rašto draudimo laikus. Vieną kartą vaikščiodamas su Jablonskiu, parodžiau jam tą iškabą. Aš nebeužmiršiu, kokiu džiaugsmu jis skaitė kart kartėmis tą parašą. „Pirk nagene“ skaitė ir barzdą sau glostė; stovėjo ir žiūrėjo. O vis tik bijom atkreipti policijos domę, kad nelieptų nugrandyti to parašo.

Daug naujo judėjimo Jablonskių namuose atsirado, kuomet žiemą 1903/4 metų Jablonskis pasiėmė tvarkyti Zubovų archyvą ir pasikvietė sau į pagelbą studentus V. Poželą, J. Vaitiekūną ir O. Puodžiūnaitę. Atlikę, liuosą vakaro valandą skubindavome į „kleboniją pas džiakoną“. Stengdavomės eilę nustatyti, kam kuomet eiti, kad būtų mažiau paojaus, bet vistik susieidavome daug.

Pradžioje 1904 m. pradėjome daryti repeticijas „Neatmezgamas mazgas“: Jablonskienė, O. Puodžiūnaitė, aš, Žiupsnys ir vaistininkas Garbaliauskas. Vieną vakarą nutarėme įkurti knygų sandėlį Šiauliuose, nes knygos, kurios buvo Gubernijoj, beveik visos liko išplatintos. Jablonskiams patarus, nutarėm išrašyti literatūros visų pakraipų be maldaknygių. Kasininku buvo paskirtas Žiupsnys — „Progreso“ bugalteris, knygininku aš, užsakymai gi eidavo iš „klebonijos“.

Buvo įvairių epizodų, literatūrą platinant ir slepiant. Kartą gavome pranešimą, kad gal būti krata; reikėjo literatūrą paslėpti kur kitur. Dalį jos išvežė Jovaras į sodžių, o kitą dalį reikalingesnę išvežė A. Žviedrys paslėpti kur arčiau Šiaulių. Buvo paslėpta pintinė po klėčia. Vagišius pavogė ją. Neužilgo pradėjo mūsų literatūrą skleistis, mat, vagišius pardavęs už kelius rublius tą visą pintinę vienam kaimiečiui, kuris ir paskleidė beveik dykai. Mes patys, knygininkai, supirkinėjom savo literatūrą ir buvom patenkinti, kad nors tokiu būdu pasklido knygos.

Kitą sykį knygos buvo mieste pas N. Š. Prie jų galėdavome prieiti tiktai naktimis. Tą knygų sandėlį prižiūrėjo p. St. Grūzdytė ir aš.

Tik vieną kartą pavasario atlydį mūsų knygos paplūdo vandeniu; reikėjo išgelbėti, džiovinti; tą paojingą darbą atliko p. L. Pliuškytė.

Šiauliai buvo tuomet didžiausis punktas, kur ateidavo visokios uždraustos literatūros. Latviai, rusai iš Petrapilio, žydai iš Dinabarko ir Vilniaus kreipdavosi į mus, kad duotume savo knygnešius pargabenti iš Vokietijos ligi Šiaulių. Už atgabenimą iki

Šiaulių knygnešys P. imdavo po 120 rub. nuo pūdo. Patarus Višinskiui, imdavom po 35 rub. nuo pūdo į atsargos kapitalą, jei kartais atsitiktų knygnešiui įkliūti žandarams. Tai buvo daroma visokios kombinacijos del atsargumo.

Aš dvejus metus su viršum įkalbinėjau savo Žiūronų sodžiaus kaimynus (Radviliškio val.) dalytis į vienkiemius. Tuomet dalinimosi vienkiemiais buvo didelė naujiena. Mūsų apylinkėje buvo pirmas atsitikimas. Neveikė dar tuomet rusų Žemės Tvarkomosios Komisijos. Vieną kartą gavau iš pusbrolio laiškelį, kuriuo kvietė atvažiuoti namo į Žiūronus: visas sodžius sutinkąs dalintis į vienkiemius, belaukiame tavęs atvažiuojant. Aš, atmindamas priežodį, kad niekas savo tėvynėje pranašas nebuvo ir savo kaimynų tarpe per maža jutaus turįs autoriteto, nuėjau pasklausti „džiakono", kaip čia geriau padarius. Jablonskis, nieko ilgai nemanydamas, sako: na, tai aš važiuosiu su Tamsta, prasivėdinsiu, pasikalbėsim su žmonėmis. Pas mumis Suvalkijoj jau senai išsidalijo į viensėdžius, gal aš padėsiu susitarti. Aš labai apsidžiaugiau. Sulaukėm šeštadienio ir po pietų traukiniu atvažiavom į Radviliškį. Iš čia jau pavakary nuėjome į Žiūronus. Vyrai jau grįžo iš lauko, arę. Susiėjo kuopa sodžiaus vyrų, užtraukė pypkas, pradėjo kalbėtis. Jablonskis pąpasakojo, kaip gyvena Suvalkijoj, kur jau senai išsiskirstę į vienkiemius. Mano kaimynai ėmė išrodinėti, kad bus angšta gyventi ant mažų sklypelių ir t. t.; kiti įkalbinėjo, kad geriau išsidalinus. Jablonskis jau, rodos, nebesiįdomavo dalinimos į vienkiemius, bet klausės, kaip kas kalba ir ką tai savo sąsiuviny užsižymėjo. Ypač atkreipė domės, kaip kalba mano tėvas. Mano tėvas buvo visų šeniausis, arti 70 metų amžiaus. Rašto kalbos visai nevartojo, kadangi nemokėjo nei rašyti, nei skaityti; daug žodžių vartojo tokių, kurių dabar jau nebevartoja mūsų sodžiuje. Jablonskis klausė ir užrašinėjo. Jis paprašė pakartoti kokį tai pasakytą žodį, sakydamas: „kaip, kaip, Tamsta pasakei?" Mano tėvas, lyg susigėdęs, sako: „Tai ką? Aš, rodos, nieko bloga nesakiau". Tuomet jau nebe taip žymiai sau užrašinėjo į sąsiuvinį, nebeprašydamas kartoti, kas pasakyta. Tą sykį nors nenutarėm išsidalinti į vienkiemius, bet už kelių mėnesių susitarėm ir išsidalinom. Dar šiandien atsimena kaimynai Jablonskį, klausdami kartais, kur dabar „tas mandrus plikagalvis barzdočius senis"?

Dėdė Ambrazaitis gyveno vienuose namuose ant salkos pas G. Namų šeimininkų vaikai mokėsi gimnazijoje. Vyresniosios dukterys jau buvo bebaigią gimnaziją. Nors tėvai ir lietuviai, bet vaikai lenkiškai tekalbėjo ir jaunimas, kuris lankė namus, ir gi buvo lenkuojantis. Dėdė Ambrazaitis sykį klausia mane: „Sakyk, kaip čia tos mergičkos ištraukus iš lenkinimo įtakos?"

Pasitarę, nusprendėm, kad dėdė Ambrazaitis darys pas save įkurtuves.

Žiemos vakarą, šventadienį, renkamės pas „dėdę“ Ambrazaitį įkurtuvių. Kambariukas nedidelis, svečių apsčiai: Jablonskių šeimyna, namų šeimininkai su savo dukterimis, aš, dar kai kas pažįstamų ir studentai V. P. ir J. V. Seniai šneka, studentai dainuoja, pasakas, anekdotus sako, o jaunos panelės jaučiasi nekaip; kalbame lietuviškai, o joms trūksta kalbos. Tais pačiais metais 1903-1904 kyla jau didesnis reikalavimas lietuvių literatūros, susidaro slapti lietuvių kalbos kursai, kur mokosi gana plati Šiaulių moksleivijos grupė. Kas kartą mainome vietą susirinkimų. Pamokas dėsto Jablonskis. Baigdami kursus, nusifotografavom. Panelės savo fotografijas nuo matušės slepia, jaunesnieji broliukai suranda ir parodo jai. Matušė pyksta baisiausiai. „To jūž tą prakletą litwomaniją wszystkie kąty zalitwomanili“; bet jau praslinkus metams, kitiems ir matušė atvirto ir apie Jablonskius kalba su pagarba.

Jablonskis mėgdavo pasivaikščioti ir su žmonėmis susipažinti. Atsimenu susipažinome su simpatinga labai gerų žmonių Pliuškevičių šeimyna gegužinėse netoli Šiaulių. Kaimuose keturios linksmos jaunos panelės — didžiausi paspirtis literatūrai, bet vis dar trukdo besisukiną ten valdininkėliai lenkai ir rusai. Sykį nuėjome ten į vakarušką didesne kompanija: Jablonskis, Višinskis, dėdė Ambrazaitis, Žiupsnys, aš, Venslauskis, Laučius, Misius, Šalkauskiai ir dar keli gimnazistai. Po to atsilankymo jau tie namai visiškai tapo lietuviški, čia buvo kelio galas Šiauliškių gegužininkų.

1904 m. prasidėjo kalbos apie grąžinimą spaudos. Kiek tai buvo svajonių! Man rodos, kad šiandien, kuomet taip jau pribuko jausmai, mes ir didžiausių įvykių angoje ne taip jais susirūpiname, kaip tuomet spaudos klausimu.

Spauda atgauta, prasideda kalbos apie laikraščio leidimą, kur leisti, kaip pavadinti. Tartasi leisti Šiauliuose „Spindulys“. Bet štai J. Jablonskis gauna kvietimą važiuoti į Vilnių redaguoti laikraščio. Čia ir pasibaigė jo darbo dienos Šiauliuose.

1905 m. žiemos pradžioje Šiaulių mėgėjų artistų būrelis surengė antrą vakarą Šiauliuose, valdžiai leidžiant. Vaidinta „Audra Giedroje“ Šiaulių viešojo knygyno naudai. Tuomet buvo į Šiaulius atvykę ir „Vilniaus Žinių“ redaktoriai J. Jablonskis ir p. Višinskis, padarę įdomių pranešimų iš Lietuvių centro darbuotės.

1904 m., kai jau buvo leista spauda, ypatingu ūpo pakėlimu rengėmės prie pradinės didžiosios Šiaulių gegužinės. Buvo laukiama daug svečių, ypač begrįžtančios atostogoms moksleivijos, kuri turėjo sustoti Šiauliuose — buvo daug klausimų, su-

rištų su laikraščio leidimu: Šiauliuose norėta buvo leisti „Spindulys“. Atsimenu kartą švientadienį susirinkom pas Jablonskius pasikalbėti apie tai, kaip geriau suruošus gegužinę ir kaip sukviesti visą besidarbuojančią inteligentiją. Išrinktas komitetas: Jablonskiai, Višinskis, M. Janušauskis iš Būbių bugalteris, A. Žviedrys iš Ginkūnų, St. Žiupsnys, bugalteris „Progresto“ ir aš. Mes iš visų Zubovo dvarų buvom įtraukti į komitetą dar ir todel, kad Zubovai visuomet duodavo arklius ir šiaip padėdavo lietuvių sumanymams Visi apylinkės Šiaulių Zubovų dvarai surišti telefonais ir mums, komisijos nariams, lengva buvo kasdien susitarti apie dalykų stovį. Visos žinios apie rengiamas iškilmes koncentravos pas Jablonskius. Gegužinė pavyko; buvo pirmojoj pusėje birželio mėnesio Aleksandrijos dvare netoli Šiaulių. Oras gražus, sviečių labai daug, buvo daug susirinkimų padaryta; net orkestrą („Hab di Ton“) įsidrąsino parsikviesti. Buvo gyvieji paveikslai Aleksandrijos klojime: „Šienpjoviai“ ir „Pajauta po Lizdeikos kojų“. Mes, įrengėjai, manėm, kad tai bus paslaptis, bet jau rytą sugrįžus į Šiaulius sekmadienį, išgirdom pikčiausių paskalų apie gegužines. Vienos ponios sako: „Ci słyszałasz, pani, co litwomani wyrobiają — niedosić im tego pogańskiego języka, jeszcze im króla zachciałosia“. Išpasakojo, kaip jos dukterys pačios mačiusios, kad lietuviai priesaiką darę. Kitos vėl pasakojo, kad dukterys gyrusios, gegužinė labai linksma buvusi, daug studentų buvę; kitos vėl pyko, kad jų dukterys liko nepakviestos į gegužinę. Žodžiu, prasidėjo didžiausias bruzdėjimas. Jablonskis gegužinę aplankė slaptai ir neilgam — bijojo policijos. Po tų visų kalbų prasidėjo tyrinėjimas. Atvažiavo iš Kauno žandarmerija ir pradėjo klausinėti Aleksandrijos dvaro darbininkų ir vagorių apie tą gegužinę. Aleksandrija tuomet buvo D. Zubovo žinioj; ir Janušauskas, nesant D. Zubovo namie, leido Aleksandrijoj gegužinę surengti.

Esant pavojui, kad gal būti ir pabaudos už prasižengimą prieš įstatymus, vėl gegužinės rengėjai visi rinkomės pas Jablonskius tartis, kaip iš tos bėdos išsipainiojus. Nutarėm, kad M. Janušauskas eitų pas isprauninką Sasnauskį, paaiškinti, jog jokio karaliaus rinkimų nebuvo. Tuomet jau buvo prasidėjusios laisvės ir jokios pabaudos nebuvo. Isprauninkas Sasnauskas pasisakė, padėsiąs lietuviams visame kame, bet tik jam nemalonumų lietuviai nedarytų, t. y. be jo žinios jokių iškilmių nedarytų.

Pažymėtinas dar vienas vakaras pas Jablonskius, kuomet St. Žiupsnys padavė sumanymą, kad reikią suruošti viešą vakarą (spektaklį). Kelis kartus pasvarsčius tą klausimą, galutinai tarti apie spektaklį susirinkom pas Venslauskius. Taigi ir idėja

pirmo viešo vakaro Lietuvoje su valdžios leidimu gimė Jablonskio namuose.

Paminklingas ir istoriškas *pirmas Spektaklis Lietuvoje su valdžios leidimu*, tai buvo garsus anuo laiku „Amerika pirtyje" Joniškio padegėlių naudai. Apie tą vakarą teks kitą kartą plačiai parašyti.

Iš Kauno kronikos.

(A. Dambrausko)

1907 m. gruodžio 31 d.

— Noriu čia trumpai pažymėti, ką mačiau, girdėjau, veikiau ir mąsčiau. Tas darbas senai reikėjo pradėti, bet kas praslinko ir užmiršta, nebegrįš; stengsiuosi tad bent nuo šios dienos rūpestingai vesti tą užrašų knygą, ne kaip garbės ieškotojas, bet kaip Dievo tarnas ir tikras tiesos mylėtojas. Deus in adjutorium meum intende! Viešpatie, saugok mano plunksną, idant nepabrėžtų, kas netiesa.

— Šiandieną buvau kunigų susirinkime, kurį sukvietė vysk. Cirtautas seminarijos refektoriun 7 val. vakare. Buvo perskaityti įregistruoti nauji įstatai Draugijos kunigams invalidams šelpti. Tikras tos Draugijos sąnarys kunigas, tapęs invalidas, gaus kasmet pašalpos 600 rub. minimum. Labai gražu. Piniginė pašalpa kūno invalydams tikrai reikalinga. Bet apie doros invalydus nieko nekalbėta. O tie juk dar labiau moralės pašalpos reikalingi. Kas juos vargšus sušelps? Nebent Tu, Viešpatie...

Tame pačiame susirinkime buvo svarstyta klausimas, kuo pažymėti vysk. Paliuliono 25 metų vyskupavimo jubiliejų. Kapitula buvo sumaniusi surinkti iš kunigų 5000 rub. ir už tuos pinigus nupirkti vyskupui dovanų: kieliką, kryžių, žiedą ir t. p. bažnytinių daiktų. Daugumu balsų tas projektas tapo atmestas. Nutarta dovanų nupirkti nedaugiau, kaip už 1000 rub., o likusius apversti įsteigimui vargoninkų mokytojų mokyklos vysk. Paliuliono vardu. Kai kuriems seniesiems kunigams nepatiko šis antrasai sumanymas ir jie demonstratyviai išėjo iš salės. O, miseria humana!

1908 m. Sausio mėnuo 1 d. 2 val. po pietų sveikinom vyskupą. Vakare 8 val. buvau kunigų susirinkime pas vysk. Paliulioną. Kun. Račkauskas (Šakynos klebonas, iš bajorų) viešai kalbino mane, kaipo „Draugijos" redaktorių, kam taip

aštriai parašiau apie kun. Žongalavičių ir Skirmuntą (Ryme), o taipogi už tai, kad knygutėje „Pasaulės įkūrimas“, išleistoje šv. Kazimiero Draugijos, skelbiama, kad Dievas tvėręs pasaulę per milionus metų, o ne per šešias dienas (sic!). Tas pats kunigas kalbėjo, kad „Vienybėje“ nieko nėra apie Dievą, t. ir t. Daugumas kunigų garsiai nusijuokė iš tų skundų. Kokia gi dar tamsa tebeviešpatauja galvose kai kurių dvasiškųjų tėvelių! Dieve, jiems atleisk, nes nežino, ką kalba!

Daug buvo kalbėta apie suplikacijų nevienodumą. Išrinktas tapau draug su kun. Alekna į komisijėlę bažnytinei kalbai taisyti. Duok Dieve, kad galėčiau būti naudingas tame darbe!

2. Apsilankė p. Sąmajauskas. Kalbėjomės apie parašymą trumpos Lietuvos istorijos. P. S. padavė sumanymą, padalyti visą darbą tarp kelių ar keliolikos bendradarbių, pv. po vieną amžių kiekvienam. Sakė, pas prancūzus esanti Prancūzijos istorija, susidedanti iš tūkstančio žodžių. Patariau parašyti Lietuvos istoriją bent iš 3000 žodžių. Buvo taip pat svarstytas klausimas apie įsteigimą Kaune lietuvių literatų draugijos.

3. Nusiunčiau telegramą Pirmajam visų rusų suvažiavimui veikėjų, užsiimančių liaudies universitais, suredaguotą šiais žodžiais: „Peterburgas, Gagarinskaja, 16, organizaciniam biurui. Sveikindami pirmąjį visos Rusijos suvažiavimą veikėjų draugijos, užsiimančių liaudies universitais, laikome savo pareiga pareikšti suvažiavimui karštą pageidavimą, kad pilnai pasisektų didis Rusijos švietimo darbas, ankščiau turįs sutelkti visas gyvenančias ten tautas į vieną brolišką kultūriškai besiplėtojančią tautų šeimą. Lietuvių žurnalų „Draugijos“ ir „Vienybės“ redakcija.

4 val. po pietų buvo pas mane susirinkimas pasitarti apie įsteigimą Kaune sociologinių kursų. Susirinko vos 12 kauniškių inteligentų kunigų ir svietiškių. Debatuose išaiškinta tapo, kokie turi būti tie kursai, kad duotų mūsų visuomenei daugiau naudos. Išrinktas buvo komitetas iš 3 asmenų su teise kooptuoti sau dar 6 sąnarius. Į pirmąjį triasmenį komitetą pateko: kun. prof. Šaulys, P. Vokietaitis ir aš. Nežinau tik, kaip tas darbas seksis.

4. Buvau pakviestas pas vyskupą. Gavau barti už įdėtąjį į 12 „Draugijos“ Nr. Pakalniškio straipsnį apie katekizmo terminalogijos reformą. Kaltė esanti tame, kad „Draugija“ leidus Pakalniškiui aštriau kritikuoti diecezinį katekizmą ir davusi suprasti, kad ir platesnis vysk. Baranausko katekizmas, kun. Skvirecko pataisytasai, būsiąs neužtektinai išgrynintas. J. M. skundėsi, nežinąs, ką daryti tame dalyke, kad turėsiąs rašyti Ryman, ieškadamas patarimo. Atsakiau, mes nieko prieš tai neturime; melstume tik Rymui nurodyti, jog mūsų bažnytinė kalba

buvo ik šiol baisiai suteršta polonizmais ir kad dabar lietuviai nori turėti ir dvasiškų knygų, grynai lietuviškai parašytų. J. M. prižadėjo tai padaryti. „Vienybėje", anot J. M., taip pat esama nemaž peiktinų dalykų, ypač korespondencijose apie santykius tarp Kauno lenkų ir lietuvių; kam, girdi, reikia dėti negražius lenkų pasielgimus su lietuviais. Iš to nėsą jokios naudos, tik vien žmonių erzinimas. Kad būtų daugiau meilės, lietuviai ir lenkai galėtų Kaune iš vien eiti. Nurodžiau, kad tos meilės daugiau stinga lenkai, kaip lietuviai, kad tą vienybę šv. Juozapo Draugijoje daugiausia suardė „Sokoliečių" kurstymai. J. M. tai pripažino, vis delto ragino „Vienybėje" nedėti erzinančių straipsnelių; daugiau dėti dvasiškų dalykų ir t. p. Nepagyrė korespondencijų apie lietuvių vakarus, nes tie vakarai dažnai, girdi, esą pilni papiktinimų... Jei pilnai prie viso prisitaikint, tai nežinau nė apie ką ir berašyti. Tektų nebent paversti „V-bę" tretininkų bei davatkų laikraščiu. Tik ar tai būtų naudinga Lietuvai? Ak, Dieve! kaip gi sunkus Lietuvoje publicisto padėjimas! Gubernatorius sako nerašyti apie valdininkus, apie mokyklas, apie valdžios paliepimus, net ir apie vysk. Ropp'o išvežimą; vyskupas sako: nerašyk apie lenkų blogus darbus, apie lietuvių vakarus, apie kunigus lenkintojus; kai kurie kunigai išvien su bedieviais šaukia, kam „V-bė" deda evangelijas ir pamokslus: žmonėms, girdi, ir be to pamokslai įkyrėjo, — na, apie ką gi tad berašyti?! Matau, jog žmonių klausydamas, geruoju neišeisiu: ir vieni ir kiti pers man kailį. Tegu sveiki peria; nelabai jis jautrus. Klausysiu velyk Dievo ir sąžinės.

5. Kun. Žadeikis pranešė, esąs vienas kunigas, kurs nepasigailėtų užmokėti gerą honorarą tam, kas parašytų gerą apysaką iš mūsų bajorų gyvenimo, nupiešdamas visas jų tipiškąsias pažiūras, papročius, prietarus etc. Patariau parašyti tam kunigui, kad jis padėtų už rankų tam tikslui paskirtus pinigus, o aš „Draugijoje" mielai paskelbsiu konkursą tokiai apysakai parašyti.

„Vil. Žin." 4-me n-j P. Leonas labai nedailiai užsipuolė ant manęs už straispnį apie moterų suvažiavimą Kaune. Reikės jam atsakyti.

6. Sveikinom vysk. Cirtautą vardadienio. Vakare buvau draug su kitais kunigais pas gerbiamąjį solenizantą arbatos. Kalbėjomės su kun. Šauliu apie kooptavimą komitetan trūkstančių asmenų, kurie mums padėtų suorganizuoti Kaune sumanytuosius sociologinius kursus. Prie stalo artimiausieji draugai sakėsi skaitę Šv. Jeronimo laiškus ir kitų šv. Tėvų ir pripažinę, jog šiandien taip drąsiai nebegalima būtų rašyti — tuojau dvasiškoji valdžia prikibtų ir pripažintų kalta dvasiškojo autorito pažeminimo. Tai tikra tiesa. Taip, kaip rašė šv. Bernardas Eugenijui

IV, šiandieną vargiai kas bedrįstų popiežiui rašyti. Evengeliškoji laisvė šiandieną pasilieka vien teorijoje. Praktikoje beveik neįvykdoma. Gaila ir liūdna. Matomai, mes tolinamės nuo Kristaus laikų. Vienas draugų priminė apie Erazmo Roterdamiškio „Stultitiae laus". Puikus tai veikalas. Šiandieną reiktų naujo Erazmo ir naujos satyros XX amžiaus kvailystei, ypač „dvasiškai" išjuokti, kuri yra priėmusi šiandieną suvis naują išvaizdą, kokios Erazmo laiku nebuvo...

7. Kun. Žadeikis pranešė jam nusibodęs mechaniškas darbas užrašinėjimo šv. Kaz. Draugijos metinių sąnarių ir ekspedicijos; toliau nebegalėsiąs Draugijoje darbuotis Prašė paleisti nuo uždėtos ant jo priedermės. Reiks ieškoti naujo padėjėjo.

8. „Motinėlės" posėdis. Nutarta nusiųsti 25 r. Šlapeliui į Rymą. Vakare buvau pas Galdiną. Mačiau ėstų tautiško teatro vaizdelį. Man nepatiko.

9. Posėdis komiteto sociologiniems kursams rengti. Nutarta be 3 komiteto sąnarių, išrinktų sausio 4 d., kooptuoti dar 9 sąnarius; kad būtų viso labo 12: 6 kunigai ir 6 svietiškiai. Pirmutiniu sutiko įeiti į tą komitetą vysk. Cirtautas.

P. Gerbačiauskas atsiuntė man laišką, kuriame iškoliojo mane „chamu", „gryzipiorku", „melagiu" ir t. p. žodžiais. Begalinė to žmogaus puikybė ir piktybė už tai, kad jo „Potępienie" pavadinau privačiame laiške: „jerunda jerundissima".

10. Šv. Kaz. Draugijos posėdis. Išėjo galop „Kauno Kalendorius". Pasirodė, kad komercinė dalis ne per gerai vedama. Kun. Januševičius padarė keletą praktiškų patarimų.

11. ... Ir man matos, delko viskas eina blogyn ten, kur galvos tamsios; mums lietuviams reikia labiausiai gerų galvų su aukštu mokslu. Socializmas tuo negeras, kad griežia daugiausia ant jausmų, t. yra ant širdies ir todel gerų galvų išdirbti negali. Tai yra faktas.

Šnekėjau su kun. Skvirecku, kad reiktų Kaune įsteigti „Mokslo mylėtojų draugija", nes mūsų „pirmeiviai", sutvėrę Vilniuje „Mokslo Draugiją", nieko kol kas neveikia.

12. Buvau lietuvių studentų įrengtame koncerte. Buvo lenkiškos deklamacijos ir rusiška arija iš „Jevgenij Oniegin", bet daugiausia griežė ir dainavo lietuviai su latviais. Vakaras pavyko ir turėjo kultūriška išvaizdą. Nepatiko tik man sekimas aristokratiškų formų. Geistina daugiau demokratiškumo. Kam tos gyvos rožės — sausio mėnesyje?

13. Išverčiau „Dainos" chorui „Selimą ir Fatimą" ir „Perskrostą širdį". Kompozicija esanti Rubinšteino. Stebėjaus, jog kompozitoriai rašo gaidas eilėms visai nepuikioms ir nežinomų autorių. Tikri poėtai, matyti, nemoka įtikti kompozitoriams; gal

del to, kad kompozitoriai napasižymi protu, anot patarlės: „Dumm, wie ein Musikant".

15. Vienas prancūzas rašo, Prancūzijoje katalikų mokyklos išmokinančios jaunuomenę pasyvumo, išleidžiančios minias de bons passifs, o sunaudoti jaunas spėkas, padaryti veiklius vyrus de bons actifs nemoką. Tas yra ir pas mus. Aklas paklusnumas, pilnas pasyvumas, laikymasis perinde ac cadaver statoma pirmoje vietoje. Todel išeina iš seminarijos neretai kunigai vien delto, kad mokėjo stoką proto ir doriškumo pakeisti taip labai branginamuoju pasyviu paklusnumu. Bet laikęsis seminarijoje perinde ac cadaver, tapę kunigai, pridirba Bažnyčioje tokios doriškos smarvės, kad net ir dvasiškoji valdžia turi sau nosį užsikimšti ir tokį pasmirdusį moralį lavoną į 24 valandas iš šiltos vietelės lauk išvyti.

— Šiandien išvažiavo Kretingon kun. Dervinskis. Buvo jis Kauno katedros kamendorius; turėjo du nuopelnu: buvo lenkas ir nemokėjo lotiniškai skaityti.

16. Šiandieną Kauno gubernatorius uždėjo 200 rub. bausmės ant „Vienybės" už kelias korespondencijas apie kai kuriuos mokytojus ir raštininkus. P. gubernatorius rado ten kurstymą prieš rusus. Seniau valdžia bausdavo kunigus už išvažiavimą iš parapijos ribų be bileto, nes manė kunigus suvažiuojant del politikos; šiandien baudžia šimtais už menkiausią korespondencijėlę, nes ten irgi mato politiką. Tuo tarpu tiek ten politikos, kiek ir anuose be bileto važinėjimuose pas kaimyną.

17. Buvau teisme. Nagrinėta Laurynavičiaus kriminalė byla pagal 129 str. Gynė Babianskis ir Lednickis. Babianskis kalbėjo daugiau publikai, keldamas aukštyn Lietuvos dvarininkų kultūrinį darbą ir uždavinį. Lednickis tikrai iškalbingai sumušė visus prokuroro biurokrato skundimus. Laurynavičius išteisintas. Kažkokia moteriškė atsiliepė: „išteisino delto, kad turtingas". Šiaip ar taip, visgi tai teismas. Jis nagrinėja kaltybes vagių, žmogžudžių, politinių prasikaltėlių. Tik vieniems laikraščiams nėra teismo. Juos kiekvienas biurokratas gali šimtais ir tūkstančiais bausti.

18. Gavau Urbano dvi brošiūrėli, lotinišką ir lenkišką, apie susivienijimą rusų Cerkvės su Katalikų Bažnyčia. Nors autorius priguli prie jėzuitų, tačiau tuose veikaluose išreikštos taip plačios, gilios ir naujos į Bažnyčią pažiūros, kad net pas liberaliausius katalikų teologus panašių pažiūrų neatsiėjo man rasti. susivienijimas galimas, anot autoriaus, tik jis privalo būti liuosas, iš geros valios. Tai tikra tiesa. To susivienijimo nepadarys joks caro ukazas, nors tai būtų antrasai Petras Didysis. Vieno tik dalyko nepabrėžia kun. Urbanas, kad Bažnyčių susivienijimui

reikia nusileidimo iš abiejų pusių. Jei to nusileidimo nebus iš šalies Rymo, susivienijimas neįvyks. Rusai, monarchistai viešpatijos srityje, nori būti liuosi respublikonai tikėjimo sferoje ir net „pranašai", branginantys teologiškojo žodžio laisvę. To Rymo teologai, o ypač Congregatio Indicis vargiai bau sutiks pripažinti. Rusų gi cerkvė su papa gal susitaikint, bet sutikti pasiduoti Indeksui, man matos, nesutiks niekados...

19. Buvau teisme. Nagrinėta byla Sipavičiaus, Cirtauto ir 14 kaimiečių iš Kelmės. Labai dailiai prakalbėjo Babianskis. Advokatai nurodinėjo, kad negalima kaltinti tuo ir tuo straipsniu. Bet žiūrint paprasto žmogaus, ne juristo akimi, visi kaltinamieji jokio nusidėjimo nėr padarę. Todel žiūrint į visą juridišką procedūrą, taip ir metas į akis socialė neteisybė, kurią gimdo sankcionuotos viešpatijos juridinės normos. Kai kurios kaltinamuosius net ir pats prokuroras atsisakė kaltinti. „Ja otkazyvajuś ot obvinienija". Taip kalbėdamas, jis, be abejo, manė labai žmogiškai pasielgiąs, kaip viešpatijos atstovas. Bet klausimas, kur gi atlyginimas tiems žmonėms, kurie keletą mėnesių kalėjime nekaltai ištupėjo, tiek laiko, o gal ir sveikatos prarado. Sakinys „otkazyvajuś ot obvinienija" yra absoliučiai pačios valdžios apkaltinimas. Ji tai kalčiausia, kad nekaltus žmones kamuoja ir žudo.

20. Buvau „Lietuvių Ratelio" įrengiamajame susirinkime. „Ratelio" tikslas kelti Lietuvos kultūrą, jungiant utile dulci. Rengs vakarus, skaitymus, ketino partraukti iš Vilniaus Kaunan dailės parodą. Dieve, padėk!

21. Kalbėjomės su kun. Januševičium apie įrengimą Kaune „Lietuvių Kultūros Draugijos", kuri, turėdama kuoplačiausį tikslą, rūpintųs ir mokslu, ir literatūra, ir daile. Nutarėm parsisiųsdinti panašios „Lenkų Kultūros Draugijos" įstatus,

22. Buvau visuotiname „Dainos" susirinkime. Nutarta atmainyti dar kartą paragrafą įstatų apie nepriėmimą nemokančių lietuviškai šnekėti ir neapsiimančių per 8 mėnesius lietuviškos kalbos išmokti. Pripažinta, jog „Dainai" visai negrumoja sulenkėjimo pavojus.

23. Buvo „Saulės" ir „Motinėlės" visuotinas susirinkimas. Vakare p. Leono paskaita apie pradines mokyklas Amerikoje ir Japonijoje ir koncertas su deklamacijomis. Choras dainavo dainas netautiškas, kažin kokias naujai sudėtas ir gana menkai suharmonizuotas. Šiaip jau vakaras turėjo gan kultūrišką išvaizdą.

24. „Saulės" susirinkimo antroji dieną. Išaiškinta, jog „Saulės" mokyklos visai ne bažnytinės, bet prisilaikančios ministerijos mokyklų programos. Lyginti jas su rusų cerkvinėmis

arba su šiaip jau konfesinėmis mokyklomis būtų visai netiesa. Tai daryti tegalį vien akli antiklierikalai.

25. Skaičiau Uspenskio: „Nravy Raštieriajevoj ulicy". Puiki iliustracija begalinio Rusijos prasigėrimo ir doriško žlugimo. Tauta, kuri taip gyvena, kaip Uspienskis aprašo, be jokių aukštesnių idealų, be jokio net žmoniškumo, nieko kito negal susilaukti, kaip tik Mugdenų ir Cusimų visose žmonių veikimo srityse.

26. Šv. Kazimiero Dr. valdybos posėdis. Nutarta bandyti atidaryti provincijoje šv. Kaz. Dr. knygyno skyrius. Kažin, ar pavyks.

27. Šv. Zitos draugijoje rodymas su pagalba magiškos lampos vaizdelių iš Kristaus gyvenimo. Tarnaičių daugybė, paveikslai geri, paaiškinimai apiprasti. Dar mes nepripratom kiekvieną dalyką gerai atlykti ir neišmokom net gerai lietuviškai šnekėti; svietiškiai kur kas geriau pašneka.

28. Kun. Būčys atsiuntė straipsnį apie Katalikų Tarptautinę mokslui aukštyn kelti Draugiją, steigiamąją Ryme. Ragina ir lietuvius jon dėtis. Sumanymas be galo svarbus. — Vos ne vos užbaigė Banaitis „Draugijos" Nr. 13.

Suorganizavome galutinai Komitetą socialogiškiems kursams Kaune rengti iš 6 kunigų ir 6 svietiškių. Iš svietiškių komitetan sutiko prigulėti: 1) p. Vokietaitis, 2) p. Leonas, 3) D-ras Šliūpas, 4) p. Sąmajauskas, 5) p. Žilinskas, 6) p. Damijonaitis. Iš dvasiškių: 1) J. M. vysk. Cirtautas, 2) kun. Šaulys, 3) aš, 4) kun. Olšauskas, 5) kun. Bikinas, 6) kun. Januševičius. Dieve padėk laimingai darbuotis! Pirmutinis to komiteto posėdis bus pas J. M. Sufraganą užporyt, ketverge. Svarstysime kursų programą.

Dalyvavau svarstyme Blaivybės Draugijos įstatų; posėdis buvo pas kun. Olšauskį. Šnekėta gan daug, bet per skystai.

30. Buvo posėdis šv. Kaz. Dr. valdybos. Kalbėta be ko kita, kas daryti su Banaičiu, kad jo spaustuvė eina vis prastyn. Ak, Dieve, kaip sunkus lietuv. laikraščio redaktoriaus padėjimas! Ir materialiai ir moraliai, ir net iš šalies spaustuvės turi vargšas kentėti ir krimstis!

31. Buvau pas vysk. Sufraganą, kaipo sąnarys komiteto socialoginiems kursams rengti. Nutarėm kursų programą priimti tokią, koki buvo atsiųsta kun. Matulevičiaus ir Peterburgo. Tiktai kai kurie klausimai kitaip tapo suformuluoti. Posėdis pasibaigė 12 baigiantis.

1908 m. vasario mėnuo.

2. Buvau „Dainos" vakare. Išėjo kažkoks nesusipratimas su choro vedėju p. Nacevičium. Išėjau, nesulaukęs pradžios, nes buvo $9^1/_2$, o choras dar nepasirodė.

3. Antras posėdis socialoginiems kursams rengti. Pabaigėm svarstyti kursų programą ir pradėjome ieškoti prelegentų. Nurodyta gana daug; kaip pavyks galutinai nutarti, prie ko iš jų kreiptis, nežinau.

7. Šv. Kaz. Dr. valdybos posėdis. Nutarta išleisti knygelę apie pasninkų palengvinimą ir švęsti kovo 4 d. pamaldomis Katedros bažnyčioje.

8. Posėdis socialinių kursų komiteto. Nieko nenuveikta, nes pranešta, jog vienas iš komiteto sąnarių p. Žilinskas atsitraukęs. Svietiškiai nenorėjo dalyvauti balsavime apie kandidatus, kviestinuosius į prelegentus, kol komitetas nebus papildytas. Nutarta iš p. Žilinsko pareikalauti oficialio atsisakymo ir pakviesti jo vieton p. Lekecką.

9. Snekėjomes su kun. Januševičium, ar negalima būtų padaryti socialiniai kursai grynai lietuviški, nes kviečiant lenkus ir rusus prelegentais, gal išeit daug įvairių keblumų. Nutarėm bandyti toje pakraipoje veikti.

10. Gavau iš prof. E. Lefévre'o prancūzišką vertimą mano esperantiškos brošiūrėlės: „Pri novaj trigonometrijaj sistemoj", įvardintą: „Nouveax systémes trigonometrique par A. Dombrovski. Traduit de l'Esperanto par E. Lefèvre, professeur à l'Ecole militaire de Belgique. Gand 1908 (gr. in 8° pp. 42). Duok Dieve, kad tas vertimas išplatintų tarp mokslo vyrų mano išradimą, o dar labiau, kad ši knygutė parodytų kunigijos priešams, jog kunigai nebijo mokslo; anaiptol, jog jį myli, rasit, labiau, kaip visoki rėksniai agitatorėliai iš antiklierikalų tarpo.

11. Buvau su kun. Dogeliu pas abu vyskupu su naujais „Blaivybės" Draugijos įstatais. Ačiū Dievui, gavom aprobatą.

13. Posėdis socialinių kursų komiteto. Rinkome kandidatus prelegentais. Sunkiausias dalykas pasirodė, berenkant prelegentą paskaitai apie moterų klausimą. Tobūlybės beieškodami, kažkur nukrypsime.

14. Anot kard. Newman'o (Grammar of assent), į tikėjimą reikią žiūrėti, kaipo į rezultatą ne vien galvojimo, bet kaipo į aktą visos žmogaus esybės, visų jo sielos energijų: ir dvasios, ir širdies, ir valios... Tame, man matos, Newmanas pasakė pilną tiesą. Šiandieną apie tikėjimą, kad ir tiek šnekama ir rašoma, bet į klausimą, kas tai yra tikėjimas, sunku rast žmoniškas atsakymas. Nesupranta to mūsų tariamieji bedieviai, bet nežinau, ar ir iš kunigų tarpo atsirastų bent vienas, kurs mokėtų tą dalyką žmoniškai išaiškinti. Daugumas temoka vien rūgoti: tikėjimas nyksta, bedievystė platinas. O delko, tai retas to savęs tepasiklausia.

15. Vėl posėdis socialiniems kursams. Galų gale, išrinkom prelegentus iš rusų, lenkų ir lietuvių. Norėjom įrengti kursus

sau, t. y. lietuviams, dabar gi pasirodo, kad mūsų kursai tarnaus daugiau lenkams, rusams ir žydams, kaip lietuviams. Štai, prie ko privedė tobūlumo principas, veidmaningai pastatytas!

15 — 23. Nieko nieužrašiau del stokos laiko.

23. Dmochovskio prelekcija apie skystąjį orą. Prelekcija menkutė, bet interesingi eksperimentai, parodantieji, kaip aukštai gamtos mokslas yra pašokęs pirmyn.

24. „Ratelio" koncertas lietuviams su lenkais suvenyti. Koks bus reikalas to „Ratelio" sukimos, parodys ateitis.

25. Krzyvickio prelekcija apie tautystės klausimą — menkutė. Kas tai yra tautystė, nė bandyt nebandyta išaiškinti. Nurodyta tik, kad tauta neprivalo kitos skriausti. Ačiū ir už tai!

Vakare „Dainos" scėnos atidarymas (pseudoklasiškas) ir dvi komidijėli, gana gerai atvaidinti. Choras ir tautiškos dainos pavyko kuogeriausiai. Publikos pilna salė, net trošku.

26. Gavau telegramą, jog vakar š. m. 25 d. mirė Peterburge kun. K. Jaunius. Pasitarę tarp savęs, nutarėme palaidoti garbų mūsų kalbos žinovą Kaune. Daviau apie tai telegramą kun. Būčiui.

27. Gavau telegramą, jog 28/II po pamaldų šv. Kotrinos bažnyčioje nabašninko kūnas bus palydėtas į Peterburgo stotį ir 10 v. vakare greituoju traukiniu bus išsiųstas Kaunan, kur atvyks 3 v. po piet 29/II.

28. Sustačiau apskelbimą apie kun. Jauniaus laidotuves ir apsiėmiau pasakyti pamokslą apie Jauniaus nuopelnus.

29. 7 vakare Jauniaus kūną iškilmingai palydėjome Karmelitų bažnyčion. Žmonių buvo didelė daugybė. Vainikų apie 10. Trumpą pamokslėlį pasakė lietuviškai ir lenkiškai kun. Žadeikis.

Kovo mėnuo.

1. Iškilmingai tapo palaiduotas kun. Jaunius. Žmonių buvo pilna bažnyčia. Kunigų 15. Lenkišką pamokslą bažnyčioj prieš mišias sakė kun. Kavoliauskas iš Peterburgo, po mišių lietuviškai sakiau aš. Ant kapų puikiai prakalbėjo lenkiškai ir lietuviškai kun. Tumas iš Vilniaus. Kaipo ženklas lietuvių gyvenimo, tos laidotuvės, matyt, padarė kauniečiams nemaža įspūdžio.

Iš Seinų atstovų nebuvo. Atsiuntė tik dvi kondolencini tetegrami kun. Vailokaitis ir Laukaitis.

2. Buvo pirmą kart „Graudūs verksmai" iškilmingai giedomi seminarijos bažnyčioje. Lietuviai norėjo giedoti šv. Trejybės bažnyčioje, bet kunigui Barauskui pavyko lietuvių ten neįleisti.

3. Kun. P. Būčys atsiuntė laišką, raginantį išleisti paminklinį „Draugijos" numerį, pavestą a. a. kun. K. Jauniui. Sutikau.

4. Sakiau pamokslą katedroj apie gerų knygų ir laikraščių platinimą, prieš mišias; būtų geriau buvę pasakius po mišių, nes daugiau žmonių būta po mišių.

5. Pabaigta spausdinti „Dvasiškoji kova“ ir „Gavėnės knygelė“.

9. „Graudūs verksmai“ seminarijos bažnyčioje: lietuvių prisirinko dar daugiau. Giedota dar geriau. Vakare šv. Kaz. Dr. valdybos posėdis.

15. Šiandien Nemunas sulaužė ledus. Jaučiamas pavasaris.

21. Registruota „Blaivybės“ ir „Moterų Katalikių Draugija“.

25. Pabaigiau „Kelionės“ įžangą. Kun. Olšauskas ragina siųsti deputaciją pas vyskupą, kad paragintų Kauno kat. labdarių draugiją užsiimti ubagais. Kan. Januševičius išreiškė numanymą padaryti kursistams lietuviškas rekolekcijas. Dieve padėk!

31. Išvaikyta Vilniaus kapitula.

Balandžio mėnuo.

1. Vakare 7 Šaritkų bažnytėlėje sakiau pamokslą kursistams, susirinkusiems rekolekcijosna. Klausė, atsidėję.

2. Pasakiau antrąją konferenciją apie tai, kokias priedermes uždeda ant mūsų laisvė.

5. Klausiau išpažinties lietuvių rekolekcininkų Karmelitų bažnyčioje.

Laikraštyje „Przegląd Spoleczny“ parodyta man ilgas straipnis: „Szowinizw narodowy“, speciališkai taikytas į „Adomą Jakipsnis kvailas, kaip ir jo autorius.

6. Apsilankė p. Basanavičius. Šnekėjome apie kelionę į Rymą, apie lenkų ir lietuvių dailės parodas Vilniuje. Lenkiškoji nepavyko, lietuviškoji perdaug “moderne“.

12. Seminarijos bažnyčioje pirmą kart lietuviškoji rezurekcija. Giedota neblogai. Darbininkų orkestra griežė gedulo maršą ir giesmę „Linksma diena mums prašvito“.

13. Velykos. Vizita pas Sufraganą. Vysk. Paliulionas serga. Užsirašiau lankytojų knygoje. Vakare buvo Petras Kriaučiūnas. Dikčiai prisišnekėjome apie filologiškus klausimus.

15. Aplankė revizituodamas Sufraganas. Priminiau apie socialinius kursus. Žadėjo padaryti posėdį. Kalbėjo apie Jauniaus persikėlimą iš Kauno. Sakės gerai žinąs, kad tame dalyke buvus Jauniaus kaltybė. Gerai tai žinąs, nes buvęs tuomet seminarijos rektorius. Netikėti tuo negalima.

20. Pabaigiau straipsnį „Prie Jauniaus charakteristikos“. Nesigailėjau moralų — literatams, tai nepatiks! ale neliteratams tikiuosi tie moralai gal atnešti šiokią tokią naudą.

Vis daugiau atsiranda pas mus kandidatų genijais, „Uebermenschais“, kuriais visuomenė privalanti rūpintis, dėti jiems pi-

nigus, kad jie galėtų ramiai gyventi, duodami savo šalies visuomenei ne tai, kas jai reikalinga, bet tai, kas jiems patinka.

27. Posėdis pas Sufraganą. Nutarta galutinai paduoti gubernatoriui prašymą apie socialinius kursus ir pakviesti prelegentus. Nuo paskutinio posėdžio praslinko beveik pusantro mėnesio, suvis taip, kaip pas biurokratus.

28. Iš kun. Urbano gavau nesenai katalikišką maldaknygę rusiškoj kalboj: „Gospodu Pomolimsia". Laikraščiuose buvo paduota žinia, jog pačiame Peterburge esą 10,000 katalikų rusų. Jei tai tiesa, tai reikalinga ne tik maldaknygė, bet ir kitokia kat. literatūra rusų kalboje.

Šiandien įvyko Katalikių moterų draugijos visuotinas susirinkimas. Nusiunčiau per kun. Žadeikį pasveikinimą. Rengiaus po piet nueiti paklausyti tarybų, bet posėdis apie 4 tapo pabaigtas ir nebeteko būti. Trūko parlamentariškumo ir drąsos prezidiumui.

29. Pirmasis kat. Vargonininkų Sąjungos suvažiavimas. Nusiunčiau telegramą, nuo „Draugijos" ir nuo Šv. Kaz. Dr. sveikindamas.

Gegužės m.

2. Mirė vysk. Paliulionas 3 val. po piet, pasirašęs ant popieriaus, perleidžiąs valdžią Sufraganui. Duodant paskutinį patepimą, rūpinosi, kad viskas būtų išlaikyta sulig rubrikų. Nabašninkas buvo idealis vyskupas, bet viduramžio tipo. Mylėjo klasišką kalbą, gynė Bažnyčios teises, gerbė rubrikas, bet suprast naujos gadynės reikalavimų nemokėjo. Perdaug gyveno senovės tradicija, savo valdžią perdaug buvo įsimylėjęs ir daug laiko gaišindavo, tuščius popierius bei skundus pats perskaitydamas; dažnai užmiršdavo senovinį principą: nulli fidere inhumanum, omnibus stultum. Prie žmonių aukštesniu protu turėjo slėpiamą, o kartais ir atvirą antipatiją; kunigų literatų nemėgo; jų raštuose nuolat ieškodavo prie ko nors prisikabinti, o to nesant, pats išgalvodavo nebūtų daiktų. Prieš mirštant, vienam kunigui kalbėjo, kad „Draugija" esanti nekatalikiškai vedama, nes paduodanti „Žarijos" turinį, todel platinanti „Žarijos" idėjas (sic!). Vysk. Niedzialkauskį laikė menku vyskupu del to, kad jis „literatūra užsiimąs". Aplink save mėgo matyti „neliteratus". Todel iš literatų nė vieno nepaskyrė kapitulon. Kun. Maculevičių priėmė tik vien ačiū galingai Metropolito Klopotovskio instancijai. Tokiems siaurapročiams ir tamsuoliams, kaip kun. Račkauskis, davinėjo klebonijas, tokiems gi užsitarnavusiems literatūroje dvasiškiems rašytojams, kaip Balvočius ir Vytartas, skyrė altarijas. Man užtarus sykį Balvočių, atsakė: altarijoje turėsiąs daugiau laiko rašyti (sic!). Del davinėjimo davinėjo pinigų lietuviškoms

„dvasiškoms“ knygoms (kaip antai: Paskutinis vieno Žemaičių kunigo pamokslas“), bet lietuviško judėjimo nesuprato, nė jam nesimpatizavo. Kur kas daugiau duodavo lenkų įstaigoms. Matydamas vienok lietuvišką judėjimą apsireiškiant ir katalikiškose formose, rūpindavosi savotiškai remti. Šv. Kaz. Dr. per vysk. Paliulioną gavo šv. Tėvo palaiminimą ir atlaidus, nors iniciatyva to sumanymo išėjo ne „iš vyskupo kanceliarijos“. Kai kuriuos neprilankius lietuviškumui vysk. Paliuliono pasielgimus galima aiškinti iš dalies bloga įtaka, kurią turėjo į vysk. Paliulioną jo sekretorius kun. Žongolavičius, tapęs pastaruoju laiku didis lenkininkas ir ko tik ne „endekas“.

Šiaip jau nabašninkas buvo labai geros širdies ir gana demokratiškas pasielgime. Turėjo gyvą tvirtą tikėjimą; apie naujesnes kritiškas pažiūras bibliškame klausime nė girdėti nenorėjo. Buvo žmogus nemažo maldingumo. Žiūrėjo į save, kaipo į Dievo tarną, turintį išpildyti pavestą jam svarbią misiją. Ėjo pareigas, kaip mokėjo. Gynė bažnyčios teises nuo biurokratų pasikesinimo. Greit orientavosi painiuose klausimuose, turėjo tikrą administratoriaus talentą. Gimines mylėjo ir nemaž šelpė, bet tie dažnai pasirodydavo šelpimo neverti. Kitokių silpnybių neturėjo ir joks priešas, kad ir kaž kaip norėtų rasti nabašninko gyvenime taškų, negalėtų to padaryti, o jei padarytų, tai būtų biaurus šmeižimas, daugiau nieko. Amžiną atilsį!

Apie vyskupo mirtį mano vardu kun. Žadeikis davė telegramą „Vilties“ ir „Šaltinio“ redakcijoms.

5. Išlydėjome vyskupo kūną iš namų į katedros bažnyčią. Eisena prasidėjo $7^1/_2$ val. Atvyko gubernatorius su pačia ir komendantas. Viskas gražiai įvyko. Lenkišką pamokslą sakė kun. Žongolavičius gerai, tik neaiškiai. Lietuvišką prel. Pavilanis — ne per blogai, tik bereikalo užgavo filologijos klausimą, tvirtindamas, kad vyskupas gavęs iš Rymo raštą, draudžiantį įvedlioti lietuvių kalbon „naujus žodžius“. Tai visai netiesa. Rymas jokio specialio laiško vysk. Paliulionui nebuvo siuntęs ir del to nabašninkas vyskupas negalėjo juo remtis. Jis rėmės „Decreta Conc. Plenar. Americae Latinae 1900 a. Romae habiti“. Žiūr. „Draugijos“ T. II p. 289. Bet tie vyskupų amerikiečių nutarimai nėra dar Rymo balsas. Taigi prel. Pavilanis pripliauškė nebūtų daiktų. Gėda Žemaičių Kapitulai turėti tokius vyrus, kurie sakykloje plepa, kas jiems užeina su seile, nepasirūpinę nėkiek ištirti dalyką, apie kurį kalbą.

6. Karaliaus diena. Del tos priežasties nabago vyskupo kūną turėjo gabenti į koplyčią, nes, mat, melstis už carą prie numirėlio nepatogu. Vakare turės išnauja rengti katafalį ir per-

kelti nabašninką iš koplyčios į katedrą. Gyvam caro šventės daug pridarė neramybių, ir numirusį dar kamuoja.

7. Palaidotas tapo mirusiojo vyskupo kūnas po katedra, šalia vysk. Valančiaus. Lietuvišką pamokslą sakė kun. Maciejauskas, Švėkšnos klebonas, neblogai, lenkiškai prof. Liausas — puikiai. Įleidžiant kūną sklepan, prakalbėjo lenkiškai vysk. Vnukovskis rimtai ir taktiškai; lietuviškai sakė kun. Jarulaitis — gana prastai. Ypač lenkiški barbarizmai žeidė ausis lietuvių klausytojų.

Po laidotuvių pietūs seminarijoje, svečių apie 250. Vakare aplankė mane prel. Borninskis iš Plocko. Disputavova apie santykius lietuvių su lenkais. Išgirdau seną lenkišką giesmelę.

8-se „Aušros" sukaktuvės. Skaitė Kymantaitė, Dr. Bagdonavičius, Vanagėlis.

Vyskupu valdytoju išrinktas vysk. Cirtautas.

9. Dailės parodos atidarymas. Prakalbėjo Leonas lietuviškai, rusiškai ir lenkiškai. Prakalba buvo neilga, turinys neblogas, tik iškalba gan sunki.

Vakar teatre vaidinta „Meisteris ir gizelis" neblogai, Petrauskas dainavo. Čiurlionis skambino. Nei skambinimas, nei paveikslai Čiurlionio man nepatiko. Patiko tik pats Čiurlionis, kaipo rimtas žmogus; bent taip man rodės, ištolo į jį žiūrint.

10. Valdybos posėdis. Pavesta p. Vaitkevičiui sustatyti balansas už praeitus metus.

11. Atėjo žinia apie kun. Katelės mirtį. Lietuviškų draugijų atstovai sveikino naujai išrinktąjį Žem. Vysk. Valdytoją Cirtautą. Prakalbėjo „Nemuno" atstovas dr. Šliūpas, velydamas vysk. geros sveikatos ir pasisekimo, kad galėtų išvengti „Scilių ir Charibdžių". Vysk. atsakė esąs lietuvis ir mylįs lietuvius, bet kaipo vyskupas privaląs stovėti aukščiau įvairių tautų ir partijų.

12. Pirmutinė audra su žaibais ir perkūnais.

13. Pradėjo žydėti medžiai sodne.

14. „V. Žin." įdėjo naują kun. Vilūno straipsnį prieš mane. Straipsnyje jokios naujos minties nepaduota. Matos tik autoriaus begalinė puikybė, kuriai visai neatatinka mokslas.

16. Buvau kinematografe. Čia tikrai matos dailės pažanga, Fonografas taip pat eina geryn.

17. Gubernatorius sugrąžino 200 rub. iš uždėtos pernai bausmės. Prašiau vysk., kad paskirtų padėjėju kun. Bikiną vieton kun. Žadeikio.

18. Pradėjau rašyti charakteriską a. a. vysk. Paliuliono.

20. Nutarėm siųsti Šv. Tėvui visus šv. Kazimiero Dr. leidinius.

25. Palydėjau stotin kun. Januševičių, iškeliavusį Ryman.

Ir daviau nuo šv. Kaz. Dr. 100 rub. petrapinigio, apie kita tiek sudėjo Šv. Kaz. Dr. valdyba.

Birželio mėn.

6. Mokslo metų pabaiga „Saulės“ kursuose, seminarijėlėje ir vaikų mokykloje Žaliajame Kalne. Iškilmėje dalyvavo J. M. vysk. Cirtautas. Kursuose giedota, deklamuota gana gražiai. Paskui p. Vokietaitis dailioje rimtoje prakalboje trumpai pranešė apie mokyklos istoriją, jos gerąsias ir blogąsias puses. Skelbdamas mokslo rezultatus, kiekvienam kursistui bei kursistei pasakė viešai į akis tinkamą pagyrimą ar papeikimą. Paskui buvo išdalinti baigusiems dailūs atestatai. Vyskupo palaiminimu pasibaigė iškilmė, padariusi visiems labai malonaus įspūdžio.

Dailiai papuoštoje seminarijėlėje buvo irgi mergaičių dainavimai ir deklamacijos. Prakalbėjo J. M. vyskupas ir kun. Alšauskas.

Vaikų mokykloje taip pat buvo ko paklausyti. Vaikai skaitė, rašė, deklamavo, gabesniems buvo išdalintos knygelės, vyskupas dalino paveikslėlius. Vyresnieji pro langą žiūrėjo ir matydami vyskupą su vaikais meiliai apsieinant, supras, rasit, kad lietuviška mokykla nėra „pagoniška.“ Duok Dieve!

(Bus daugiau).

Del spaudos grąžinimo.

1898 m.

Mosėdžio vikaro J. Tumo akcija:

peticijos ir memorialai.

1. Jo Ekscelencijai Ponui Vidaus Reikalų Ministeriui.

Darbėnų valsčiaus žemaičių prašymas.

Daug jau metų praslinko, mums belaukiant, kada gi mes, nelaimingi lietuviai, susilauksime įvykstant senovinės mūsų svajonės — be baimės naudotis savomis knygomis. Praeina vieneri metai, laukiame antrųjų laimingesnių, t. ir t. ir vis veltui. Ir manome, nejaugi mus visiškai užmiršo? Nejaugi užmiršo, kad ir mes, lietuviai, trokštame knygų? Štai, valdžia kovoja su gertuvėmis, ji norėtų, kad mes negaištume karčemose. Tik kuo gi mes prasiblaivysime ir nusiraminsime? Valdžia sako — knygomis ir laikraščiais. Taip ir mes manome ir trokštame. Nebetaukšime niekų karčemoje prie buteliuko degtinės per ištisus šventadienius, skaitysime knygas ir laikraščius. Tik, ai man, kad tų knygų ir laikraščių nėra. Rusiškuosius mes skaitome ir skaitysime, kas pakankamai moka šios kalbos. Tik, tokių žemaičių labai nedaug; visi mūsų apylinkės gyventojai iš visos Kauno gubernijos arba nieko rusiškai nemoka, arba temoka keleto žodžių, išgirstų ar girdžiamų valsčiaus valdyboje. Jiems vis tasia, ar bus ant stalo rusų knygų, ar ne.

Visai kitas dalykas būtų, kad mes turėtume lietuviškųjų knygų ir laikraščių: visi įdomautume ir skaitytume, nes visiems būtų jos įmanomos, visi mokame skaityti savąsias lietuviškas knygas, lietuviškomis reidėmis spausdintas.

Pagalvokite, Jūsų Ekscelencija, apie tą naudą, kurios duotų lietuvių knygos, laisvai pardavinėjamos drauge su rusų knygomis. Užjauskite nelaimingą mūsą padėjimą ir vėl pakelkite klausimą, kad būtų leista tų knygų spausdinti Rusijoje. —

2. Jo Ekscelencijai Ponui Vidaus Reikalų Ministeriui.

Gintiliškės valsčiaus žemaičių prašymas.

Pernai metai buvo mums metai džiaugsmingo laukimo: buvo svarstomas būtinasis mums klausimas, apie sugrąžinimą mums senovinių lotiniškai-lietuviškųjų raidžių. Ai man, vėl viskas nutilo, ir mes vėl pasilikome, belaukdami tylomis. Jo Ekscelencija! Uždraudimas Rusijos valstybėje spausdinti lietuviškąsias knygas pradeda mus slėgti vis labiau nebepakenčiama našta. Sunku ir užgaulinga! Delko mes turime vagiškai apsirūpinti knygomis iš Prūsų, iš mūsų vientaučių, taip mums reikalingomis maldaknygėmis, be kurių niekas mūsų neapsieina? Už ką, pasitenkindami tokius nekaltus reikalus, mes turime ištisais metais sėdėti kalėjimuose ir būti ištrėmime? Leidiniams prieš valdžią, kurie skverbiasi į mus iš Prūsų ir iš Amerikos, tų labai daug, mes nepritariam, bet tik mes turėtume bet kokią leistąją gazetėlę ir religinio turinio knygelę, be kurių mes, katalikai, niekaip neapsieiname.

Todel meldžiame Jo Ekscelenciją, išgirskite mūsų balsą iš Žemaičių nuošalio, išnauja pakelkite klausimą apie lietuvių spaudą ir palaiminkite mus palankiu mums jo išsprendimu.

Už mūsų apylinkės gyventojus pasirašome šie:

Instrukcija parašų rinkėjui. Tegul tie tepasirašo, kurie moka žemaitiškai pasirašyti. Kurie gi dar nemoka, tuos išmokyk ant atskiro popieriaus žemaitiškai pasirašyti, o paskui paduok jam prašymą pasirašyti.

Tokių prašymų kun. Tumas yra prirašęs bent kelioliką ir jų kopijas išvežiojęs paprūsės ir artimiesiems valsčiams. Petrapilio valdžia, surinkusi visus tuos prašymus, žinoma, rusiškai rašytus, supratusi — agitaciją. Girdi, per vienodai „strastnyj ton".

3. Jo Ekscelencijai Ponui Žmonių Švietimo Ministeriui.

Mosėdžio valsčiaus žemaičių pranešimas.

Pirmieji Jo Ekscelencijos viešai pasakytieji žodžiai pakėlė dvasią ištikimųjų Jo Malonybės Viešpaties valdonų dvasią; tų, kurie žingeidaudami ir vildamies kreipia savo akis į naująjį Jo išrinktąjį į taip aukštą žmonių Švietėjo vietą. Situose žodžiuose mes matome, Jo Ekscelencija veiksi, kaipo ministeris, ne atitrauktais kabinetiniais sumetimais, tik dabartiniais gyvenimo reikalavimais. Tai jaučiame savo pareigą, kuri vis labiau mus slėgia, pranešti vadų žiniai, ko gi reikalauja gyvenimas vakarinėse lietuvių gubernijose. Jei ir kiti neveidmainiškai, pasitikėdami, išreikštų savo reikalus, vadams lengva būtų nuvokti tikrenybė.

Nesinaudojame tarpininkais, nes jie del visokių sumetimų visados daugiau ar mažiau aptamsina dalyką.

Valstybiniame lietuvių sutvarkyme labai žymios yra dvejos anomalijos, sunkia našta slėgiančios juos. Tai, 1, persekiojimas lietuviškų knygelių, spausdinamų nuosaviomis senovinėmis lotiniškai lietuviškomis raidėmis, ir 2, persekiojimas lietuvių kalbos pradedamosiose mokyklose.

1. Atitrauktais ir net ne politiniais sumetimais, sako prof. Lamanskis, 1864 m. buvo lietuviams įsakyta bevartoti lotinų raides oficialiniuose leidiniuose; tos vietos administracinė valdžia išplėtė šitą draudimą ir ant visų leidinių. Ko ne visi mes lietuviai, daugiau ne du milionu, esame Rymo Katalikų tikėjimo. Katalikų Bažnyčios apeigos, lygiai kaip ir subėgimas istorinių aplinkybių — kova su protestantizmu ir k., senai pripratino mus tankiai žiūrinėti į knygelę. Visuotinasis sąrašas pareikš, kaip mažas nuošimtis analfabetų visoje lietuvių liaudyje, neišskiriant nei moterų, nei vaikų. Todel lietuviai be galo yra reikalingi knygų ir ilgainiui tas reikalas vis didėja, tuo gi tarpu jų leidimas Rusijoje sustabdytas. Rusų knygelės lietuvių negali patenkinti, nes nedaug tėra tokių, kurie pakankamai moka rusiškai, kad galėtų laisvai naudotis rusų spaudos žodžiu. Lietuviškosios knygelės, spausdinamos rusų raidėmis (graždanka) taip pat nepatenkina, nes 1, per ištisus 35 metus jų teišleista 25, priskaitant prie to abėcėles ir net antgalvius siuvėjo matų; 2, šitos knygelės jau biliografiška retenybė, nes jas lietuviai bematant naikino, taip keistos jiems jos matės; 3, be to, ir mokančių skaityti kirilica sulig „Pamiatnaja Knižka Kovienskoj Gubernii" ant kelių šimtų tūkstančių paskaitančių lietuviškai teprisieina 12—15 tūkstančių; 4, jau pats kirilicos būdas, jos netinkamumas lietuviškiems garsams reikšti, prasčiokams yra „nekatalikiškas" ir jų į bažnyčią jie nesinešios.

Neturėdami legalinių leidinių savo valstybėje, lietuviai nusikreipė į Prūsus, kur knygos laisvai spausdinamos, periodiniai leidiniai taip pat, kaip gotiškomis, taip ir lotiniškomis raidėmis, ir ėmė iš ten gauti maldaknygių ir iš viso religinių, ūkiškųjų, istorinių knygelių. Tai lengva patirti pirmą šventadienį bažnyčioje ir kas dieną bet kuriuose sodžiaus namuose. Kaip daug yra pirkėjų ir pardavinėtojų, galima patirti gubernijų raštinėse iš statistikos žmonių, administraviškai nubaustų už tai ilgu kalinimu (1 — 2 metais), ištrėmimu 2 metam, sėdėjimu prie policijos valdybos, t. ir t. Tačiau nežiūrint griežčiausių policijos persekiojimų; ir ne tik policijos, bet ir išviso valdininkų, nes bet kuris tarnautojas Lietuvoje laiko būtina savo pareiga dairytis, beg nėra pas lietuvį knygelių, net ir tada, kai jis esti jo svečias, — užsienių leidiniai nesustabdomai plečiasi. Mat, policijos prie-

monėmis negalima sustabdyti to, kas yra būtinas proto ir širdies reikalas. Šitos priemonės tik įsėtrina žmones, kai jie baudžiami už tai, ko nė motais jie nelaikė nusidėjimu; gadina jų būdą, pripratindami slapstytis: dabar netik atsitiktinai pasisukęs svečias valdininkas, bet nė kratikai žandarai nebesuranda knygų, nors jų yra; pratina godžiai pasisavinti visa, kas tik „iš anos pusės", t. y. iš Prūsų tokiuo vargu atgabenama — ir tas nepasirinkimas skaitymų žalingas yra mums, nes iš to plaukia priešvalstybiniai ir ateistiniai leidiniai. Vienu žodžiu tariant, mėginimą primesti lietuviams „graždanką" turime pripažinti nepavykusiu, nei Rusijai, nei Lietuvai, nedavusiu nieko daugiau, tik vienos neabejotinos žalos, ir tai mes drįstame parodyti Jo Ekscelencijai.

Meldžiame pasirūpinti, kad tie blogumai nebesiplatintų; sulyginti mus su kitais kitataučiais: latviais, ėstais! Prirodymų, jog reikia atmainyti uždraudimą lietuviams lotiniškai lietuviškų raidžių, mes čia nesurašome, nes tektų mums pakartoti tai, kas tiek jau kartų, taip visokiariopai ir pamatingai buvo išdėstyta tik paskutiniaisiais metais: „S.Peterburgskago geografičeskago obščestva („Živaja Starina"), piervago sjezda russkich diejatelej po pečatnomu dielu", Mokslų Akademijos narių, profesorių ir publicistų, pagarsėjusių netik savo mokslu, bet ir atsidėjimu tėvynei („S. Peterburgskija Viedomosti", „Birževija Viedomosti", „Niedielia" ir k. t.).

Į tai paskutiniaisiais laikais prisidėjo dar vienas veiksnys, kurs reikalauja, kad tuojau būtų atmainytas aptariamasis uždraudimas, tai valdžios kova su girtybe. Be gimtojo spaudos žodžio jokiu kitu būdu neatitrauksi lietuvių nuo gertuvės ir degtinės, nepripratinsi jų prie arbotinių, kur jie ir protui galėtų rasti maisto savosiose knygelėse. Nejaugi raidė ir tik ta viena nelaiminga raidė ir toliau kliudys visam kam geram?

2. Apie antrąją anomaliją, pradedamosios lietuvių mokyklos sutvarkymą, štai, ką turime pranešti Jo Ekscelencijai. Pakartojame, jog visi mūsų žodžiai yra taip tikri, kaip Dievas danguje; ne gudravimai ir ne susidaręs širdyje kartėlis verčia mus įsitikėjimu kreiptis į tą aukštoje vietoje stovintį, kurio kolosalis mokslas, didelis garsas tarp mokslavyrių ir ilgų metų įsigilinimas į teises, leidžia pasikliauti, jog supras ir teisingai išspręs kitataučių reikalus.

Dabartine pradedamąja mokykla lietuviai nepasitiki ir jos, kaip reiktų, nemyli del šių priežasčių: 1, delto, kad ten vaikai nuo pat pradžios negirdi nė vieno savo žodžio. Mokytojai, kad ir mokėdami lietuviškai, turi tyčia apsimesti nemoką; tai ne tik keista mums, bet ir sunku vaikams, kuriems rusiškieji garsai išpradžių esti svetimi ir juos kankina, kai jų neišaiškini supran-

tama kalba; 2, mokykla savo bute neišmokina mūsų vaikų skaityti lotiniškomis raidėmis, be ko ligi šiol neapsieidavo nė vienas lietuvis vienos ir antros lyties. Tai mes esame priverčiami šalia valstybinės mokyklos ieškoti privatinės ir esame už tai persekiojami. Čia regimas nenuoseklumas: valdžia nepersekioja paslapčiomis gaunamųjų maldaknygių, kurias bet kuris lietuvis nešas į bažnyčią; bet persekioja abėcėles ir mokslą iš jų; negina vartoti, o gina pirkti. 3, Mokyklose religijos mokyti gana sunku. Kunigus už bet kokį mažmožį pati liaudies mokyklų direkcija pašalina; mokyti turi nepaprasta kalba ir iš rusiškų vadovėlių, tuotarpu kad tik motinos kalba tesugeba palenkti vaikų širdis į pamaldumą, sužadinti apsakomųjų daiktų meilę.

Todel be galo būtų geistina, kad skaityti ir rašyti lotiniškomis raidėmis būtų mokoma šalia mokslo rusiškomis raidėmis nors gi dviejuose pirmuosiuose skyriuose. 2, kad būtų galima Religijos mokyti iš lietuviškų vadovėlių, spausdintų lotiniškomis raidėmis, kurių daug vaikščioja tarp lietuvių ir yra galima pasirinkti geriausias.

Visa, kas čia pasakyta, yra mums prašant rašyta; tai prašom Jo Ekscelenciją visa tai įsidėmėti; jei pasirodys mūsų galvojimai apie šiuos dalykus ne be pamato, tai gal teiksitės užtarti mus geru žodžiu, gavę geros progos, kad būtų galų gale panaikintas uždraudimas spausdinti knygas lietuviškomis raidėmis

1898 m. rugpiūčio mėn. dieną.

4. Vaše Imperatorskoje Veličestvo Avgustiejšij Monarch Vsemilostiviejšij Gosudar!

Kretingos valsčiaus Žemaičių „vsiepodaniejšeje prošenije".

Džiaugdamies šv. Vainikavimu savo Geradario Monarcho, daugelis mūsų kaimynų tautiečių yra drįsę išreikšti Jo Didenybei, kaip jie karštai trokšta vėl turėti savo knygų, spausdintų lietuviškomis raidėmis, kaip jų turėjo iki nelaimingųjų 1864 metų. Palankaus išsprendimo jie nesusilaukė, tur būt, kad ne pakankamai buvo išaiškintas klausimas. Todel mes, žemaičiai, gyveną Prūsų pasienyje, drįstame pakartoti tuos prašymus, pridėdami dar vieną prirodymą, jog atmainius uždraudimą lietuviškųjų raidžių, būtų neabejotinai naudinga visai valstybei; bent atmainymas būtų daug naudingesnis už uždraudimą. Štai ir prirodymas: leidus lietuviškas knygas spausdinti Rusijoje, sustotų į mus plūdę Prūsų ir Amerikos leidiniai. Nuolat susisiekdami su savo kaimynais Prūsų lietuviais pirklybos reikalais, mes žinome, kad jie turi 9 laikraščius, kurių kiti eina kas mėnuo, kiti kas savaitė, kiti net po dukart per savaitę. Amerikos lietuviai turi taip pat 9 tokius pat periodinius leidinius. Kadangi

ir tų ir kitų skaičius ne didesnis, kaip du šimtu tūkstančių, tai tokia daugybė (18) laikraščių jiems būtų nė nereikalinga, kad Didžioji Lietuva jų nepirkiotų. Mes dažnai girdime apie suimamas didžiules partijas; ant jų galima spręsti, kaip daug įvežama į Lietuvą spausdinių, nors pasienio sargyba tokia budri.

Užsienio lietuvių žurnalai labai patraukia, kaip pasakišku tiesiog pigumu, taip ir naudingu savo turiniu. Ten rasi visa ko naudingo mums, sodžiaus ūkininkams, visokių pamokymų apie namų ūkį, žemės dirbimą, amatus, pirklybą, apysakų, mokytiems gi skyrium mokslo rašinių. Lietuviai godžiai dairosi tokių retenybių, godžiai viską pasisavina; tik, deja, ne viskas ten naudinga. Šalia pamokinančių dalykų, perdėm pilama širdyje susidaręs kartėlis už atėmimą iš lietuvių prieš 34 metus paties brangiojo jų turto—gimtojo spaudos žodžio. Čia pyka veržiasi, čia maldos didžiausiu nusižeminimu, kad Rusų valdžia išgirstų. Visa tai sąmišai kelia skaitytojų nepatenkinimą, mažina pagarbą, prideramą tos vietos valdininkams, pratina laikyti juos ne ginėjais, tik persekiotojais, ne svečiais savo namuose, tik šnipais. Jei gerais norais leidžiamais užsienių žurnalais mūsų valdžia ne be pagrindo nepasitiki, tai ką besakyti apie socialistinius Amerikos leidinius, siekiančius sugriauti ištikimybę, kaip pasaulinės, taip ir dvasiškosios valdžios! Lietuvis netesi laiku suprasti, naudingo ar kenksmingo maisto jam paduodama; to vieno žodžio: „tai tavo paties kalba rašyta knygelė", gana pavilioti, kad pirktų; kai gi jį už tai baudžia, jis laiko save užgautu, kaltu, nenusidėjus.

Visai tai anomalijai pašalinti ir tai tuo vienu akimirksniu (pasienio sargyba nėkados netesės to padaryti) tegalima, leidus naudingas, doras, pamokinančias knygeles spausdinti Rusijoje.

Jo Didenybe! Didis mūsų gyvybės ir kraujo Aikvotojau! Tavo valia palaiminti mus nukėlimu tojo uždraudimo arba palikti visa, kaip ir buvus; tik mes, ištikimi Tavo valdonai, su ašaromis maldaujame, nes jaučiame tikrą to reikalą. Ką mes čia išdrįsome išdėstyti, tai jaučia visi du milionai lietuvių.

Šį prašymą, Kretingos Žemaičiams prašant, sustatė ir perrašė...

Ištikimieji Jo Imperatoriškosios Didenybės Maloningiausiojo Viešpaties valdonai:

(Pakvitavimus, kad prašymai gauta, teatsiuntė kai kuriems valsčiams: Ramygalos ir k.).

Bandymai legalizuoti draugijas.

1896 m.

Mosėdžio Blaivybės Draugija.

(J. Tumo).

Jo Ekscelencijai Žemaičių Vyskupui.

Žemiau susirašiusių Mosėdžio parapijonų.

PRAŠYMAS.

Šie 1896 metai buvo mums vilčių ir paguodų metai. Ką bekalbėti apie Šv. Vainikavimą Jo Imperatoriškosios Didenybės Maloningojo mūsų Viešpaties ir del to atsitikimo gausiai dalijamas malones! Sumanytoji svaigalų pardavinėjimo reforma, kad sumažėtų girtybė ir taip pagėrėtų mūsų sveikata ir padorumas, mums rodės didžiausia, labiausiai pageidautina malonė. Ruošimasis įvesti nuo 1897 m. liepos mėnesio monopoliją, įsakymas įsteigti gubernijų ir apskričių žmonių blaivybės Globos Komitetus, — geriausi prirodytojai, jog valdžia rimtai susirūpinus mūsų dora ir turtais. Už tai mes būsime dėkingi ir atsiteisime jai priderama paklusnybe.

Tačiau blogumų, kurių kyla iš perdėjimo sistematingai geriant spiritinius geralus, rytų šalyje Telšių apskrities išviso ir Mosėdžio parapijoje ypačiai yra tiek daug, degtinė taip giliai čia įsiskverbus į žemaičių nuomonę, kaip būtinoji dalis naminių papročių, kąip viešojo gyvenimo fermentas,—jog vienos pačios išorinės priemonės sumažinti šiems blogumams, mums rodos, labai nepakankamos. Kol žmonės nesupras sumanytosios reformos naudingumo ir alkoolio kenksmingumo protui, dorai ir kūnui, kol nesupras, kaip nuodėmingas yra paprotis girtauti ir neims jo visa savo širdimi neapkęsti, — tol negalima laiduoti, kad sumanytoji reforma pasieks savo pasižymėtąjį tikslą.

Tokiuo būdu aiškiai paskaitytasis ir paaiškintasis žmonėms Tavo, Aukštasis mūsų Geradariau, balsas, paleistas š. m. kovo

27 dieną, kad pamestume papročius ir įeibes, kylančias daugiausia iš girtybės, kad susiprastume nusidedą ir sugrįžtume į blaivybę, — mums pasirodė būtinas priedas prie valdžios sumanytosios reformos. Tavo balsą, rūpestingasis Tėve, mes išgirdome, degtinę iš didžiumos namų papročių pašalinome, yra net keli šimtai žmonių, kurie yra visiškai atsisakę gerti spiritinius gėrimus, karštai pritaria blaivybei ir yra pasiruošę padėti visiems, kurie tik tuo rūpinsis.

Todel mes, čia pat susirašę Mosėdžio parapijonai, sutarėme įsisteigti Blaivybės Draugiją, kuri privalės padėti būsimiesiems žmonių blaivybės Globos Komitetams ir raginti, kad pastovūs išliktų tie, kurie išgirdo ir paklausė Tavo balsą ir jau atsisakė begerti spiritus.

Kiek dera ir net būtinos yra panašios Blaivybės Draugijos mūsų gubernijos žmonėms, prirodys čia pat pridedamoji kun. J. Tumo parašytoji ir iš „Viestnik Trezwosti" žurnalo atmuštoji brošiūra: „Ob upotreblenii alkogolia litovcami i o borbie s nim"! Kokiuo gi būdu Draugija sieks pasižymėtųjų tikslų — kiek tik begalima, sumažinti tos vietos žmonėse nenusituręjimą, parodys pridedamas platus „Ustav Masiadskago Obščestva Trezvosti".

Visa tai pavesdami Jo Ekscelencijos nuožiūrai, meldžiame, jei nerasite nieko priešingo moralybei, paleiskite tuo keliu, kuriuo mūsų įstatai gautų valdžios patvirtinimą, mums gi, įsteigėjams, suteikite Ganytojo palaiminimą. — *Kun. J. Tumas ir K.*

Šitą mūsų nusižeminusį prašymą Žemaičių Vyskupo M. L. Paliulionies sekretorius pr. A. Karosas sugrąžino mums drauge su Įstatais atgal, tepasilikdamas sau brošiūrą. Netik nepaleido jų į Rusų valdžią, nepaklabeno į kietai uždaras administracijos duris, bet nė savo rezoliucijos nepadėjo. Tepasakęs žodžiais: — Vis tiek nieko nebus...

Tą patį giliausios rezignacijos A. Karoso balsą aš girdėjau dar kartą, Kuliuose jau būdamas, kada buvau parašęs recenziją knygos: „Statistique des livres lithuaniens, imprimées en Prusse a l'an 1864 jusqu'a la fin de l'an 1896". Par A. Jonas Zanavikutis. Tilsit. 1897. Šitą recenziją, pavadintą: „K voprosu o rehabilitacii litovskich pismen", ketinau pasiųsti į St. Peterburgskija Viedomosti", bet pirma paskaičiau Vyskupo sekretoriui, tuo kart viešėjusiam pas mano kleboną kun. V. Jarulaitį.

— Vis tiek neišspausdins...

Šaltai, pilniausia rezignacija replikavo A. Karosas. Jis nebuvo kovos žmogus, nors ilgai sekretoriavo karingiausiam Žemaičių Vyskupui — M. Paliulioniui.

Tos pirmosios Lietuvoje Blaivybės Draugijos įstatus, labai plačiai, sulig geriausių rusų organizacijų surašytus, sugrąžintąjį

prašymą ir dar nemaža dokumentų iš manęs išvežė Petrapilio Kunigų Akademijos profesorius Pr. Būčys, viešėjęs pas mane Vadakčiukuose. Jis rinko dokumentus Fryburgo lietuvių muziejui, kurį lietuviai studentai buvo sumanę ten įtaisyti, kaip Rapersvilyje yra įtaisytas lenkų muziejus.

Iš to pat laiko mano archyve liko Šačių vikaro kunigo Damininko Tumėno raportas Žemaičių Vyskupui apie blaivybės dalykus. Tai labai charakteringa.

„Pranešu Jo Ekscelencijai, kad Telšių apskrities 2 nuovados policija kliudo Šačių parapijos kunigams skelbti blaivybę ir padeda žydams apgirdyti žmones.

Bent po kelius kartus per metus per pamokslą aš piešiau, kiek begalėdamas, skaisčiomis varsomis visų doros ir turto nelaimių vaizdą, kurį susidaro žmonija, gerdama spiritus. Dievui padedant, aš susilaukiau gerų kovos su girtybe rezultatų. Žmonės pamaži ėmė atprasti nuo degtinės, rečiau belankyti karčemą. Ypačiai 1895—7 m. Šačių parapija beišgėrė trečdalį; žmonės aiškiai prablaivėjo; net patys valstiečiai savaime sustatė nusprendimą, neleidžiantį privačiai įsteigti Šatėse gertuvę, lygiai ir visoje Kruopių seniūnijoje.

Žmonėms prablaivėjus, neteko pelno karčemų laikytojai žydai Morkus ir Mušis Genu Grinkeriai, tai jie pasiryžo atkeršyti man už blaivybės skelbimą. Policija ėmė karčemininkus labai karštai palaikyti; taip karštai, kaip tebūtų vertas geresnis dalykas. Žydai karčemininkai ir Telšių ap. 2 nuovados policija pasiėmė globoti girtybę. Šmukštus žydas parodė policijai tuos mano pamokslų išsireiškimus, kurie buvo galima rikliai išaiškinti, sukraipyti, duoti jiems kitokios reikšmės.

Būtent. Per kiekvieną savo pamokslą aš kreipdavausi į Aukštėją žmonių vardu trumpa maldele: „Dabar gi, mūsų Sutvertojau ir Išganytojau, aiškiai suprasdami visą girtavimo žalingumą, pasižadame ir grynomis širdimis apsiimame nuo šio laiko nebegerti degtinės. Sventoji Dvasia Dieve, sustiprink mus, kad mes ištesėtume šitą labą mūsų pasiryžimą! Švenčiausioji Dievo Motina, užtark už mus prieš savo Sūnų Jėzų, išmelsk iš jo mums sventos malonės, kad mes iki pat mirsiant išlaikytume išganingą blaivybę"! Ir žmonės dievotai kartodavo šitą trumpą mano maldelę. Aišku, jog nė vienas šis žodis nepanašus į priesieką. Vis delto karčemininkas Grinkeris, išgirdęs iš savo lankytojų mano pamokslų turinį, pasiryžo prirodyti policijai, buk aš vesdavęs žmones prie priesiekos.

Tai buvo šių metų pavasarį. Grinkeris tuomet dar tebebuvo patentuotosios karčemos laikytojas Šatėse (dabar jis rūpinasi gauti leidimą laikyti traktierių Šatėse, nors svetimu (krikš-

čionies), vardu). Karčemninkas Grinkeris, įdavęs mane policijai, tuojau ėmė melagingai skelbti, buk aš siekdinęs, kad nebegertų; girtuokliams gi jis aiškino, buk kunigas neturįs teisės skelbti blaivybę, nes, girdi, nuo to pasidaro valstybės iždui nuostolių; reikią, girdi, tik pabaidyti vikaras įdavimu policijai, ir jis liausis išmetinėjęs girtybę. Žandaras ir policija nuo vidurio birželio mėnesio landžioja po parapiją, teiraudamies žmonių apie mano pamokslus. Nevalyvai ir nesugebėdami, ėmės to dalyko: peikė mano pamokslus prieš girtybę, tyčiojos iš nusiturėjimo nuo svaigalų dorybės, skelbė kvailą nuomonę, buk „degtinės po truputį gerioti bet kas privalo", buk kunigams įstatymai giną skelbti nusiturėjimą nuo spirito gėrimų ir kitokius niekus. Todel žmonės ir vėl ėmė girtuokliauti, nebeklausyti pamokslų, šventadieniais ir sekmadieniais pasikartojo muštynės, trukšmai, keiksmai, lermai gatvėje. Kunigų autoritetas pakirstas. Tai policijos kaltybė.

Be visa to, žmonės, matydami, jog policija taip aiškiai pataikauja karčemninkams ir girtuokliavimui, klaidingai ėmė suprasti labąjį valdžios įvedimą valstybinės degtinės pardavinėjimo monopolijos: būtent, parapijonai dabar akiplėšiškai atsako kunigui, einančiam prieš girtybę: „valdžia nori, kad mes gertume, tai tu, pop, tylėk"! Ir tai Telšių ap. 2 nuovados policijos kaltė.

Nepalankiam policijos apsiėjimui su žmonių blaivybe iliustruoti štai paskutinis protokolas, kurį ji sustatė spalių 21 d. del tų pat nelaimingų mano pamokslų prieš girtybę. Žydas Grinkeris, nors dabar nebeturi patento laikyti gertuvę, vis delto labai įdomauja gėrimų pirklybos. Jis tai ir skundės policijai del tariamosios mano priesiekos blaivybei. Atvažiuoja 2 nuovados antstolis, eina į žydą Grinkerį, už stalo, apkrauto visokiomis butelinėmis vaišėmis, svarsto bylą, o žydas Grinkeris jam sekretoriauja. Jam, nurodant, šaukiama liudytojai, juos Grinkeris sutinka slenkstyje, įkalbinėja, žada pavaišinti degtine bet tik jie pasakytų, jog vikaras tikrai siekdinęs žmones nebegerti; pats gi Grinkeris ir verčia į rusų kalbą liudytojų parodymus. Nekalbant jau apie tai, kad buvo sukviesti tokie liudytojai, kuriais jokiu būdu negalima rimtai tikėti, kaip va, Šačių m. gyventojas latvis Dagis, vagilka ir akiplėšė kaulikė Barbora Gadeikienė, girtuoklis kurpius Damininkas Lekstutis, ir be visa to panašus tardymo būdas atrodo labai biaurus, nedoras ir įžeidžiąs teisingumo jausmą.

Sakysime, išgirs policija melagingą įdavimą apie siekdinimą negerti, policija tuoj, galvą apsukusi, lekia ir sudaro tardymą perdaug jau vienašalį. Tuogi tarpu nemaž nežiūri, kad slaptosios (be patentų) gertuvės, kurių, įvedus valstybinę monopoliją, dar labiau padaugėjo, ramiausiai daro abuojas, tvirkinančias operacijas,

ir degtinė ten, kaip pirma, plačia upe gausiai liejasi akyse tos pat policijos. Tai jau tikrai nepadeda žmonėms blaivėti, ko taip karštai pageidauja vyriausybė; priešingai, sukraipo žmonių nuomones apie valstybinės monopolijos santykį su blaivybe.

Pravoslavų dvasiškiai už blaivybės skelbimą gauna pagyrimų ir davanų, gi ant katalikų kunigų už tą pat užpuola policija ir daro visokių nemalonumų. Pravoslavų dvasiškiai net vartoja prisaikdinimą negerti, kaip tai reiškia knygos: „Russkija Obščestva Trezvosti", tuo tarpu katalikų dvasiškiams policija kažin kodel tą patį gina (nors tai pas mus ir nepraktikuojama). Ir pačią blaivybę, taip geistiną ir taip uoliai platinamą pravoslauniems Rusijos valdonams, kitatikiams policija gina. Visa tai atmina mums religinę netoleranciją, kurios aukštoji vyriausybė negeidžia. Argi čia nekalta vietos policija?

Del visų tų apsakytų dalykų prašau Jo Ekscelenciją išpainioti mane iš visų tų nesusipratimų ir apsaugoti mane nuo galimos atsakomybės sulig to, kas šiame raporte buvo išdėstyta, išaiškinant tai civilinei valdžiai".

Taip buvo netik Šatėse, bet ir kitur. Rusų valdžia, tikrai, viena ranka neva traukė žmones nuo gėrimo, antra stūmė gerti. Lietuvos kunigai ir ėmė laiku rūpintis blaivybės draugijomis, kad būtų kuo atsiremti kovoje su ta pat administracija.

Slaptosios draugijos.

1883 m.

„Lietuvių Motinėlė"

(Vaclovo Biržiškos).

Dar daug tebėra tamsių mūsų atgijimo istorijos lapų. Retkarčiais tetenka atskleisti vienas kitas tų lapų, rasti koks nežinomas dokumentas. Konspiracija vertė tų laikų veikėjus rūpestingai naikinti visa, kas tik juos galėtų sukompromituoti.

Kastantas Jablonskis rado Kauno gubernatorių archyve vieną tokį įdomų dokumentą, iki šiol, rodos, dar niekam nežinomą, bent niekur, rodos, nepaminėtą.

1883 m. spaliu 13 d. Telšių miesto gydytojas Juozas Šimkevičius iš pašto gavo jo vardu iš Mažeikių pasiųstą lenkišką atsišaukimą. Tą atsišaukimą jis tuojau įdavė vietos policijai, policija gi jo vertimą į rusų kalbą pasiuntė aukštesniajai savo vyres-

nybei, kol atsidūrė pas gubernatorių. Paties originalo byloje nėra palikę. Tai atpasakojame iš rusų teksto.

„Lietuvos Dvarininkams.

ATSIŠAUKIMAS.

Ponai Dvarininkai!

Sunkiomis sąlygomis plėtojosi lietuvių tauta. Tautinį jos plėtojimąsi trukdė aukštesnioji kultūra, su kuria jai teko susidurti, ir lenkų kalba. Dar labiau jį varžė baudžiavos jungas, kurį per amžius lietuviai ant savo pečių vilko, ir ekonominis nesavistovumas, nuo ko jie vos dabar tepasiliuosuoja. Pagaliau, smarkiai juos varžė ir rusų valdžia su jos trėmimų sistema, lietuvių literatūros persekiojimu ir politine vergove. Tokiomis sąlygomis normalus krašto plėtojimasis yra negalimas.

Visiems lietuviams, savo tautą mylintiems, pirm visko turi rūpėti — tautos švietimas ir jos gerovė. To tikslo siekdami, turime pradėti kovą prieš visa, kas tai kliudo. Priešintis fizine pajėga dabartiniu laiku negalima; todel mes turime kelti tautos apšvietimą.

Tautos dvasia ankštai rišasi su jos kalba; tai ta kalba reikia naudotis, norint, kad būtume suprasti.

Būtinoji apšvietos pakėlimo sąlyga — literatūra liaudies kalboje. Tokios literatūros ik šiol dar neturime daugiausia todel, kad rusų valdžia yra uždraudusi spaudą lotynų raidėmis, kurias vienas Lietuvos liaudis tepažįsta. Šitą kliūtį turime būtinai pašalinti. Vienatinis į tai kelias — knygelių spausdinimas užsieniuose ir jų platinimas mūsų krašte.

Būdami tikri, jog panašaus sumanymo neištesės įvykinti atskiri žmonės, mes įsteigėm „Lietuvių Motinėlės" draugiją, kuri tokį tikslą sau užsibrėžė.

Panašaus sumanymo negalima įvykinti be tam tikrų didelių lėšų. Todel kreipiamės į visus, kam rūpi lietuvių tautos gerovė, kad kiekvienas jų sulig savo ištesėjimo paremtų tą darbą pinigais. Visą gi technikinę pusę patys imamės atlikti.

Leidinių turinio tuo laiku dar negalime nustatyti. Bus imama domėn gamtos mokslai (higiena, medicina, agronomija t. ir t.) ir politika.

Ekonomijos srityje turėsime omenyje gamintojų ir vartotojų draugijas. Politikos gi srityje ypatingą domę kreipsime į tautos persekiojimo priežastis, į kelius, kurie iš to padėjimo išves, į solidarumą su lenkais, gudais ir latviais".

Tai ir visas atsišaukimas. Senesniuosius mūsų veikėjus kviečiame paaiškinti šito atsišaukimo genezį. —

Priemonės Rusų administracijai apgauti.

„Češskij Alfavit". Dozvoleno cenzuroju Avgusta 31 dnia 1901 goda g. Vilna. Tipo-lit. N. Mac, Vilna. Vienas lapelis kieto popieriaus, pagina fracta, dvi lentelės I) mažųjų, II) didžiųjų rašytųjų raidžių: i, u, n, m, p, l, t, o, a, d, j, g, y, b, r, v, k, e, s, š, c, č, z, ž, į, ų, ą, ę.

Bet kam paėmus šį lapelį-lentelę, aišku, jog tai mistifikacija; abėcėlėje „čekiškumo" tėra š ir č, visa kita gi — gryniausia lietuvių abėcėlė, vis delto cenzūros parašu trejais metais prieš spaudą leidžiant.

Jos istorija šitokia.

„Zapadnikai", t. y. „zapado" veikėjai, stengdamies niveliuoti lietuvių pastangas, kad greičiau būtų jiems sugrąžinta spaudos laisvė, ėmė vienu metu atsidėję rinkti lietuviškai rašytus, bet rusų raidėmis raštus ir siųsti juos į Vilnių ir į Petrapilį, kaipo prirodymą, jog lietuviai jau vartoja rusiškąsias raides ir kitokių jiems visai nebereikią. Taigi ir didžiausias lietuvių argumentas — mūsų liaudis rusiškai nei skaityti, nei rašyti nemoka, yra be pamato.

Tame buvo bent kiek tiesos: lietuviukai, mokinęsis rusų pradedamosiose mokyklose, rusiškai, tiesa, nemokėjo kalbėti, bet raides rašyti mokėjo; lietuviškas gi raides rašyti kai kurie neturėjo progos išmokti, nes privatų mokslą maskoliai smarkiai persekiojo, kalėjimu ir pinigais baudė.

Tai iš lietuvių pusės ir ši rusų priemonė iššaukė kontragitaciją. Kunigai kapelionai „Tėvė mūsų" rašė ant lentos ir liepė nusikopijuoti; skelbė, kad niekas niekur nedrįstų rašyti rusų raidėmis. O kad juoba pasisektų agitacija, sumanyta čia pat, Vilniuje, atsimušti daug tūkstančių lapelių, iš kurių ir patiems lengva būtų išmokti lotiniškojo rašto, paįvairinto lietuvių ženkleliais. Šitie lapeliai labai buvo paplitę tarp jaunuomenės.

(Iš kan. Tumo archyvo).

Kaip sekės platinti lietuviškos knygos rusiškomis raidėmis.

(Vacl. Biržiškos).

Ligi tik buvo išspausdinta lietuviškų knygų rusiškomis raidėmis, tuoj jų buvo išsiuntinėta visoms pradinėms mokykloms.

Mokytojai rusai turėjo jas išplatinti tarp žmonių, vaikams tarpininkaujant. Kaip tai jiems sekės?

Štai, Kauno Mokyklų Direkcijos byla 1874 — 1880 m. „Apie parduodamas žemaitiškas knygas". Tik viename Kauno apskrityje. Čia yra mėnesinės keleto metų visų apskrities mokyklų tų knygų pardavimo apyvartos: „Auksa Autorius", „Evangelios", „Kantičkos", „Trumpas Katekizmas", „Mokslas Skaityma", „Aktas ir poteriai".

Slabados mokykla 1874 m. sausio 1 d. turėjo 187 egzempliorius už 14 rub. 38 1/2 kap. Iki 1877 m. neparduota nėvienos knygos.

Rumšiškių mokykla tuo pat laiku turėjo 58 egz. už 12 rub. 55 kap. Tiek pat liko ir 1878 m. sausio 1 d. Surviliškio mokykla turėjo 20 knygų už 5 rub. Tiek pat liko ir 1877 m. sausio 1 d.

Raudondvario mokykla 1875 m. sausio 1 d. turėjo 55 egz. už 6 r. 55 k.; 1876 metais parduota 8 egz. už 1 r. 63; kap. 1877 m. — 2 egz. už 39 kap.; 1878 m. sausio 1 d. liko 45 egz.

Dotnavos mokykla 1875 m. sausio 1 d. turėjo 94 egz. už 3 r. 98 k. Tais metais parduota 19 egz. už 2 r. 46 kap.

Eleonoravo m. 1875 m. sausio 1 d. turėjo 20 egz. už 3 r. 41 kap.; 1876 m. sausio 1 d. liko tiek pat.

Arvysto m., pradėjus spausdinti tas knygas, gavo 65 egz. už 9 r. 60 k. Iki 1869 m. pardavė 40 egz. už 7 r. 75 k. Nuo to laiko iki 1875 m. sausio 1 d. teparduota 7 egz. už 75 kap.; 1875 metais parduota 6 egz.

Betygalos m. 1877 m. sausio 1 d. turėjo 45 egz. už 11 r. 70 kap.; 1879 metais parduota 3 egz. už 80 kap.; 1880 m. sausio 1 d. liko 42 egz. už 10 r. 90 kap.

Josvainių m. 1875 m. sausio 1 d. turėjo 126 egz.; 1876 metais parduota 10 egz.; 1877-78 m. parduota 13 egz.; 1879 m. — 2 egz.; 1880 m. sausio 1 d. liko 101 egz. už 10 r. 6 1/2 k.

Gražių m. 1875 m. sausio 1 d. turėjo 75 egz.; tais metais parduota 18 egz.; 1876 m. — 11 egz.; 1877 m. sausio 1 d. liko 46 egz. už 3 r. 98 1/2 kap.

Kruonių m. 1875 m. spaliu 1 d. turėjo 11 egz.; parduota 3 egz.; 1877 m. sausio 1 d. liko 8 egz.

Žeimėnų m. tuo pat laiku turėjo 32 egz. už 5 r. 40 k.; tiek pat liko ir 1877 m. sausio 1 d.

Vilkijos m. turėjo 20 egz.; 1877 m. parduota 2 egz.: 1878 m. sausio 1 d. liko 18 egz.

Seredžiaus m. 1875 m. lapkr. 1 d. turėjo 77 egz. už 11 r. 47 k.; tiek pat liko ir 1877 m. sausio 1 d.

Keturiolikoje mokyklų tad mokytojai per 4—5 metus pardavė 154 egz. Taigi viena mokykla per metus pardavė maždaug 2—3 knygutes. Ir tai abejotina, ar ir tiek jų buvo parduota: kai kur mėnesinėse apyskaitose parduotų knygų nėra, o jų atsiranda metinėje apyskaitoje. Taigi galima spėti, jog knygelės nebuvo parduodamos, tik mokytojai, darydami karjerą, įsiteikdami vyriausybei, iš savo kišenės išmokėdavo kelias dešimtis kapeikų, bet tik nerašius: šiuo mėnesiu nebuvo parduota. —

Lituanica.

Lietuviškoji sekcija slavytyros atstovų suvažiavime.

(J. Tumo).

Prirengiamasis rusų kalbininkų suvažiavimas 1903 m. balandžio 10 — 15 d. nusprendė 1904 m. gale rugpiūčio ar pradžioje rugsėjo sušaukti slavytyros atstovų suvažiavimą.

A. J. Aleksandrovas tada pareiškė, kaip būtų geistina, kad būsimasis suvažiavimas atsižvelgtų į tyrinėjimą tų tautų, kurios vadinasi Baltijos grupė. Aleksandrovo pareiškimas iššaukė komisiją, kuri susidarė iš F. T. Fortunatovo, A. J. Aleksandrovo, A. A. Šachmatovo, J. A. Baudouino-de- Courtenay, E. A. Volterio ir kun. K. Jauniaus. Šita komisija patiekė ypatingą pranešimą, kokiu būdu suvažiavimas galėtų išreikšti savo susijdominimą Baltijos grupe. Pranešimą sustatė ir paskaitė J. A. Baudouin-de - Courtenay, bet pasirašė be jo dar A. J. Aleksandrovas, F. T. Fortunatovas ir E. A. Volteris. „Baltijos (lietuvių — latvių) filologijos sekcija pasiūloma ne del to, kad aisčių arba Baltijos tauta būtų artimesnė slavėnų tautai kalbos žvilgsniu, neg kitoms Europos arijų tautoms, nes tai ginčijamas klausimas; tik del to, kad tai išviso labai svarbu mokslui ištirti socialinį psichinį minėtosios Baltijos tautos gyvenimą. Sušaukti ypatingą Baltijos filologų suvažiavimą, nors tai būtų be galo svarbu mokslui, del įvairių priežasčių beveik negalima; todel ir geistina sujungti jis su tarptautiniu suvažiavimu slavėnotyros specialistų; destis, kalbotyros, etnografijos, sociologijos, literatūros ir kitų mokslų, kurie paliečia slavėnų tautos tyrimą. Tarptautinis, visiems bendras būsimojo slavių filologų ir istorikų suvažiavimo pobūdis apibūdins ir Baltijos sekciją. Joje dalyvaus ne tik tikrieji Lietuviai ir Latviai, savo tautos ir genties tyrinėtojai; bet ir visi lingvistai, filologai, istorikai ir k. t., kurie įdomauja, be ko kito, kaip dabar tebesamųjų

lietuvių ir latvių tautų, taip ir išmirusios, išnaikintos ir suvokietintos ar sulenkintos senprūsių tautos.

Smulkios programos tai sekcijai nustatymą, t. y. pažymėjimą klausimų, svarstytinų suvažiavime, parūpininimą referatų, t. ir t. reiktų pavesti „II Imp. Mokslo Akademijos Skyriui" arba ypatingai suvažiavimo šaukėjų komisjai, kuri, tur būt, bus skyriaus sudaryta. Tuogi tarpu bendrai galima parodyti kai kurie pagrindiniai punktai, aplink kuriuos turi grupuotis Baltijos sekcijos darbai, sutaikinant su viso suvažiavimo tikslais:

galutinas apibrėžimas Baltijos tautos nuo germanų, slavėnų ir suomių tautų;

apribojimas lietuvių ir latvių tautų;

sutraukimas lietuvių - latvių dialektologijos rezultatų ir sudarymas programos tolesniam vaisingam jų tyrinėjimui;

tokie pat sintetiniai ir programiniai darbai tautosakos tyrimui: liaudies melodijų, jos nuomonių, teisės, papročių. apeigų, t. ir t.; trumpai, folkloro plačiausioje prasmėje;

sustatymas smulkių dialektologinių ir etnografinių žemėlapių lietuvių ir latvių gyvenamosios srities;

sutraukimas rezultatų ir programa lietuvių ir latvių prosodijai ir akcentuacijai;

tokie pat darbai, tiriant kalbos paminklus, archaiologijos ir k.

Iš viso, pagrindiniai klausimai, pažymėtieji suvažiavimui, taip pat taikinami ir Baltijos sekcijai. Šita sekcija reikia atminti: organizuojant taisyklingus ir sistematingus darbus bibliografijoje, knygų pramonėje, palengvinant susisiekimą tarp mokslavyrių, organizuojant mokslo ekspedicijas ir k. t."

Šitą pareiškimą svarstydamas, J. Jagič sakė, įsteigimas kalbamosios sekcijos, kaipo sekcijos, į organizaciją įvesiąs be tiriamųjų apsireiškimų principo dar naują — tautinį principą. V. D. Spasovič laikė reikalinga kaip tik pabrėžti tautinį principą. E, Volteris spyrėsi, kad lietuviai būtinai būtų išskirti į atskirą sekciją. Jagič sakė geriau būsią ne specialėje sekcijoje visų Baltijos tautų kalbos ir istorijos klausimai svarstyti, tik bet kurioje jau esamoje sekcijoje, lenkų ar k.; tada nebūtų sugriautas principas, priimtas į pagrindą, organizuojant sekcijas, betautybė.

Pagaliau, sekcija priėmė A. Šachmatovo suformuluotą klausimo išsprendimą: „Kadangi lietuvių tauta skaisčiausį savo istorijos laikotarpį pergyveno sąryšyje su Rusija (Rusų - Lietuvių valstybė), tai prie istorijos sekcijos reikia prijungti klausimai, paliečią Baltijos tautų (lietuvių, latvių, prūsų) likimą".

Prieš šią redakciją užprotestuota. Projektuojamoji redakcija turėjo taip skambėti: Vienas skaisčiausių lietuvių tautos dvasios apsireiškimų buvo tada, kad b. Lietuvių valstybė gyveno nepri-

klausoma (iki Liublino ūnijos); tai Baltijos filologijos sekcija reikia pridėti prie Slavėnų istorijos sekcijos:

E. Volteris pasiūlijo programą lietuviškajai sekcijai prie slaviško suvažiavimo:

1. Aistologijos (mokslo apie aistų tautas: lietuvius, latvius ir senovės prūsus) enkiklopedijos pagaminimas.
2. Lygintinio aistiškųjų kalbų kalbomokslio parūpinimas.
3. Etimologiškojo aistiškųjų kalbų žodyno parūpinimas.
4. Programų išdirbimas dialektologiškajai, etnografiškajai ir archaiologiškajai medžiagai rinkti.
5. Etnograf. ir dialektol. Lietuvos bei Latvijos žemėlapių sustatymas.
6. Aikštėn ištraukimas senalietuviškosios rašliavos likučių.
7. Bibliografiškųjų žinių rinkimas, paliečiančių aistologijos mokslo šakas.
8. Apie mokslišk̨ųjų Lietuvos tardymų organizavimą per įkūrimą mokslo draugijos.
9. Apie reikalingumą lietuvių ir latvių mokslavyriams moksliškojo susinešimo.
10. Apie išleidimą pilnos Daukanto raštų rinkmenės.
11. Nuoseklus rinkimas ir spausdinimas svetimšalių raštininkų žinių apie Lietuvą iki 16 metašimčio.
12. Moksliškas ir tikslus medžiagos rinkimas istoriškajai Lietuvos geografijai.
13. Apie būdus, kaip susekti laiką, kada suomiai yra pasiėmę daugybes žodžių iš lietuviškosios kalbos (kauha, paimen, heine, haraka, kirves = liet. kaušas, piemuo, šienas, šarka, kirvis, t. ir t.).
14. Apie istor. lietuvių dainas.
15. Istor. legendų rinkimas.
16. Liet. kunigaikščių ir bajorų vardų etimologija ir išaiškinimas klausimo apie lietuv. bajorijos pradžią.
17. Kaip atskirti tikruosius liet. žodžius nuo skolintųjų slaviškųjų?
18. Žodžių, skolintųjų iš germaniškųjų kalbų, peržvalga.
19. Lietuv. istorijografijos ir archaiologijos siekiai.
20. Liet. dainų poėtika.
21. Apie pagaminimą lietuv. rašliavos istorijos vadovėlio.

Į suvažiavimą buvo manoma kviesti: Prof. De Saussure, — E. Bernecker, — E. Volteris, — J. Zubaty, — kun. K. Jaunius, — A. Bezzenberger, — J. Rozwadowski, — J. Baudouin de Courtenay, — .F Fortunatov, — K. Brugmam, — A. Leskien, — Hirt, — Mikkola, — Tomsen, — Uljanov, — Porzeziński, — Pogodin, — A. Aleksandrov, V. Novodvorski, Bene-

dictsen, kun. Jurkšaitis, Spudulis, J. Jablonskis, kun. A. Dambrauskis, V. Gaigalaitis, kun J. Tumas, Pretvits, P. Kriaučiūnas, S. Baltramaitis, A. Danilesvkis, dr. S. Basanavičius ir k. Latvių pusės: Kuznecov. Treiland, Brivzemnieks, Mühlenbach, Endzelinš, Kun. Trasuns,, J. Spruogis, Šmidt, Lautenbach, kun. Bielenstein, Vissendorf ir k.

Visokiais reikalais ir pranešimais apie lietuviškąją sekciją reikėjo kreiptis į E. Volterį.

Aš turėjau tam suvažiavimui referuoti apie senovinius lietuvių trobesius (numus), apie kurius rašiau lenkiškai į „Kalendarz Nadbaltycki", kun. K. Jasėno redaguojamą Mintaujoje: „O davnieszych zabudowaniach litewskich".

K. Būga apie tai pranešė man 16/x 03: „Tamstai proponuojama yra laikyti pranešimą apie lietuvių trobesius. Prof. A. Dambrauskį per slavytyros žinovų susirinkimą prašys paskaityti pranešimą apie „Šaltinius Lietuvos bažnyčios istorijai tirti".. ir „Apie būdą apsergėti bažnytinius archyvus nuo pražūties". Ką tikrai prof. Dambr. turės skaityti, žinoma, dabar nei aš, nei kas kitas negali pasakyti".

31/XII03 vėl man jis primina: „Ar dar neišspausdino „Kalendarz Nadbaltycki"? Ne taip tasai „Kalendarz'as" rūpi, kaip žadėtasis Tamstos straipsnis „O dawn. zabud. lit". Apie trobesių kilmę Jaunius turi išsidirbęs naują, savotišką pažvalgą, griežtai priešingą Mierzyński'o nuomonei; būtent, kad lietuviai senų senovėje turėjo ne vieną „numą" (namą), bet daugelį"...

14/I04m. jis man vėl apie tai rašo:

„ E. Volteris pataria Tamstai, kad Tamsta savo raštą „O dawn. zab. žmudzkich" nusiųstumei jam, o jisai dėliai šito straipsnio gausiąs iš general - gubernatoriaus per p. Charuziną Tamstai leidimą liuosai važinėtis po Lietuvą ir rinkti medžiagą lietuviškųjų trobesių istorijai ištirti. Prie šio važinėjimo nori prisidėti ir E. Volteris. E. V. prie trobesių aprašymo suteiktų nemaž medžiagos. Jei Tamstai tasai sumanymas tinka, tai ilgai nelaukdamas, teikis atsiųsti straipsnį ir parašyti, ar nebus prieš važinėjimą medžiagai rinkti priekabių iš vietinės dvasiškosios vyresnybės ir kokiu būdu jų galima būtų išvengti".

Prasidėjus karui su japonais, nebeįvyko Slavytyros žinovų suvažiavimas, neįvyko ir mūsų ekskursija į Lietuvą. Vis delto iš Charuzino aš gavau jo sustatytąją neilgą programą trobesių žinioms rinkti, spausdintą rusiškai knygelės pavidalu. Jos, rodos, aš pats raštu iš jo buvau prašęs.

Nežinomieji literatūros raštai.

I. Jurgio Smalsčio - Smolskio Vaižgantui.

(Iš kan. J. Tumo archyvo).

„Tėvynės Sargo" sukaktuvėms.

Kad „Apžvalga" pabaigė savo vargingas dienas
Regėjos vėl apsiautė mūsų tėvynę miegas, [1])
Nes ji, ant tamsaus kaip žvaigždelė dangaus,
Pasirodė, užšvito ir dingo platybėj tuojaus.
Bet tekančiai aušrai nelemta jau buvo užgest:
Be atilsio, drąsiai tėvynę į priešakį vest.
Ir suūžė balsas, kaip varpas skardus ant maldos,
Ir šaukti į darbą ant labo brangios Lietuvos
Pradėjo. Nedingo tas balsas, kaip tuščioj plačioj,
Nes mylinčių savo tėvynę sūnų nestokoj'.
Ir užgimė „Sargas Tėvynės" — tėvynės sergėt',
Lig šiol kurs nesliauna mus mokyt ir bart, ir mylėt.
Šiandieną sulaukėm jo amžiaus jau metų penkių, [2])
Penkius jau metus ant sargybos tėvynės stovėt
Ir drąsiai kovot ir sunkioj karionėj laimėt!
Didesnių dar nuopelnų reikia? Balsai pranašų,
Kur mirtį, kaip kūdikiui, jūs pranašavot silpnam!
O jūs, kur nesyk mėginot įkąst pasalom,
Nutilot visi! Nesulaukėt jūs darbo tiesaus,
Gailu tik — nepadedat drauge nešt jungo sunkaus.
Bet tas sau puikų nuspynė vainiką rūtų,
Kas rėdo, kas veda vis „Sargą" teisybės keliu.
Garbė begalinė, jog jis tarp žabangų slapčių,
Šlovės nuplėšimų piktų ir tarp baimių karčių
Baikščiai neišleidė vadelių iš rankų verčių.
Bet dar, tartum ąžuolas tuščioj tarp audrų baisių,
Vis eina tvirtyn ir iš miego jis kelia smarkiau.
(Taip reikia kovoti del labo tėvynės, sūnau!)
Tai vesk gi, nors sunkų, bet darbą garbingą toliaus
Ir sėk be paliaubos gausingas vis sėklas drąsiaus.
Ant kalnų, giliausių pakalnių išdygs jos plačiai,
O tavo vargai nesulauks užmiršimo staigaus.
Ir žvaigždė aušros ant tėvynės dangaus nors vėlai,
Bet rūbu brolystės užšvis apsisupus plačiai!

Komakiškis, arba Grižiukas.

[1]) Nes „Varpas", „Ūkininkas" ir kiti laikraščiai, nors ir gyveno, bet ne del artojaus lietuvio. *Sm.* [2]) 1896 — 1900.

P. S. Norėčiau gauti nuo Tamstos atsakymą greitame laike. Nes Tamstai ir taip daug išdavimų, tai įdedu markę. Kas link „Geld" del „sėklių", tai apie pusę ateinančio mėnesio aš Tamstai nusiųsiu. Su guodone...

Pastaba. Komakiškiu Jurgis Smalstys pasirašydavo straipsnius „Vilniaus Žiniose": apie magazinų naikinimą ir k. 1904 — 5 m. Slapyvardė pasidaryta iš: Kamajiškis, iš Kamajų miestelio kilęs. Grižiukas reiškia Grižaičios sūnus: jo motina buvo Malaišių Grižo duktė, mano kaimynė, kur jis, mokinėlis, atvažiuodavo, su manimi pasipažino ir visados buvo didelis manęs garbintojas. Nebuvo atsimainęs nė paskutiniais laikais, kai per Petrapilio Lietuvių Seimą prieš pradėdamas ginčą su manim, viešai mane pagerbė.

Šias eiles aš esu gavęs Kuliuose 1901 metais. Eiles, žinoma, papeikiau, tai daugiau jų nė nebegavau. „Tėvynės Sargą" gi J. Smalstys gaudavo Petrapilyje. „Sėklomis" čia jis „sargų" papratimu vadina užsienių spausdinius, kurių aš per sieną pargabendavau pro Gargždus.

II. Parašas del atsargumo nuplėštas.

Akrostikas.

V - iešpats neapleido mus ir šiose dienose
A - tsiunt mums širdingus tautos apgynėjus.
Iš - neaukštos luomos, gimusį kaimuose.
Š - ventos dūmos vyras mūsų geradėjas.
G - yven tarp mūsų pramintas litvomanu
A - nt ambonos skelb visad Dievo karalystę.
N - ieku laiko šlovę, kuri prigul nuog lenkomanų,
T - ikdamas priešus, kurie spaud katalikystę.
A - mžius jo lai pratįs ant šio svieto ilgus
S - zimto metų daugiaus, lig atimsis dangus.

Mokyklų istorija.

Žemaičių Kunigų Seminarija

(Kunigo Juozo Tumo, Kaune).

Į Kauno Kunigų Seminariją aš įstojau 1888 m. Didžiausias mano ir kitų džiaugsmas buvo lietuvių kalbos pamokos ir jų skaitytojas prof. kun. Kazimieras Jaunius. Baigiant pirmuosius mokslo metus, jis pakvietė mus parašyti kvotimams po raštą bet kuria laisvai pasirinkta tėma: kas geriau parašys, tas per kvotimus gausiąs savo raštą skaityti, praktiškai gramatikos taisykles aiškindamas, ir nuo atmintinųjų kvotimų būsiąs liuosas. Iš rašytųjų kun. Jauniaus lekcijų mokytis buvo nelengva. Tad visi stengės kuogeriausiai parašyti, kad tektų skaityti, ne atsakinėti. „Aiškinti" tuomet, žinojome, nebeteks: patsai profesorius užsidegs ir jau visą laiką pats aiškins.

Aš parašiau tiems kvotimams vaizdelį, del kurio tik tik neiškritau iš seminarijos. Prof. Jaunius liepė man savo raštą skaityti, o asistentas buvo smarkusis „Pandziej" — pralotas inspektorius Eduardus Barauskis. Išklausęs mano pasakos, Bar. net pažaliavo; pribėgęs, traukte ištraukė iš manęs raštą ir pats ėmė jį skaityti. Po visam pasišaukė mane į savo butą.

— Klausyk, sako: ko čia tu gero prirašei? Juk taip anarchistai terašo. Ar tikrai tai tavo nuomonės?

— Dabar mano. Pirma mano dėdės Alijaušo Tumo iš Ažubalių, buvusio „chodaka po krestjanskim dielam". — Atsakiau, nemirksėdamas.

Toksai mano „tikras anarchizmas" turėjo būti labai juokingas, kad inspektorius atlyžo.

— Aš netikiu, sako, kad tu būtumei tokių nuomonių, nes už tai ką bežiūrint reiktų apleisti seminarijos mūrai. Tu esi kvailas, nieko neišmanai, istorijos nežinai, žmonių nepažįsti, tai ir plepi niekus. Tikiuosi, kad pagyvenęs ir čia pasimokęs, imsi kitaip manyti. Ar tu iš tikrųjų manai..., kad mužikai baudžiavos laikais buvo nelaimingesni, neg dabar? Atmink, kad tuomet jiems niekas kitas nerūpėjo, kaip tiktai paskirti darbai dvarui

atlikti. O visa kita buvo ant bajorų pečių. Bajoras tarnavo kariuomenėje, bajoras mokėjo valstybei uždą, bajorai statė mužikams namus, davė inventorių; gaisras sudegino, gyvuliai išgaišo— bajoro nelaimė, o ne mužiko. Bajoras mužiką maitino ir švietė...

Tuos savo prirodymus prelatas E. Barauskis kartojo man per kelius atvejus, labai stengdamos mane įtikinti ir iš klaidos išvesti. Aš atsakydavau:

— Gal būti: Vis del to nei aš, nei mano tėvai, nei mano dėdė nebenorėtume, kad tie laikai sugrįžtų.

Taip viskas ir pasibaigė.

Pr. Barauskis buvo iš smulkiųjų Panevėžio apskrities bajorų (Rastauskinės parapijos). Tai ir laikėsi bajoriškųjų prietarų. Be visa to, jis buvo labai gudrus, už tai net „Bismarku" vadinamas; žmones pažino, tai ir manęs už šį „anarchizmą" nepakorė.

Prof. Jaunius nemėgo netaisyklingai rašytų klierikų pamokslų ar kvotimų darbelių taisyti. Vieną antrą puslapėlį paskaitęs, šią tą lape pataisęs, stebėtinai įsidėmėdavo kitas stambiąsias klaidas ir jų nusitverdavo. Stilius jam visiškai nerūpėjo; nebent ėjo prieš kurią sintaksės taisyklę. Jam terūpėjo „kilmėmokslis". Savo raštelyje aš radau tokių pataisymų: „brūkinėjamas" pataisyta į bebrūkinėdamas, kurs reiškia, kad ne visuomet jis ir prasmę susekdavo. Jaunius nemėgo gilintis į netikusiai parašytą lietuvišką raštą. Delto neskaitė nė vieno naujesnio spausdinio. Literatūros kilimas, žmonių kultūrinimas, laisvės ieškojimas — jo širdies neužgaudavo; jam užteko jo specialybės. Be savo kilmėmokslio ir daugybės profesoriškųjų anegdotų klausytojams prablaivyti, kad geriau klausytų, jis nieko nežinojo. Nebent savo Moralę dogmatiką, kurios priverstas buvo mus mokyti.

Štai, pusė to nelaimingo darbelio.

Lietuvos geradariai 1850 metų.

(Žemaičių Seminarijos I kurso klieriko J. Tumo, 1889 m.)

— Dėde, dar ką nors papasakok man apie senuosius Lietuvos laikus. Juk tiek esi matęs ir girdėjęs, tiek metų brukinėjamas po kalėjimus.

— Tai gi, papasakok! Lyg tai taip lengva. Atmink, kad senieji laikai atminti tai senas jau užgijęs skaudulys lupinėti. Dvylikai metų į arestantų pulkus buvo mane įdėjęs ponas, kuriam nepatiko, kad aš visur landžiojau, užstodamas savo brolius mužikus nuo jo savavalės. Et, sūneli, nebėra jau tokių širdžių, kaip kad buvo prieš pat paliuosuojant iš baudžiavos! Nedaug laiko tepraėjo, bet žmonės labai atsimainė.

— Nu jau, ar visiškai taip? Kiekvienas savo laikus giria.

— Užtat giriu ir aš, kad verta; o jei nori pažinti, jog neperdedu, paklausyk, štai, keleto pasakų apie Girdvinį, Šalkų irRuginį

Taip mudu šnekučiavova su dėde vieną šventavakarį, atsisėdę mūsų kieme saulės atakaitoje.

Senelis nutilo ir ilgai žiūrėjo į sėdančią saulę. Jos spinduliai vis ėjo tamsyn; tik retkarčiais bešvystelėdami pro medžius, linksmiau apšviesdavo mūsų veidus. Sulig to ir senelio veidas mainėsi bepradėm: kartais juodas šešėlis per jį bėgo, kartais kakta ir lūpos susiraukė, kartais vėl linksmai šyptelėjo. Pagaliau, sunkiai atsiduseęs ir į mane atsigręžęs, ėmė sakyti.

— Taip, nebėra tokių pasišvenčiančių širdžių, kokių anuomet buvo! Lig šiol neužmirštu anų trijų jaunikaičių, suteptų žmogžudžio vardu. Aš su jais susipažinau Kauno kalėjime. Visi trys buvo vyrai raudonikiai, gražios stovylos, plačiais pečiais, ramiu veidu, gražiai blizgančiom akim. Niekas nedarė jų žmogžudžiais. Nebent tvirtumas valios, kurią atspėjai ant akių: jas ne kiekvienas tegalėjo išturėti ir — bijojo. Aš prie jų iškarto prilipau, pamylėjau, apsisakiau savo keliones, vargus ir rūpesčius ir dabartinę kankinimą, ne už nusidėjimus, tik už „neraminimą apylinkės". Jie apsisakė savo. Aš juos supratau. Bet kas pats nejautė baudžiavos sunkumo, kada dvarininkai į prasčioką žiūrėjo, kaip į savo galviją, kada jie kasdiena lazdomis, bizūnais daužė nuvargusius tavo kaulus, kada pakabinę už kojų plakė, — tas nesupras, kaip tokie Girdviniai, Šalkūs, Ruginiai, žmonės geri, ėmė virsti žmogžudžiais, nebepasigailinčiais dvarininkų.

Čia senelis pats sugniaužė kumsčius, lyg, tarytum, pats nebūtų pasigailėjęs.

— Jie buvo liuosi, išsipirkę, turtingi. Tačiau ėjo brolių buities lengvinti savo pačių teismu. Susirinko jų tokios pat širdies ir nuomonės vaikėzų geras būrys; išsiskirstė po visas šalis ir ėmė savo teismu ponus baidyti, ypač pasižymėjusius savo nedoru apsiėjimu su valdonais. Pasiklausę skundų ant bet kurio pono, paskirdavo jam tiek ir tiek bizūnų, tiek ir tiek pinigų bausmės. Ir išpildydavo. Naktį apstodavo dvarą, įeidavo į vidų, paskelbdavo dekretą ir liepdavo gulti. Gerai įlupę, imdavo garbės žodį, kad pasitaisys. Ir dvarininkai žadėdavosi ir taisydavosi, nes žinojo, kad ir kitą kartą gaus tiek pat, jei ne daugiau. Kas juos gins? Policija prie jų ne gi pastovės; o kad ir stovėtų, ne gi tesės. Tarpe savo valdonų tokie dvarininkai negalėjo rasti nė vieno jam atsidavusio. Tai ir reikėjo taisytis ir dar savo kaimynams pasakyti, kad nenusidėtų nežmonišku apsiėjimu su vargdieniais.

Tai matai, kokie jie buvo „žmogžudžiai"! Ne žmogžudžiais, tik savo geradariais laikė juos žmonės, kuriems ko ne visus iš

ponų atimamus pinigus išdalydavo. Žinoma, tokiuo būdu artimui tarnaudami, kartais perdėdavo: kartais kai ką ir negyvai užplakdavo; bet tik tuomet, kai ponas, gavęs keletą panašių „perspėjimų", vis delto nesiliovė. Už tatai aš jų ir negirsiu; vėl gi ir pateisinu, stebėdamasis, kad kiekviename atsitikime jie neperdėdavo, suvaldydavo savo tokią rūstybę, kuri privertė juos namų ramybę ir turtą apleisti. Taigi, sakyk dabar: ar daug jūsų šiandien eitų prasčiokų užstoti?

— Gal ir nedaug... — atsakiau.

(Toliau epizodą apie tai, kaip tie trys jaunikaičiai nušovė ir paslėpė dvarininką, praleidžiu).

Kronika.

Kaip „Mūsų Senovė" dygo.

1921 m. sausio 16 d. 5 val. vakaro Jono Jablonskio būste buvo įdomus „senių susirinkimas", Povilo Matulionies ir to pat J. Jablonskio sumanymu sukviestas. Atėjo: Čepinskas, Al. Dambrauskas, K. Grinius, J. Jablonskis, A. Kriščiukaitis, P. Leonas, J. Mačiulis, Pr. Mašiotas, P. Matulionis, J. Tumas ir E. Volteris. Viso 11. Visi peržengę 50 metų; kiti net 60. Susirinko verčiami pareigos raštu palikti būsimosioms kartoms savo darytuosius žygius. Tuo pačiu duoti praeities vaizdų; būtent, kurios ir kokios visuomeninės bei politinės sąlygos buvo tų žygių pradžia, idant būtų matyti, kaip dabar viskas apkito. Trumpiau sakant, pasiraginti surašyti savo memuarus autobiografiniais apmatais ir išleisti jų vieną ar du tomu.

Besvarstant, sumanymas vis plėtės. Darbo objektui paimta Lietuvos praeitis, taip sakant, tebegyvoji, kurios atšvaita — seniai ir neseniai; dar pridėta ir nebegyvoji praeitis, kurią galėtų nušviesti žymesniųjų vyrų likusioji korespondencija ir visoki įdomūs bei reti dokumentai, biografijos, net ištisos monografijos. Visa tai, kas rasdavo vietos tokiuose leidiniuose, kaip rusų: Russkaja Starina, Živaja Starina, Vitebskaja Starina, Smolenskaja Starina, t. ir t.

Tai ir pasidarė aišku, jog yra reikalingas tam tikras specialis organas, leidžiamas ne periodiškai, serijomis, sulig to, kiek susirinks medžiagos. Tai būtų medžiaga Lietuvos istorijai ir, kaip tokia, ypatingoje globoje Švietimo Ministerijos.

Susirinkusieji „seniai", paėmę iniciatyvą ir pasižadėję remti, išrinko komisiją iš Al. Dambrausko, Pr. Mašioto, P. Matulionies

ir J. Tumo, pirmininkaujant J. Jablonskiui. Ta komisija gavo per savaitę galutinai nustatyti leidimo programą, sugalvoti vardą ir sumanyt sąmatą.

Į antrąjį senių, dabar ir ne senių susirinkimą sausio 20 d. be kitų, dar atėjo: Jonas Bulata, K. Būga, S. Čiurlionienė, P. Klimas, Laurinaitis, V. Palukaitis ir Vireliūnas. Nusprendė: leisti tam tikrą organą Lietuvos istorijos medžiagai rinkti vardu: „Mūsų Senovė", neperiodiškai, sulig to, kiek bendradarbiai bus darbštūs ir patieks raštų; sąsiuviniais po 10 maždaug lankų. Redaktorium išrinko J. Tumą, į redakcijos komisiją: prof. K. Būgą, A. Janulaitį ir P. Klimą. Redaktoriui pavedė sustatyti programą ir kreiptis į Švietimo Ministeriją, kad ji šį leidinį finansuotų.

Pareiškimas buvo Ministerijai įteiktas 24 d. Sausio 26 d. Švietimo Ministerijos knygų leidimo sekcijoje svarstyta kun. Tumo pareiškimas dėliai žurnalo: „Mūsų Senovė" leidimo ir nutarta:

§ 6. Apsiimti leisti„ Mūsų Senovę" šiomis sąlygomis: Švietimo Ministerija apmoka spausdinimo išlaidas, autoriams honorarą ir redaktoriui už redagavimą tiek, kiek „Skaitymų" ir „Švietimo Darbo" redaktoriui mokama, bet „Mūsų senovė" skaitysis Ministerijos nuosavybė, kaip jos leidinys". Originalui atitinka: Sekretorius V. Krėvė Mickevičius.

Vasario 16 d. sukaktuviniuose tautos šventės numeriuose „Laisvėje" ir „Lietuvoje" buvo paskelbta komisijos papildytoji ir patvirtintoji programa ir pakvietimas raštus siųsti redaktoriaus J. Tumo vardu į Kauną Aleksoto g. Nr. 6 — 4. Pažadėta honoraro. Ūmai susidarė ši pirmoji knyga. Jei ji vėlokai pamato pasaulį, tai tik del stokos spaustuvių.

Dabar susipažinę jau su šiuo nauju leidiniu, piliečiai, manome, dar didesniu noru imsitės plunksnos ir dairysitės aplink save, bene nutversite kokių senų dokumentų. Už sugaištą laiką bus atlyginta, dokumentai, nusikopijavus, bus sugrąžinti.

Tai, seniai, prašom savo atminimus ir autobiografijas surašyti, neseniai, archyvus išnagrinėti.

Visi talkon, nes leidinys be galo simpatingas ir istorijos mokslui naudingas. Tikimės jį skaitys gana platus inteligentų būrys.

„Mūsų Senovės" programa.

I. Praeities atminimai.

1. Apie lietuvių sąmonės kilimą ir kėlimą.

a. Darbuotojų autobiografijos ir biografijos.

b. Susibaudimai: slaptieji ir leistieji suvažiavimai, susirinkimai, gegužinės, vakarai.

c. Slaptosios ir leistosios draugijos, kaip va: Sietynas, Atgaja; jų steigimo ir valdymo procesai, darbai, žmonės, konfliktai; administraciniai ir teismų procesai, kaip va: Vonsecko, Kudirkos, Vaineikio, Šviesos ir k.

d. Slaptieji rašytieji laikraštėliai ir raštai, jų redaktoriai ir autoriai.

e. Konfliktai su senąja lietuvių karta.

f. Konfliktai su lenkuojančiais ir lenkininkais. Bajorai susipratėliai.

g. Konfliktai su Bažnyčios jerarchais ir vyresniaisiais ganytojais; bažnyčių ir klebonijų lietuvinimas, pamaldų kalbos gryninimas.

2. Apie kontrafakciją.

a. Valančius, Zabermanas, Rukuiža ir k. iniciatoriai ir jų padėjėjai.

b. Knygų kontrabanda ir kolportavimas, konfliktai su rusų administracija; administratorių, aukštųjų ir žemųjų, tipai, būdai jiems nulenkti, priemonės jiems apgauti ir knygoms slėpti; jų biografijos.

c. Knygų populerumo laipsnis ir jų įtaka.

d. Kontrafakcijos bibliografija.

3. Apie laikraščius Prūsuos, Angluos, Prancūzuos ir Amerikoj.

a. Laikraščių steigimas ir steigėjai, redaktoriai ir bendradarbiai, visuomenės sudominimo laipsnis.

b. Laikraščių sąmatos, lėšos, nepritekliai. Rinkliavos jiems išlyginti.

c. Politinių leidinių kontrabanda.

d. Bausmės ir nubaustieji už rašymą ir raštų kolportažą.

e. Laikraščių įtaka ir reakcija jiems (Aušra, Varpas ir k.).

4. Apie partijų formavimąsi.

a, Programos, proklamacijos, kiti leidiniai; lideriai, ginčų etika su kitais.

5. Apie inteligentus, išeivius iš Lietuvos.

6. Apie lietuvių spaudos grąžinimą.

a. Memorialai, atskiros ir rinktinės peticijos, jų autoriai, įteikėjai ir parašų rinkėjai.

b, Rinkėjų pastabos apie lietuvių susipratimo laipsnį ir jo kitimą.

c. Aukštieji Rusų valdininkai ir įtakingieji mūsiškiai.
d. Įtikinėjimai ir nulenkimai.

7. Apie Didįjį Karą.

a. Dienynai, memuarai.

II. 1864 — 1904 mokykla, savoji, lenkiškoji, rusiškoji.

1. Jų tendencijos, priemonės, veikėjai.
2. Obrusitėlių apibūdinimai.
3. Atskirų mokyklų istorija, jų mokytojai ir pamokos, vadovėliai.
4. Pirmieji žingsniai, lietuvinant mokyklą; lietuviai pedagogai, jų konfliktai su administratoriais.

III. Valsčius ir jo ponai.

1. Demoralizacija, valstybingumo nykimas.
2. Juridiniai papročiai, teismai, savavaldybės, uždas valdininkai.
3. Liaudis, miestelėnai.
a. Žydai, totoriai, jų istorija ir reikšmė politikos, ekonomijos ir visuomenės srityse.

IV. Religijų santykiai.

1. Pravoslavija ir jos uždaviniai.
2. Katalikybės „kaltės", teisių siaurinimai, pabaudos, žvalgyba.
a. Kat. dvasiškių draudimai.
3. Ev.-reformatai, ev.-liuteriai, mukeriai ir k.

V. Prieštaravimai Rusų valdžiai ir sukilimai

1. Priežastys, tikslai, priemonės.
2. Darbuotojai, agitatoriai ir dalyviai.
3. Sibiro tremtiniai, jų biografijos, bylos, raštai.
4. Rusų tremtiniai, jų įtaka tenai.

VI. Sektantizmas Lietuvoj.

1. Reformistai, stabmeldybės liekanos, apgavikai (šarlatanai).
a. Burtininkai ir burtai.

VII. Santykiai su svetimomis valstybėmis.

1. Juridiniai, kamerciniai, idėjiniai.
2. Mūsų priešai ir užtarytojai.

3. Politikos emigrantai, jų darbai, raštai.
4. Išeiviai turtų ieškotojai, jų sėkmės.

VIII. Monografijos žymesniųjų mūsų praeities momentų ir epizodų.

1. D. Lietuvos rusifikavimas ir polonizavimas.
3. M. Lietuvos germanizavimas.

IX. Praeities dalykai tautosakoj.

1. Etnografija, mitologija.

X. Raštų žinios.

1. Arkyvų, bibliotekų, muziejų turinys.
2. Nežinomieji literatūros raštai.
3. Juridiniai dokumentai: „Sądy graniczne", miestų Magdeburgo teisės, Lietuvos statutas, diplomai, heraldika.

XI. Valdiškoji ir privatinė darbuotojų korespondencija.
XII. Krašto ekonomija.

1. Dvarų, vienuolynų ir k. inventoriai.
2. Baudžiavų reguliavimas.
3. Vasaros vakarų tarifai, muitų konvencijos ir kiti žaladariai.

XIII. Pagrobtieji tautos turtai svetur.

XIV. Numizmatika sfragistika, ex-libris.

XV. Acrhaiologija.

XVI. Mūsų teatro istorija. Menininkai.

XVII. Vietų, darbuotojų fotografijos, graviūros.

XVIII. Bibliografia historica.

1. Mūsų istorijos rašiniai, jų kritika, recenzijos.
2. Kitų raštai mūsų senovei nušviesti. Jų įvertinimai.

XIX. Kronika.

Tad platu dirvos pasidarbuoti, ir Redakcija turi vilties susilauksianti apsčios medžiagos.

Raštus, dokumentus ar gerus jų nuorašus siųsti adresu: Kaunas, Aleksoto g. Nr. 6 — 4 „Mūsų Senovės“ Redakcijai.
Redaktorius kun. Juozas Tumas.
Redakcijos komisija: Prof. K. Būga, A. Janulaitis, P. Klimas.

Prof. Dr. A. Bezzenbergerio sukaktuvės.

Š. m. balandžio 14 d. sukako 70 metų amžiaus visame pasaulyje garsaus savo mokslu kalbininko Bezzenbergerio, dabar Karaliaučiaus universito rektoriaus. Jis — tikras vokietis, išmokęs lietuviškai ir pamilęs mūsų senovę. Sukaktis buvo švenčiama iškilmingai tam tyčia susidariusio universite komiteto. Ir iš Lietuvos buvo pasiųsta gerbiamajam Jubiliatui nemaža pasveikinimų.

„Mūsų Senovė“, gavusi pritarimo iš Kauno laikraščių (neatsiuntė pritarimo tas vienas „Socialdemokratas“, nors dukart buvo klaustas), pasiuntė jam telegramą tų laikrasčių redaktorių vardu:

„Jo Magnificencijai Universito Rektoriui Profesoriui Daktarui Adalbertui Bezzenbergeriui, Karaliaučiuje.

Kauno lietuvių laikraščiai Lietuvos inteligentijos vardu reiškia tamstai, gerbiamasis Litvanologe, giliausios pagarbos ir džiaugsmo žodžius, sulaukus septynių dešimtų metų mokslui naudingo tamstos amžiaus. Didžiuojamės, kad toks prašmatnus vyras padėjo mums suprasti savo dalykus. Ilgiausių metų ir lygiai vaisingo darbo!

Lietuvos Balso redaktorius — Smetona, Mūsų Senovės — Tumas, Draugijos — Dambrauskas, Laisvės — Draugelis, Lietuvos — Sruoga, Mūsų Žinyno, Kario ir Atspindžių — Laurinaitis, Lietuvos Mokyklos ir Kosmoso — Dovydaitis, Ganytojo ir Žvaigždės — Vaitkus, Vienybės — Maliauskas, Varpo — Rimka, Lietuvos Ūkininko — Bartkevičienė, Trimito — Busilas, Ateities — Morkelis, Pavasario — Kapočius, Moteries — Ladigienė, Darbininko — Beržinskas, Tėvynės Sargo — Tijūnaitis, Litwos — Vaclovas Biržiška, Mūsų Žemės — Blynas.

Į tai G. Jubiliatas malonėjo savo ranka atrašyti šį dėkojimo laišką. Jį dedame stereotipiškai:

Prof. Dr. A. Bezzenberger
Königsberg i. Pr. 3. VI. 21.
Steindammer Wall I — 2
Tel. 1780.

Kauno Lietuvių laikrascziams

nuoszirdžiai dėkavoju už telegramą, kuriu manę mano 70 gimimo dienoje sveikinti ir garbinti teikės. Vienok giliai jaučiu,

kad tokią didelę garbę nenupelnęs esu ir tikrai: viskas, ką ¦Lietuvos srityje atlikti laimėjau, jau gausiai atlyginta yra, būtent Lietuvos kalbos nepalyginamos gražybės pasigerėjimu ir visatine meilingyste ir svetingyste, kuri man visuose Lietuvos krasztuose mano tyrinėjimo kelionėse teko ir manę isz vien Lietuvos kalbos ir senovės lietuviszkos tautos viernu prēteliumi padarė.

Toks būdams sveikinu visa Lietuvą linkėdams, kad dievas jei duotų laimingą ateitį.

Su atkartota karšta dėkavone ¦pasilieku godotinu ponu redaktoriu nuolankiai paduotas

A. Bezzenberger.

Įvairenybės.

Bajoro privalumai.

(Iš kan. J. Tumo archyvo).

Martynas Tamošiūnas iš labai menkos Šlapjašilio kaimo Svėdasų parapijos vietos ėmė pirkliauti, pralobo ir už vieną tūkstantį rublių nusipirko bajorystę: kažinkuris bajorėlis, bene Aluntos dvaro komisorius Moygis, priėmė jį į savo herbą ir padarė Bończ-Tomaszewski'u.

Kai jau buvo pripažintas, Svėdasų klebonas, taip pat bajorėlis, mužikų kunigų tuomet veik nebuvo girdėti, iš sakyklos tai paskelbė mužikų žiniai šitais žodžiais:

„Jūsų Tamošiūnas dabar nebe jūsų Tamošiūnas, tiktai Tamošauckas. Dabar jis dvejetą arklių kinkys, su zvaneliu važiuos, barzdą nešios, karaliui netarnaus, dvarus su mužikais rindavos, laisvai kupčiavos ir vaikus iškalon leis".

M. Tamošiūnas vieną sūnų, Kastantą, padarė mediku (buvo Zarasų apskrities gydytojas), antrą, Juozapą, kunigu (per Krymo ¦karo kapapelionas, už 1863 m. lenkmetį visam amžiui ištremtas į Charkuvą, atėmus kunigystę), dviem nupirko dvarus: Zigmantui Galvydžius Svėdasų par., Rapolui Budrius Labanoro par., 2 dukteris išleido už bajorų: Aneliją už Jagelės į Ungliniukus Biržų par., Marijoną už Brzezińskio į Trambociškį Lėliūnų par; pats tapo Rygos gildijos pirklys.

A. Maciejausko byla del spaudos grąžinimo.

(A. Maciejausko, Kaune).

1900 m. vasario mėnesį vargais negalais pasisekė inž. A. Maciejauskui pralysti per cenzūros kilpas ir atspausdinti Lietuvos žemlapį lotynų raidėmis Peterburge Iljino litografijoje. Aštuonetą mėnesių tas žemlapis laisvai ėjo į visą pasaulį, tik devintam mėnesiui stojus, Peterburgo policija konfiskavo jį sulig Spaudos vyr. Valdybos paliepimo iš 26 lapkričio 1900 m. Nr. 8669. Tuomet leidėjas A. Maciejauskas pradėjo prieš spaudos valdybos viršininką kunigaikštį M. Šachovskojų bylą dėliai nuostolių, pamatuodamas savo ieškinį šiais samprotavimais: Konfiskavimas leidinio, patiekto, einant cenzūros įstatų 6 str. 5 p., yra leistinas, vartojant cenzūros įstatų 147 ir 149 str., tiktai prieš paskleisiant leidinį į pasaulį; antra vertus, leidinio konfiskavimą tegali įvykdinti spaudos valdybos taryba, bet ne jos viršininkas, dagi su būtina sąlyga tuojau patraukti leidėją teisman, kas šiuo atveju padaryta nebuvo, gi einant cenz. įst. 149 str., teisė leidinius sulaikyti pavesta vidaus reikalų ministeriui, gi galutinas uždraudimas pavesta ministerių komitetui. Cenzūros praktika, pasiremiant niekur nepaskelbtu vidaus reikalų ministerijos aplinkraščiu 1865 m. 13 sėjos Nr. 141, draudžia spasdinti lietuvių knygas lotynų raidėmis ir čia matomai glūdi žemlapio konfiskavimo priežastis; taigi šis aplinkraštis turėjo būti pavartotas prieš atspausdinsiant žemlapį, gi antra vertus, pats aplinkraštis yra neteisėtas: mat, nei cenzūros įstatai, nei ministerijų taisyklės vidaus reikalų ministeriui nesuteikia teisės sauvaliai prispirti vartoti tas ar kitas raides kurios nors tautos raštijoje.

Atsakytojas Šachovskoi teisinosi tuo, kad konfiskuoto žemlapio žodžiai buvę atspausdinti lotinų raidėmis, kurios yra uždraustos vidaus reikalų ministerijos aplinkraščio 1865 m. 13. IX Nr. 141, paremto, anot valstybės sekretoriaus Miliutino, caro žodžiais, tartais švietimo ministeriui; sulig caro žodžių „visi valstybiniai leidiniai lietuvių kalba privalomi spausdinti rusų raidėmis, kaip tat vartojama ne tiktai valstybiniuose, bet ir privatiniuose leidiniuose". 1880 m. balandžio 20 d. caro įsakymu išimtis suteikta buvusi vien mokslo tvariniams spausdinti. Atsakytojo

kaip tik ir buvusi priedermė — sugrėbti leidinį, kurs prieštaravo caro įsakymui, taigi jis ir liepęs konfiskuoti žemlapį; vienkart pradėti persekiojimą prieš leidėją galimybės nebebuvę: mat, specialinio įstatymo tam tikslui dar nėsą pagaminta, eiti gi baudžiamųjų įst. 29 str. buvę jau pervėlu, nes 6 mėnesių rakas buvęs jau praslinkęs! Atsakytojo paliepimas neprieštaraująs nė 147 str. cenz. įstatų: girdi, teisė, suteiktoji cenzūros komitetams, gali būti pavartota ir tų komitetų viršininko!

1902 m. gruodžio m. 14 dieną V. Senatas, civiliniai kasacijinio ir pirmojo departamentų suvienytame posėdy nagrinėjo šią bylą.

Ieškotojo įgaliotinis prisiekęs adv. A. Kaminka pareiškė, kad caro paliepimams pamat. įstat. 57 str. būtina yra viena sąlyga ... jie privalo būti apskelbti, išskiriant tuos atsitikimus, kuomet reikalinga yra laikyti paslaptis. Šiuo atveju apie paslaptį negali būti nė kalbos: minimasis aplinkraštis tilpo viename privatiniame cenzūros įstatų leidiny; ir taip viešai nepaskelbtasis caro paliepimas 1866 m. ant ieškotojo neprivalo užkrauti mažiausių priedermių, kaip tat V. Senato išaiškinta 1890 m. Nr. 74 ir 1895 m. Nr. 968; antra vertus, caro paliepimas 1866 m. taikomas tiktai valstybiniems leidiniams: žodžiai apie valstybinius ir privatinius leidinius vien motyvuoja uždraudimą dėliai valstybinio spausdinimo; šis specialinis uždraudimas neturėtų vidujinės prasmės, pripažinus, kad nesant dar šio specialinio uždraudimo, buvo jau uždrausta spausdinti visus lietuvių raštus lotynų raidėmis be jokios išimties!

Bet nepaisant pamatinių įstatymų reikalavimų, neatsižvelgiant į V. Senato aiškinimus ir caro paliepimo tekstą, jei visgi samprotauti, kad ginčijama lietuvių spauda uždrausta amžinai,-vistiek spaudos valdybos viršininko pasielgimas šiuo atveju negali būti pripažintas teisėtu, — tas pasielgimas prieštarauja visiems dėsniams cenz. įst. 147 str., kuriuo taip primygtinai mėgina atsiginti atsakytojas: čia nėra galvotrūkčio aplinkybių, kuriomis tegalima pateisinti tokia ekstraordinarinė priemonė, kaip antai, konfiskavimas legaliai paskleisto spausdinio; toliau, jei kuri nors teisė suteikta yra kolegialinei įstaigai, tas dar nereiškia, kad atatinkama priemonė galėtų būti pavartota tos įstaigos viršininko jo vieno nuožiūra; pagaliau, ir čia visusvarbiausis momentas, taikinant cenz. įstatų 147 str., yra neišvengiama sąlyga, tai patraukimas kaltininko teisman! Nesant galimybės patraukti teisman, negalima nė pavartoti 147 str. Rišant vienaip ar kitaip šią bylą, Senatui tenka susitikti su interesais lietuvių tautos, kuriai atimta net teisė melstisi iš savo maldaknygių. Tegu ir nebūtų šių interesų, anaiptol tegu Rusijos valstybės interesai reikalautų paradokso,

būtent, kad net lietuviški žemlapiai būtų spausdinami ne lotynų raidėmis, — vistiek inž. Maciejausko ieškinys, juridiniai pamatuotas, privalo būti patenkintas: kiekvienas, kuriam įstatymai leidža šauktisi pagelbos į V. Senatą, težino ir tejsitikina, kad jis Senate ras savo teisių apgynėją ir sergėtoją, nebijodamas nei didžiūnų, nei jų interesų!

Atsakytojo įgaliotinis prisiekęs adv. Čerkasov pabrėžė, kad jo įgaliotojas šioje byloje tiktai vykdė savo viršininko, būtent vidaus reikalų ministerio įsakymą: tat aišku iš dviejų dokumentų: 1) Vilniaus generolo gubernatoriaus rašto 1900 m. 17. XI vidaus reikalų ministeriui su pasiūlymu konfiskuoti visoje imperijoje lietuvių knygas, spausdintas lotynų raidėmis ir 2) iš ieškotojo prašymo, įteikto vidaus reikalų ministeriui, kad sustabdžius žemlapio konfiskavimą, kuris vienok ministerio buvo atmestas. Nagrinėjamojo spausdinio uždraudimas turi politinės reikšmės, taigi spaudos valdybos viršininkui beliko vienas kelias — tai įkūnyti ministerio įsakymą.

Prisiek. adv. Kaminka atkirto, kad ministerio nusprendimas atmesti ieškotojo prašymą nebuvo pastarajam paskelbtas; gi paklusnumas savo viršininkui nepaliuosuoja valdininko nuo atsakomybės už jo neteisėtą elgimosi.

Einąs civiliniai kasacijinio departamento antgynėjo pareigas A. Ščerbačev nurodė, jog vidaus reikalų ministerio 1865 m. aplinkraštis buvo tik dalinai sankcionuotas caro 1880 m. paliepimu, paskelbtu švietimo ministerijos nutarimų rinkiny. Bet šiuo atveju spaudos valdybos viršininkas padarė be atodairos žingsnius, sudariusius pamatą Maciejausko ieškiniui: 8 mėnesiams praslinkus nuo teisėto paskleidimo į pasaulį leidinio, negalėjo susidaryti galvatrūkčio aplinkybės, kurias mini cenz. įst. 147 str. Einant 149 str., leidinį tegali konfiskuoti vidaus reikalų ministeris, sutikus ministerių komitetui, bet toli gražu ne vieno asmens nuožiūra. Pagaliau, sutikus pavartoti čia cenz. įst. 180 str. leisto, gi paskiau konfiskuoto spausdinio leidėjui reikia atlyginti nuostoliai! Atmetimas ieškotojo skundo čia neturi jokios reikšmės: mat, neteisėtas valdininko elgimasis negali virsti teisėtu per viršininko pritarimą, tuo labiau, kad ir ministeris šiuo atveju neturėjo teisės pavartoti panašios priemonės. Pasiremiant šiais samprotavimais, einąs antgynėjo pareigas pasisako sutinkąs Maciejausko ieškinį patenkinti.

V. Senatas nusprendė: pripažinti inž. Maciejauskui teisę išieškoti iš kunigaikščio Šachovskojaus nuostolių ligi 1200 r., suteikiant jam galimybę išaiškinti nuostolių kiekį pildomaja tvarka.

Nepatenkintas šiuo nusprendimu atsakytojo įgaliotinis

prisiekęs adv. T. Plevako įteikė apeliaciją visuotinam visų kasacijinių ir pirmojo departamento susirinkimui.

1904 m. gegužės 10 dieną įvyko bylos nagrinėjimas. Anot Plevakos, juridinė bylos pusė, kiek tai paliečia teisių aiškinimą, visai teisinga; vienok apeliuotojas ginčija faktinų nusprendimo išvadų neklaidingumą. Klaidingumą išvadų, pirmos instancijos padarytų, apeliuotojas aiškina tuo, kad Senatui čia atsiėjo rišti nepaprastą jam uždavinį, kurį jis dažniausia atstumia nuo savęs, remiantis 5 str. teismo įstat. kodeksu. Šios bylos atsakytojas negalėjo kitaip elgtisi, kaip pasielgė, nes jis yra vykdytojas centralinės valdžios paliepimų. Atsakytojas rėmėsi vidaus reikalų ministerio 1865 m. 13 sėjos aplinkraščiu ir caro 1866 ir 1880 m. paliepimais ir tuo, kad vidaus reikalų ministeris patenkino Vilniaus generolo gubernatoriaus raštą dėliai konfiskavimo Lietuvos žemlapio; ministeris pagyrė priemonę, pavartotą prieš Maciejausko spausdinį. Atsakytojas, nepaisant to, ar ieškotojui buvo žinomas aplinkraštis, ar ne, turėjo jį pritaikinti ir nebuvo įgaliotas disciplynos atžvilgiu susiremti su ministerijos galva. Prieš tą aplinkraštį turėjo kovoti ieškotojas, bet jis nepatiekė jokių žinių, kad neparemtas įstatymais vidaus reikalų ministerio aplinkraštis yra jau pakeistas. Negali būti abejonės del caro valios aktualumo, išreikštos 1866 ir 1880 m. paliepimuose. Kaipo nepaskelbtoji viešu būdu, ji (valia) neatkreipė privačio asmens domės, ir ši dėstis suteikia jam galimybės prašyti nuostolius atlyginti, bet ne teismo keliu: pavaldinys su savo caru negali ginčytis! Šiuo atveju kelias eina per prašymų raštinę, caro vardu įteikiamųjų. Visos aplinkybės rodo, jog atsakytojo įsakymas tapo pagimdytas aukštesniosios valdžios nusistatymu konfiskuoti ieškotojo leidinį ir jog atsakytojo elgimąsi sudarė ne neapsižiūrėjimas, bet tikrų tikriausias jo perdėtinių įsakymas, kurie taipgi įsitikinę buvo ir manė, kad jų ruoštas yra paremtas teisės ir valstybės galvos valios. Taigi jei nuostolių priežastis yra tame, kad caro valia ieškotojui nebuvo žinoma ir kad jo interesai nukentėjo, susidurdami su valstybės reikalais, taigi patenkinimui jo interesų esą priemonių kitokių, negu teismas ir bylinėjimasis.

Prisiekęs adv. Kaminka pabrėžė, kad ginčas tarp priešininkų dabar jau žymiai sumažėjęs. Atsakytojas, kunigaikštis Šachovskoi, jau nebesako, kad prieš leidėją pavartotoji priemonė buvusi teisėta ir savo esme ir savo forma. Visas jo teisinimasis pagrįstas tuo, buk jis veikęs sulig jo vyriausybės įsakymo; taigi čia kyla klausimas, ar jis privalėjo įkūnyti neteisėtą įsakymą ar neša atsakomybę už tai? Aklos paklusnumo prievolės visai nėra ir pavaldiniui suteikta yra visiška galimybė gautojo įsakymo

teisėtumas išaiškinti; kritikavimo teisė pripažinta yra dagi karišk. kojo kodekso, t. y. gali veikti toje santykiavimų srityje, kur disciplyna turi didžiausios reikšmės! Taigi teisė vyriausybės įsakymus kritikuoti jokiu būdu negalėjo būti atimta iš spaudos valdybos viršininko. Suglaudus kai kurius įstatymų straipsnius, aptiksime, kad atsakytojo antroje instancijoje pavartotoji gynimosi sistema neišlaiko kritikos. Pripažinus tą sistemą teisinga, mes ieškotoją įbruktumėme į negirdėtai keistą padėtį. Atsakytojo įgaliotinis jau nedrįsta tikrinti, buk vidaus reikalų ministeris paliepęs konfiskuoti žemlapį ir tiktai nekuriais daviniais remiantis spėja, kad tas paliepimas buvęs duotas; šiais motyvais atsakytojo paliuosavimas nuo prievolės atlyginti ieškotojui nuostolius — reiškia visai užkirsti ieškotojui kelią gauti atlyginimą: juk negalima atlyginimo ieškoti iš vidaus reikalų ministerio, pakol nėra prirodyta, kad jis yra davęs įsakymą konfiskuoti žemlapį. Tiesa, atsakytojo įgaliotinis nurodo ieškotojui kelią atlyginimui jo nuostolių — būtent, caro malonės šaltinį, bet tas nurodymas turi klaidingą adresą. Ieškotojas neabejotinai turi teisės gauti atlyginimą už padarytus jam nuostolius ir skriaudą, taigi tos teisės pripažinimo jis ieško, gi atsakytojas, kurį ištiko nevisai malonios aplinkybės, tegu maldauja, kad jo padarytieji nuostoliai būtų atlyginti ne iš jo kišenės.

Senato antgynėjas Vasiljev mano, jog atsakytojo patiektieji dokumentai visai neprirodo aukštosios vyriausybės paliepimo konfiskuoti inž. Maciejausko leidinį. Bet jei panašus paliepimas ir būtų buvęs kun. Šachovskojui duotas, vistiek jis, įkūnijus šitokį paliepimą, negalėtų nusikratyti atsakomybės už tokio paliepimo vykdinimą. Rusijos įstatymdavybės istorija, pradedant Petru I, sako, kad mūsų įstatymai suteikia pavaldiniui teisę nevykdinti vyriausybės neteisėto įsakymo. Laiduodamas pavaldiniui teisę nevykdinti vyriausybės įsakymą, kurį jis pripažįsta neteisėtu (ministerijų taisyklių 111 ir 712 str.), įstatymai rodo (pamatinių įst. 77 str.) tą kelią, kuriuo eiti privalo pavaldinys, ir jam negresia tuomet kriminalinė atsakomybė už to įsakymo nevykdinimą (baudž. kodekso 393 str.). Del atsakytojo pasielgimo teisėtumo reikia pripažinti, kad kun. Šachovskoi pasielgė neteisėtai. *Tie caro įsakymai, kurie čia figūruoja, neturi svarbos, nes jie nėra viešai paskelbti ir jais remtisi negalima.* Negali būti abejonės, kad ieškotojas turėjo nuostolių: jo spausdinys, paskleistas prisilaikant įstatymų dėsnių, tapo konfiskuotas. Del kurios nors priežasties vidaus reikalų ministerijai užsimojus konfiskuoti tą spausdinį, patys įstatymai rodo jai kelią, kaip reikia patenkinti leidėjas, atlyginus jam nuostolius iš valstybinių lėšų (cenz. ir spaud. įst. 180 str.), bet šiuo atveju to padaryta nebuvo. Remian-

tis šiais samprotavimais, inž. Maciejausko ieškinys reikalingas patenkinti, gi atsakytojo įgaliotinio skundas yra atmestinas.

V. Senatas nusprendė: pripažinti inž. Maciejauskui teisę ieškoti iš kun. Šachovskojaus nuostolių ligi 1200 rub., einant pildomosios tvarkos dėsniais, gi atsakytojo įgaliotinio skundą atmesti.

Taip Rusijos Senatas tarė paskutinį žodį mūsų spaudos reikalu 1904 m. gegužės 10 dieną, gi 2 savaitėm anksčiau (24 balandžio) caras suteikė mums „malonę" ir leido lietuvių spaudai prisikelti iš grabo.

Lazdijų dokumentai.

(J. Gutausko, Friburge).

Lazdijai — paprastas Lietuvos miestelis. Jis nevisai mažas, tik gana menkos išvaizdos. Pati Lazdijų pozicija nevilioja žmogaus: miestelis žymiame slėnyje, aplink jį balos. Nūnai Lazdijai susilaukė didelės garbės; juose susikraustė visos apskrities valdžios įstaigos, juose ir gimnazija įsikūrė.

Tačiau Lazdijai lieka visgi lyg pamiršti. Kiti miestai-miesteliai didžiuojasi garsia praeitimi, Lazdijai gi nė savo ženklo (erbo) nežino.

Bet delto Lazdijai niekinti labai neprotinga būtų. Mat, ir jų garsi praeitis turėta, tik ji pamiršta, visų paniekinta.

Ypač daug šviesos duoda Lazdijų ir jų visos apylinkės praeičiai šie seni, lig mūsų dienų Lazdijų klebonų išsaugoti dokumentai:

1) Zigmunto III pergaminas-raštas, kuriuo jisai Lazdijams duoda Magdeburgo teises. Šiame pergamine nupieštas ir Lazdijams suteiktas ženklas (erbas): briedis su ragais ir apačioj trys sukeisti raktai. Dugnas, kuriame vaizdas nupieštas, yra raudonas, aplinkui vaizdą juosia žalias vainikas, rėmeliai gi auksinės (geltonos) spalvos, tik keliuose krašteliuose yra įterpta mėlynos. Svarbu tad įsidėmėti, kad Lazdijų ženklas mūsų tautinių spalvų išaustas. Šis pergaminas-raštas (taigi ir ženklas) Lazdijams duotas 1597 metais Varšuvoj. Yra jau gerokai sunykęs, skylėtas, vietomis neišskaitomas. Prie pergamino virvutėmis prikabintas (vaško dugnas, pats įspaudimas lake) vyties antspaudas. Parašas — Sigismundus Rex.

2) Karaliaus Vladislovo IV pergaminas-raštas, kuriuo jis patvirtina Lazdijams Magdeburgo teises. Duotas 1636 metais. Raštas labai išdilęs, beveik neišskaitomas. Antspaudas iškritęs,

likusi yra tik pusė medinės dėžutės. Parašas — Vladislaus Rex. Tai trumpiausis šių visų dokumentas.

3) Karaliaus Mykolo pergaminas-raštas, — irgi Magdeburgo teisių Lazdijams patvirtinimas. Gerai išlikęs, tik kaikur jis sunku skaityti. Antspaudas visai nuplėštas. Duotas 1669 metais Krokuvoj. Parašas Michał Król.

4) Karaliaus Augusto II pergaminas raštas, — taipogi aprobacija Magdeburgo teisių Lazdijams. Pergaminas labai sužeistas ir sutrintas. Vyties antspaudas irgi gerokai nutrintas. Duotas 1718 metais Gardine. Parašas — Augustus Rex.

5) Karaliaus Augusto III pergaminas-raštas — ta pati Lazdijaus Magdeburgo teisių konfirmacija-patvirtinimas. Pergaminas užsilikęs gana sveikas, tik raštas vietomis beveik visai ištrintas. Prie šio pergamino stipriomis virvutėmis pririštas geležinėj dėžutėj įdėtas antspaudas. Pats antspaudas didelis ir labai gerai išlikęs. Išvaizdos jis tokios: vidury vytis; iš abiejų jos pusių stovi du vyru šarvuotu, skydus lig žemės nuleidusiu. Pačiam antspaudo viršuj matyt mažas mažas lenkų erelis. Vytis, reikia stebėtis, gana daili. Dauguma mūsų dienomis pieštų vyčių su šio antspaudo vytimi negali lygintis. Šis raštas duotas 1744 metais Gardine. Parašas — Augustus Rex.

6) Karaliaus Zigmunto III pergaminas-raštas. Juo karalius Lazdijų bažnyčiai pažymi donaciją. Pergaminas ir raštas gerai užsilikę. Duotas 1601 metais Vilniuje. Parašas—Sigismundus Rex. Antspaudo tik mažas vaško gabaliukas belikęs.

Šių dokumentų ligi kol neseka siųsti kuriam nors muzejui, juo labiau redakcijai kurio nors laikraščio. Yra todel reikalo jie atspausdinti. Besinaudojant įvairiais įrankiais, man pasisekė jie išskaityti (maža belieka neišskaityta, kur labai sugadintas raštas ir pergaminas). Čia paduodu dviejų dokumentų kopijas: a) Augusto III Magdeburgo teisių Lazdijams patvirtimą ir b) Zigmunto III Lazdijų bažnyčiai donaciją.

a) Paduodamas Augusto III rašto kopiją, kartu paduosiu raštą Augusto II ir Mykolo ir Zigmunto III. Mat, tokis dalykas: Augustas III cituoja visą raštą žodis žodin Augusto II; Augustas II vėl cituoja visą žodis žodin išrašytą Zigmunto III raštą ir Mykolo. Tuo būdu Augusto III pergaminas-raštas turi savyje apėmęs ir Augusto II ir Mykolo ir Zigmunto III raštus.

Vladislavo IV pergaminas-raštas yra tai trumpais žodžiais patvirtinimas Lazdijų Magdeburgo teisių. Jis be kitų minėtųjų dokumentų nieko nauja nesako.

b) Zigmunto III pergamino-rašto kopiją paduodu visą skyrium; kitaip ir negalima. Šio rašto reikalų sritis yra visai skir-

tinga. Jis nieko bendra neturi su visais kitais pažymėtais dokumentais.

Kopijuodamas šiuos dokumentus, rūpinausi laikytis jų rašybos. Del sunkumo įsižiūrėti, galėjo įsisukti kaikur klaida, kaip i ir j vartojime.

Kur šiuose pergaminuose žodis rašomas didele raide, ir aš taip rašiau. Daugelis žodžių yra rašyta neva mažos raidės lytimi, bet gerokai padidinta, pav. „miasto" žody m yra didesnė už kitas šio žodžio raides. Aš rūpinausi irgi maždaug panašiai kopijuoti.

Sunkiau įsskaitomus žodžius įdėjau šitokiuose [ ] skliausteliuose. Visai neįskaitomas vietas suėmiau dvejopais skliausteliais [( )].

Parašus — Sigismundus Rex ir Augustus Rex — nukopijavau taip, kaip jie pačių pasirašusiųjų ranka yra parašyti.

Lazdijų ženklą (erbą), kaip jis yra nupieštas Zigmunto III pergamine, nukopijavęs pasirūpinsiu kitą kartą paduoti.

Augusto III perg.—raštas.

Ad perpetuam rei memoriam.

AUGUST TRZECI z BOŻEY ŁASKI KROL POLSKI WIELKI XIĄŻĘ LITEWSKI, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kiiowski, Wołhyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czerniechowski. A Dziedziczny Xiąże Saski y Elektor.

Oznaymujemy tym listem Konfirmacyinym Przywilejem Naszym wszem w obec y każdemu z osobna, [komu o] tym wiedzieć należy. Iż produkowany był przed Nami Przywilej Pargaminowy. Ręką Nayiaśnieyszego Króla Jmc. Augusta Wtórego Oyca, Predecessora Naszego Podpisany, y Pieczęcią Zawiesistą W'X'Litt' stwierdzony, cały, nienaniszczony, żadney suspicyi y podeyrzeniu niepodlegający, zawierający w sobie Przywiley Nayiaśnieyszego Świętey Pamięci Zygmonta Trzeciego na Prawo Maydemburskie, y wszelkie Wolności, Swobody, y Prerogatywy temu Prawu służące Miasteczkowi Naszemu Łozdzieje nazwanemu w Wojewodztwie Trockim leżącemu dany, tudzież [konfirmacya] tegoż Prawa przez Nayiaśnieyszych Władysława Czwartego y Michała, Królów Antecessorów Naszych; Y doniesiono Nam iest przez Panów Rad y Urzędników przy boku Naszym znaydujących się pokorna Suppliką, abyśmy namieniony Przywiley Nayiaśnieyszego Augusta Wtórego [Maydeburskie] Prawo wolności, swobody temuż Miastu Łozdzieyskiemu od króla J'mći Zygmonta

Trzeciego nadane, tudzież Konfirmacye tychże Praw, przez Władysława Czwartego, y Michała Królów Antecessorów Naszych Mocą y Powagą Naszą Królewską stwierdzić, zmocnić, approbować y skonfirmować raczyli; Którego to Przywileju tenor słowo w słowo iest takowy: August Wtóry z Bożey Łaski Król Polski, Wielki Xiąże Litewski, Ruski, Pruski, Żmuydzki, Marowiecki, Kiiowski, Wołhyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski, y Czerniechowski. A Dziedziczny Xiążę Saski y Elektor. Oznaymujemy tym Listem Konfirmacyinym Przywilejem Naszym, wszem w obec y każdemu z osobna, komuby o tym wiedzieć należało: Iż produkowane były przed Nami, przez Wielmożnych Rad Urzędnikow Naszych Przywileje na Pargaminie pisane, y Ręką Nayiaśnieyszych Antecessorow Naszych podpisane, nadane, konfirmowane y Pieczęciami wiszącemi W'X'Litt'. obwarowane, żadney cenzurze y wątpliwości nie podległe, Miastu Naszemu Krolewskiemu Łozdzie (!) nazwanemu, w MXst. Litt'. w Województwie Trockim leżącemu, na Prawo, Jurisdykcya, y Sądy Maydeburskie, Wolności mieyskie, porządki, Powinności Maydeburyczne, Jarmarki, [podatki], czynsze, Urzędy, Samego Miasta z Przynależnościami Jego, ograniczeniem, Pol, Rol, Młynow, ocyrklowaniem samego urzędu mieyskiego y Całego Pospolstwa obligacye, y zwyczaje, rządzenia się w obrzędach mieyskich niżej specifikowanych postanowieniem, ktorego Listu Przywileju słowo w słowo pisanego tak [( )] iest: Zygmunt Trzeci, z Bożey Łaski Krol Polski, Wielkie Xiążę Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Żmuydzkie, Inflandskie, a Szwedzki, Gotski, Wandalski, Dziedziczny Krol. Oznaymuyemy tym Listem Naszym, wszem w obec y każdemu z osobna, ninieyszym y na potym będącym, komuby tego było potrzeba wiedzieć. Iż My chcąc w lepszym porządku y pożytku Miasto Nasze Łozdzieje, w Powiecie Trockim leżące miec, przeto tym Poddanym Naszym Miasta Łozdzieyskiego, dajemy y pozwalamy tym Listem Naszym na wieczne y potomne czasy, Prawo Niemieckie, ktore Maydeburskim zowią, do ktorego Prawa ku ozdobieniu y pomnożeniu Ich, y dla odprawowania Spraw Sądowych Mieyskich, Pieczęc Mieyską, to iest Łosia z Rogami, y Trzy Klucze nadajemy, ktorąśmy w tym Liście Naszym, na świadectwo iaśneysze, naznaczyć rozkazali. Ktemu wyzwalamy tych Poddanych Naszych Miasta Łozdzieyskiego od wszelkich Spraw Ziemskich W'X'Lit'y Zwyczajow Pospolitych, ktore Prawo Maydeburskie zatrudniać zwykły; wyimując też Obywatele tego Miasta y Przedmieszczany teraźnieysze y na potym będące, tym Przywilejem Naszym od wszelkiey władzy, y Zwierzchności wszystkich y każdego z osobna W'X'Litt'. Wojewodow, Kasztelanow, Starostow, Dzierżawcow, Sędziow

y Podsedkow, y wszystkich urzędnikow y Namiestnikow Ich, tak iż przed Niemi, albo ktorykolwiek z nich, z osobna, o rzeczy tak wielkie iako y małe, y ktorekolwiek występki, stanowić się, albo odpowiadać, y dla niestania y skazowania ktoregokolwiek Prawnego żadnych win płacić nie będą powinni, iedno przed Woytem, Burmistrzami, Raycami, Ławnikami, tego Miasta wedle zwyczaju Prawa Pospolitego, to jest przed Woytem, y Ławnikami Przysięgłemi, wedle czasu będącemi o rzeczy krwawe, ktore Łacińskim językiem zowią Criminales, iako o złodzieystwo, mężoboystwo, na członkach ochromienie, y pożogę, y o inne wszelakie tym podobne rzeczy, y występki, za co gardłem karzą, Sądowi Woytowskiemu należące, a przed Burmistrzem y Raycami tegoż Miasta wszelakie rzeczy y Sprawy, ktore Łacińskim ięzykiem zowią Civiles, y inne wszelakie Sądowi Burmistrzowskiemu y Badzieckiemu należące. Każdemu żalobliwemu tak tego Miasta Obywatelom, iako y postronnym osobom otkazować będą powinni. Dajemy y pozwalamy Woytowi z Ławnikami, Burmistrzowi z Raycami, w tym pomienionym Mieście według czasu postanowionego wszelaką moc y zwierzchność takowe rzeczy y Sprawy wszelakie Sądowi Ich przypadłe, słuchać, uznawać sądzić, y winnych karać, według biegu y postępku Prawa Maydeburskiego mocą [tego] Listu Naszego, y Prawa Im od Nas danego, co za jednako przeciw wszystkim tego Miasta Naszego Obywatelom, iako też y postronnym osobom ściągać się ma, a jeśliby ktorekolwiek osoby, skazania y Dekreta przeznaczonych urzędnikow sądowych tego miasta, obciążliwe sobie bydź rozumieli, tedy Im wolno ma bydź od karań y Dekretow Ich do Starosty Naszego Łozdzieyskiego, teraz y potym będącego appellować. A potym od Dekretu Starościńskiego, do Nas Krola jeżeliby była potrzeba odezwać się, a Starosta nie sposobem jakiego inszego Prawa, jedno tego Maydeburskiego ma to rozeznawać. Na ktory Urząd Burmistrzowski, Człowiek Pobożny, w Prawie Maydeburskim umieiętny, w tym że Mieście osiadły, nie z innych, tylko ze Czterech osob Pospolitego Człeka, przez tychże Mieszczan Staroście tamecznemu postanowionych, y okazanych, przez tegoż Starostę Naszego, teraz y na potym będącego, mocą y władzą Zwierzchności Naszey, ieden postanowion y potwierdzon, bydźma. Także też Woyta człowieka Pobożnego y umiejętnego, na ktorego sąd rzeczy Kryminalnych przypadać ma, My na tym Urzędzie, używaniu, y obchodzie zwykłym Woytowskim [osobliwym] Listem Naszym ze wszystką władzą do żywota każdego z osobna, albo do Woli y Łaski Naszey, potwierdzać y zachować z gruntem na Woytostwo należącym, ktorych Gruntow we włokach nie więcey ma bydź iedno włok według Ustawy,

Dwie, obiecujemy. Nad to chcąc My Poddanym Naszym, Kupcom, y wszelkich Rzemiosł Rzemieślnikom, y wszelakim Obywatelom, y Przedmieszczanom tego Miasta Łozdzieyskiego choynieyszą Łaskę Naszą pokazać, Postanawiamy w tym Mieście Łozdzieyskim Jarmarki w każdy Rok, to jest pierwszy, jako zdawna był na Dzień Ciała Pańskiego, a drugi na Święty Krzyż w Jesieni, a Targ jako y zdawna był we Szrodę na każdy Tydzień, mieć y odprawować, dając moc y wolność pomienionym Mieszczanom Łozdzieyskim Te Jarmarki Roczne, y Targi każdey Niedziele tych dni y czasow pomienionych sposobem Obywatelow inszych Miast y Miasteczek W'X'Litt' odprawować, a wszystkim y każdemu z osobna, Kupcom, Furmanom, Kramarzom, Przekupniom, Rzemieślnikom, Mieszczanom, Sielanom, y ludziom wszelakiego stanu do pomienionego Miasta Łozdzieyskiego na dni y czasy naznaczone, Jarmarkow Dorocznych, y Dni Targowych, ze wszelakiemi Towary y rzeczami przedaynemi, jakimkolwiek Imieniem nazwanemi, wolno przyiść y przyiechać y takowe Rzeczy, y Towary wykładać, przedawać, kupować, zamieniać y insze Kupiectwa ze wszelkiemi Osobami odkądbykolwiek przyszły y przyiechały, sprawować, w ktorym Mieście Łozdzieyskim beczkę pomiarną we cztery Korce Krakowskich [iedno] ku wymierzeniu wszelakiego Zboża Obywatelom tegoż Miasta Łozdzieyskiego przywłaszczamy y przypisuiemy. A Targowe mieyskie y Pomierne od Beczki po dwa Pieniądze, takie y innych wszelakich Rzeczy Kupić y Towary ktorymkolwiek przezwiskiem nazwane, na każdy Tydzień w każdą Szrodę na pożytek mieyski, do Skrzynki mieyskiey zawsze ma bydź wybierano, okrom tylko innych pożytkow Woytowskich od Ludzi iedno postronnych, ktorzy na Targ y Jarmarki z Towarami swemi przyieżdżać będą, okrom wszystkich Mieszczan y Przedmieszczan Łozdzieyskich, ktorzy od pomiernego y [targowego we wszystkich rzeczach kupieckich maią bydź wolni], według zwyczaju innych miast naszych Uprzywilejowanych. Ku temu przerzeczonemu miastu Łozdzieyskiemu y Obywatelom Jego wszystkie Grunta mieyskie, to jest we włokach, Siedliskach, Ogrodach [w Morgach, Zaściankach], Sianożęciach, Lesiech, wygonach [we wszystkim], w Granicach, zamierzonych, y kopcami zakopanych y po rzekę Łozdzieję[1]) [niczego nie wymując ni mieszając jedno jako Rewisorowie naszy temu miastu] naznaczyli, y przydali, iako się ten Grunt [sam w sobie] wzdłuż y wszerz w miedzach swoich ma tym teraznieyszym

[1]) Lazdijos vardas nūnai jau pamirštas. Lazdijiečiai ją jau vadina Pohulianka, arba Paulianka. Panašių vardo keitimo pavyzdžių Dzūkuose randama ir daugiau. Taip, Seinų upė Seina nūnai žinoma kaipo Marycha (Marikė), Seina gi beveik visai pamiršta.

Przywilejem naszym potwierdzamy ze wszystkimi pożytkami, na tych Gruntach im samym y Potomkom Jch dzierżeć, y tego używać obyczajem innych miast naszych uprzywilejowanych, z ktorych Gruntow mieyskich tym sposobem przez nas temu miastu nadanych, Mieszczanie wprzod [razem y każdy] z nich wszystkie czynsze y Dochody, z włok, morgow, kapszczyzny, Łoie od Rzeznikow y inne powinności, według ustaw naszych w W'X'Litt'. przes nas postanowionych, do skarbu naszego należących, zwykłym obyczajem na dzień S' Marcina w każdym Roku płacić, pełnić będą powinni. Do tego też młyn z włoką na młynarza przy mieście Łozdziejach mają pomienieni mieszczanie nasi Łozdzieyscy trzymać, z ktorego mają, y powinni będą zawsze do Dzierżawca naszego każdego Łozdzieyskiego na każdy Rok pewną Summę Pieniędzy, Kop Sto Groszy Litewskiey Liczby oddawać, takie myto Targowe mieyskie Łozdzieyskie, z Karczmami Gorzałczanemi y miodowemi, tako przedtym zdawna bywało, mają ciż Mieszczanie trzymać, a z tego do Dzierżawce naszego każdego Łozdzieyskiego pewną summę Pieniędzy, Kop ośmdziesiąt Groszy Liczby Litewskiey przy Czynszu y wszelakich powinnościach zdawna należących, iako zwykli oddawać, na każdy Rok mają wypłacywać; Ktore to wszystkie Dochody, Czynsze mieyskie, y te pomienione Pieniądze z młyna Kop Sto y Targowe Kop ośmdziesiąt Groszy, Woyt albo [Landwoyt] z Ławnikami miasta pomienionego Łozdzieyskiego, wybierając, do Starosty naszego Łozdzieyskiego, a w niebytności jego samego tedy do Padstarościego Jego na dzeń S' Marcina oddawać, y nato kwity sobie brać ma, płacąc od kwitów nie więcey ieno po Groszy sześciu, a gdzieby na tenczas y Dzień pomieniony, na Dzień S' Marcina w ktòrym Roku wszystkich dochodów do Skarbu należących wyżey opisanych spełne nie oddali, tedy winę Dwoiaką, tak wielka, iako y sama istota wynosi podpadać mają do Dzierżawcy Łozdzieyskiego. Ale aby Mieszczanie Miasta Łozdzieyskiego tym sposobem onego miasta potrzebę opatrowali, Ratusz zbudowali, w ulicach, na gościncach warunki poczynili, y pilnie potrzeby mieyskie opatrowali, y sami dobrze Domy (sobie) budowali, za uniżoną prośbą Ich, z Łaski Naszy Placowe, Prętowe z Domowych Placów, ogrodowych y gumiennych Mieyskich wszystkim obywatelom miasta przerzeczonego Łodzdzieyskiego, tym Listem Naszym na pożytek Ich pospolity odpuściliśmy y darowali, y nawieczne czasy dajemy, tak iż zanich nic płacić nie będą powinni; nad to na też potrzeby, pożytki Miasta Naszego pomienionego, daliśmy Obywatelom Jego, y tym Przywilejem Naszym dajemy dochody y potrzeby wszystkie z Łaźni, z Wagi, y Postrzegalney, które Sobie Mieszczanie w Mieście budować mają, a iżby bez-

pieczność od ognia była, ta Łaźnia na stronie od miasta zbudowana bydź ma, I ustawujemy, aby żaden mieszczanin w tym mieście Łaźni osobliwych, przy Domach swych mieć nieśmiał, ale jedna pospolita Łaźnia bydź ma. Ustawujemy też y to, y mieć chcemy, aby Szlachta, Bojarowie, Ludzie Służebui, którego-kolwiek będąc Stanu, którzy w przed rzeczonym mieście Naszym Łozdzieyskim osiadłości swoje mają, y mieć będą, a którzyby nie byli Listami Naszemi osobliwemi, z powinności mieyskiey wyięci, z takowych swoich osiadłości aby także iako Mieszczanie Łozdzieyscy, pod tym Prawem żyiąc, we wszelkich Sprawach przed Urzędem Mieyskim (odkazowali), y wszelakie powinności zwykłe Mieyskie pełnili, tylko wyimujemy z tey powinności Mieyskiey Włok Sześć Folwarku Kielczewskiego, y Zagrodniki do niego należące, tudzież też Place y Włoki, które pewne osoby trzymają, to iest Sekretarz, Nasz Hrehory Dzielnicki, Plac y Włoki cztery, Mikołay Bałtromiejewicz Plac y Włok cztery, Iwan Swiacki plac y Włok Dwie, Kochma Żyd Plac Kedlilny osadzony, które to Włoki y Place pomienione, iako zdawna tak y teraz Sądowi, Władzy, y Szafunkowi Starościnnemu zostawujemy, a względem takowey Łaski Naszey, którąśmy wszystkim Obywatelom Miasta Łozdzieyskiego uczynili, w Rynku, ulicach, mieście. Mosty mościć, y brukować, nad to Ratusz w Rynku tegoż Miasta y Zegar swym nakładem zbudować, drogi też goścince wielkie, koło miasta, w tymże Gruncie tylko własnym mieyskim, położone, do tegoż miasta ściągające się swym kosztem naprawować powinni będą, a pod tym Ratuszem, y koło Ratusza, który zbudowany będzie, ma bydź (wolno) na pospolity pożytek tego Miasta. Kramnice dla przedawania wszelakich Rzeczy y Towarów Dromnych Zbudować, z których kramnic y Komór takowych, Czynsze y Dochody przez urząd mieyski ma bydź wybierano, y na pospolity pożytek mieyski obracano, a dla bezpieczności od ognia, aby wszyscy Mieszczanie Słodownie y Browary na Stronie od Miasta budowali, ku temu dla teyże bezpieczności od ognia, aby wszyscy Mieszczanie, y każdy z osobna w tym mieście Naszym Łozdzieyskim kominy murowane y dobrze opatrzone mieli: powinność mieyską na nie okładali. Na co dla lepszey wiary y swiadectwa wszystkich rzeczy w wierzchu opisanych, dalismy y dajemy wszystkim mieszczanom y Obywatelom Miasta Naszego Łozdzieyskiego teraznieyszym, y na potym będącym, ten Nasz List Przywiley z Podpisem Ręki Naszey Krolewskiey do którego y Pieczęć Naszą W'X'Litt' przywiesić rozkazaliśmy. Dan w Warszawie w Sobotę bliską po święcie Bożego Wniebowstąpienia Dnia Siedmnastego Miesiąca Maja Roku Panskiego Tysiącznego Pięćsetnego Dziewiącdziesią-

tego Siodmego, Panowania Królestw Naszych Polskiego Dziesiątego, Szwedskiego Pietnastego Roku[1]).

Przełożone są nam i inne Pargaminowe Przywileje, Nayiaśnieyszych Antecessorów Naszych Władysława y Michała, y produkowane przez (Urodzonego) Franciszka Więćkowicza Podsedka Trockiego Woyta Sądowego Maydeburgi Łozdzieyskiey, Pierwszy de Data w Warszawie w Sobotę, blisko po Święcie Bożego wstąpienia, Dnia siedmnastego Miesiąca Maja Tysiącznego Pięćsetnego Dziewięćdziesiątego Siódmego pisany[2]), Drugi Nayiaśnieyszego Michała Konfirmacyi w te słowa: Przeto My Król Michał Supplikującym do nas żałobliwie pomienionym Mieszczankom Miasteczka Naszego Łozdzieje nazwanego Łaskę Naszą Królewską pokazując, wszystkie Jch Prawa, Wolności, Porządki, Pawinności, onym od Nayiaśnieyszych Antecessorow Naszych nadane we wszystkich Jch Punktach, Clausulach, Kondycyach one approbować, konfirmować, y ratifikować umyśliliśmy; jakoż teraźnieyszym Listem Przywilejem Naszym, approbujemy, konfirmujemy. A że Nam raz y na Żydów w Miasteczku tym mieszkających supplikowali że podług Jch Praw y Zwyczajów z mieysca tego na których niewiernych Żydów są Mogiły, jako własnych mieyskich Gruntach y Placach, żadnych Czynszow y roczney po Złotych Sześciudziesiąt należytey Daniny nie oddają tedy pomienionych niewiernych Żydow od tych Placow y Gruntow do Miasteczka należytych cale oddalamy y mogił stawiać y kopać (za) kazujemy. Co do wiadomości wszystkich Dzierżawcow Naszych podajemy, aby te Prawa y wszystkie Punkta Miasteczku pomienionemu od Nas approbowane y konfirmowane wcale y nienaruszenie od nich były zachowane y obserwowane mieć chcemy y deklarujemy. Co dla lepszey wiary przy Podpisie Ręki Naszey, Pieczęcią W' X' Litt' zapieczętować y stwierdzić roskazaliśmy. Dan w Krakowie na Seymie Szczęśliwey Koronacyi Naszey. Dnia Szesnastego Miesiąca Octobra, Roku Pańskiego Tysiąc Sześćset Sześćdziesiątego Dziewiątego, Panowania Naszego pierwszego. MICHAŁ KROL. A na drugiej Stronie Waleryan Stanisław Judycki, (Archidyakon) Wileński Pisarz W'X' Litt'. (A także y) My Król AUGUST Wtóry Elektor

[1]) Čionai yra įsibrovus aiški klaida. Zigmunto III pergamine orginale yra: „Panowania Królestw naszych Polskiego... Klaidai pradžią davė Karaliaus Mykolo pergaminas, kuris, cituodamas visą Zigmunto III raštą, jo parašymo datą taip pažymėjo: „Panowania Krolestw Naszych Polskiego X Szwedzkiego XV Roku". Šitų Augusto II ir III pergaminų raštininkai prieš save, matyt, turėjo Mykolo karaliaus raštą, iš kurio ir klaidą pasisavino.

[2]) Čia neapsižiūrėjimo klaida. Karaliaus Vladislovo IV pergamine originale yra: „Dnia XIII Miesiąca Octobra Roku Pańskiego MDCXXXVI. Šią klaidą įvedė taipogi karaliaus Mykolo pergaminas raštas.

Nayiaśnieyszych Antecessorów Naszych Łaskę, y z Naszey Munificencyi, w dalsze [( )] nie tylko pomienione Przywileje, Wolności, [nadania, approbacye, wewszystkim in toto) approbujemy, y konfirmujemy, ale insuper annuendo prośbie Wielmożnych Rad, Urzędników Naszych, na Supplikę Mieszczan, y dla zupełnego ad Normam drugim Miastom Prawa Maydeburskiego, appellacyą do Dzierżawców Naszych [dajemy], ale onę pro more solito od sądu Woytowskiego, ieżeliby tego potrzeba ukazywała, do Sądu Naszego Królewskiego [( )] y nakazujemy, ubezpieczajamy, y za Naszego Panowania przy wszystkich Prawach [ ] zachować, dla [( )] niewierni Żydzi Łozdzieyscy do żadnych rządów Mieyskich, skupowania Placow y Pol nie ważyli się zasłaniając [( )], a z Mogił swoich corocznie po Złotych Sześćdziesiąt, do Poborow Mieyskich na Podatki [( )] wnosili. Do ktorego Listu Confirmationis Przywileju, Ręką Naszą Krolewską podpisawszy się Pieczęć Wielką W'X'Litt' przycisnąć roskazujemy. Dan w Grodnie na Seymie Walnym Dnia Dwudziestego Czwartego Miesiąca Novembris, Roku Tysiąc Siedmsetnego Ośmnastego, Panowania Naszego Dwudziestego Wtorego Roku. A tego Przywileju Podpis Rąk temi słowy: AUGUSTUS REX. Michal Kniaź z Kozielska Puzyna, Pisarz Wielki W'X'Litt. I Pieczęć wisząca W'X'Litt. My tedy Krol AUGUST TRZECI, na Supplikę Mieszczan Naszych Łozdzieyskich łaskawie się skłaniamy, y wszystkie Jch Przywileje, Zwyczaje, Prawa, Powinności, y Swobody, od Nayiaśnieyszych Antcessorow Naszych Onym miłościwie nadane, we wszystkich Punktach, Klauzulach, [( )] Kondycyach, y Przypadkach, mocą y Powagą Naszą Krolewską [( )] konfirmujemy; Mieć chcąc aby Mieszczanie Nasi Łozdzieyscy teraz y na potym będacy wszystkich Prawach, Wolnościach [( )] swoich wiecznie zachowani y konserwowani byli [( )] zachowujemy y konserwujemy [ ]. Co dla lepszey wiary, wagi, y waloru ten Przywiley Confirmationis Ręką Naszą Podpisaliśmy, y Pieczęć W'X'Litt przycisnąć [roskazaliśmy ( )] Dan w Grodnie na Seymie Walnym [( )] Dnia XII Miesiąca [( )] Roku Pańskiego MDCCXLIV. Panowania Naszego XII Roku.

AUGUSTUS REX.

Corfirmacya Praw y Wolności Miastu Naszemu Łozdzieyskiemu w Woiewodztwie Trockim leżącemu służących.

Stefan z Głogowy Kossowski Czesnik Brzeski Kujawski

J ( ) Pieczęci mnieyszey W'X'L'.

Šie dokumentai Lazdijų apylinkės, kartu gi visos Lietuvos istorijai yra labai svarbūs.

SIGISMUNDUS TERTIUS Dei gratia REX Polonia', Magnus DUX Lithuania', Russia', Prussia', Samogitia', Masouia', Liuonia'qu' Nec non Svecorum, Gothorum, Vandalorumqu' ha'reditarius REX. Significamus pra'sentibus literis nostris quorum interest Vniuersis et singulis. Cum ad supplicationem Honarabilis Venceslai Łokszański, Parochi Łozdzieiensis exhibita' nobis essent litera' bina' Reuisorum a Sere - mo olim Sigismundo Augusto Rege Polonia' et Magno Duce Lithuania' avunculo et decessore nostro desideratissimo delegatorum Generosorum et Venerabilis [vc'zt] Simeonis Woyna Tiwoni Uzwianensis, Thoma' Makowiecki Canonici Vilnensis et Notarii Thesauri Magni Ducatus Lithuania', Gregorii Dzielniczki Aulici, sub Sigillis eorum et manuum propriarum subscriptione emanata', sana', salua', et integra', omniqu' prorsus suspicione carentes, qui alteris quidem prioribus pro Ecclesia Parochiali Łozdzieiensi, iussu et mandato pra'dicti Sereniss. olim auunculi nostri desideratissimi proprio loco decima' quondam et pra'diis Dumblin, Bułhakow et Sieywie nuncupatis dari solita' in recompensam decemocto mansos agri et iugera nouem assignauerant, ac in realem passessionem Honorabili olim Stanislao Tyminski Parocho Łozdzieiensi tradiderant; alteris vero posterioribus iussu et mandato quoqu' eiusdem Diui olim Sigismundi Augusti Regis certoś fundos in oppido Łozdzieie antiquitus ad eandem Ecclesiam Parochialem pertinen' vc'zt areas pro domibus locandis virgas vulgo prętów decemocto, item pro hortis areas seu virgas triginta, iugera Ciuilia sex cum dimidio; ad ha'c mansos sex et iugera quatuordecim agri cum syluis et paludibus; insuper pratorum mansum unum in syluis Niemonaicensibus restituerunt ac in realem quoqu' possessionem eidem Honorabili Stanislao Tyminski Parocho Łozdzieiensi tradiderunt; supplicatum itaqu' nobis nomine eiusdem Ecclesia' Parochialis Łozdzieiensis fuit, ut eas ipsas assignationis et restitutionis bonorum infrascriptas literas authoritate nostra Regia confirmare, bonaqu' eadem pro Ecclesia Parochiali Łozdzieiensi perpetus fundare, dotare, dare, et donare dignaremur. Qua' quidem litera'ea verborum serie sequuntur. At priorum tenor est talis. Siemion Woyna ciwun w ziemi Żmudzkiey włości Vzwianskiey, Thomasz Makowiecki Canonik Wileński Pisarz Króla JE' M'ści Skarbny w Wielkim X'twie Litewkim Hrehory Dzielnicki Dworzanin Reuisorowie y Posłańcy Je' Królewskiey M'ści Oznaymuiemy tym listem naszym. Isz za listem y roskazaniem Je' Król' M'ści pana naszego m'ściwego do nas pisanym o tym żebychmy

Xiędzu Stanisławowi Tyminskiemu Plebanowi Łozdzieyskiemu za dziesięciny iego które miał z folwarków Krola Je' M'ści Dumblinskie', Bułhakowskiego y Sieywienskiego vważaiąc pożytek ich nagrodę słuszną uczynili gruntami Krola Je' M'ści Bułhakowskimi y Łozdzieyskimi przy grunciech paszniey iego na czymby on iusz y inszy Plebani tameszni poniem będący czasy wiecznymi dziesęcin onych snopowych z folwarkow pomienionych niebiorąc przestawać mieli zawiedliśmy iemu y podali włok Ośmnaście morgow dziewięć gruntu pospolitego; To iest w porządku włok mieyskich Łozdzieyskich włok trzy gruntu średniego; we włości Bułhakowskiey Łozdzieyskiey Sioła Szedziuncow y Sioła Jwaszkowcow włok rzezanych Czternaście osiadłych z ktorych z kazdey po morgow trzydzieści trzy gruntu przedniego, y poddane wszystkie ktorzy na tych włokach siedzą; to iest Hryszka Iwaszkowica z synami iego włokę iednę; Michna Juchnowicza z synami włokę iednę; Nienriksza Jurgiewicza z Stasiem Motowiczem włokę iednę; Jarosza Kotkowicza Lawnika z Stasiem Narmuntowiczem włokę iednę; Staniula a Jana Piotrowiczów włokę iednę; Bolka Jurgiewicza z synami iego włokę iednę; Hrynia Kotkowicza z synami włokę iednę; Marcina, Jurgia Moteykowiczów włokę iednę; Motha Jakubowicza Kolina włokę iednę; Lesia Rodziewicza z synami, a Pawła y Piotra Mickiewiczow włok dwie; Mikołaia Stankowicza z synami włokę iednę; Iwaszka Mickiewicza z bratem iego Piotrem włokę iednę; Romana y Piotra Stankiewiczow włokę iednę: ktore włoki leżą za tymi granicami: bokiem pierwszym od ziem Plebanskich koncami od włok Sioła Solinskiego Żmudzkiego; bokiem drugim od włok Siola Vdzienikow Buninego a konczą się do Srzedniego y Skraynego pola włok Sioła Jesienowki: Przy ktorych zaścianku morgow dziewięc gruntu dobrego Sioła Szedziuńskiego należący. A w puszczy Niemonoyskiey przy dąbrowie po obu stron drogi wielkiey, ktora idzie od Chromin Niemonoyskich y od mostu wysokiego do Łozdziey w obrąbie Sianożetnym w rzędzie wedle Zacharyasza Pełczyckiego mieszczanina Łozdzieyskiego, Sianożetna włoka iedna ze wszystkimi dochodami, Czyńszami, podatkami, dziakłami, robotami z potoczkami, y ich wszelakimi małymi y wielkimi powinnościami, y ze wszyskimi pożytkami iakie teraz sobie Xiądz Pleban terazneiyszy będzie chciał postanowić, albo iakie nalepsze namiastkowie iego napotym będący sobie będą wymiślić chcieli. A iusz od tego czasu Vrząd Krola Je' M'sci iako w onych poddanych w wierzchu pomienionych y opisanych, tak tesz w ich włoki morgi, tak mieyskie wołosne y sianożetne w dochody y pożytki ich niema się więcey wstępować, ani żadney przekazy Plebanowi Łozdzieyskiemu Xiędzu Satnisławowi Tyminskiemu

y na po tym inszym Plebanom Łozdzieyskim będącym czynić, Y natośmy Xiędzu Stanisławowi Tyminskiemu Plebanowi Łozdzieyskiemu dali ten nasz list z naszymi pieczęciami y spodpisem rąk naszych. Pisan w Łozdzieiach miesiąca Septembra dnia Szesnastego Roku Pańskiego Tysiąc, Pięcseth, Siedmdziesiątego. Hisce literis Sigilla tria appressa et manuum subscriptio talis, Siemion Woyna ręką, Thomas Makowiecki ręką swą, Hrehory Dzielnicki własną ręką. Alterarum vero literarum ea verborum series est. Thomas Makowiecki Canonik Wileński Pisarz Skarbny krola Je' M'ści w Wielkim X'twie Litewskim, Hrehory Dzielnicki Dworzanin Krola Je' M'sci, oznaymuiemy tym listem naszym. Isz za rozkazaniem Je' M'ści Krolewskiey pana naszego m'ściwego będac w Łozdzieiach na Revizyiey, w Roku Tysiąc, Pięćseth, Siedmdziesiąt Perwszym dnia Dwudziestego Novembra zawiedlichmy y podali przy mieście Łozdzieyskim X'dzu Stanisławowi Tyminskiemu Plebanowi Łozdzieyskiemu Vlicznych Siedlibnych prętow ośminaście, ogrodowych trzydzieści dwa, morgow mieyskich srzednich sześć puł; na ktorych ieszcze od tego czasu iako iemu są te morgi y prędy podane przez Pana Piotra Palczewskiego Starostę Kuczynskiego Reuisora Krola Je' M'ści, y kościoł y dom swoy, domek kaplański, Szkołę y insze domki pobudował, ktore y liudźmi sobie osadził: a ktemu włok sześć, morgow Czternaście ziemie oreiney z lasy yz błoty, y Sianożęci w puszczy Niemonoyskiey włokę iednę, ktore wszystkie zdawna z poddanymi swymi trzymał, ktore iemu w porządku włok wołosnych dostatecznie ograniczone y w regestrze Reuisorskim według granic swych mianowicie opisane są. Czego wszystkiego Xiądz Pleban pomieniony z liudźmi swoimi ma spokoynie używać, a ztego kopczyzn, Czynszow ani sam ani poddani iego y żadnych inszych iakimkolwiek przezwiskiem nazwanych podatkow do Urzędu Krola Je' M'ści Łozdzieyskiego teraz y na potym będącego płacić nigdy powinine nie będzie oprócz podatku Ziemskiego na Seymie Vchwalonego, ktory on wespołek z inszymi Pany Duchownymi X'twa Litewskiego wypełnić będzie powinien. A nad to iżby tym słusznieysze wychowanie sam z sługami kościelnymi, ktore nakładem swym chowa, miec mogł, a isz tesz za swe własne pieniądze y wosk y wino do kościoła kupuie; gdyż żadnego inszego na to nadania niema; tedyśmy postanowili y tym listem naszym postanawiamy, iżby mieszczanie wszyscy Łozdzieyscy każdy z domu swego, a poddani Krola Je'-M'ści wszyscy wołości Łozdzieyskiey wolni, osadni, y Ciahli z każdey włoki dawali iemu na rok kazdy Kolędy po groszu iednemu, iako y przedtym z dawna dawali, albo iako y w inszych miastach y Siołach Krola Je'Mści po dziś dzień dawaią; gdyż

wszyscy kapłańskiey posługi potrzebuią. J na tom dali x'dzu Stanisławowi Tyminskiemu Plebanowi Łozdzieyskiemu ten list nasz pod piecz'ami swymi y spodpisem rąk naszych do tego czasu poki on sobie fundusz Krola Je'M'ści na to wyprawi, gdyż go ieszcze niema. Pisan w Łozdzieiach dnia y roku, ktorego wyżey. Hisce literis Sigilla duo appressa et manuum subscriptis eiusmodi: Thomas Makowiecki, Hrehory Dzielnicki ręką własną. Nos itagu' Sigismundus tertius R E X pra'nominatus nostra alioquin sponte in id guod diuinam gloriam spectat propensi, huic vero negocio, pro nostro in religionem Catolicam diuini cultus promouendi singulari studio tanto propensiores quo magis cum Ecclesia' illius bono futuram intelligimus, supplicationi eidem benigne annuentes literas pra'insertas vtrasgu' in omnibus earum punctis, clausulis, articulis, et conditionibus confirmandas, bonaqu' omnia e singula superius expressa cum omnibus in universum et tsingulis eorum pertinentüs nullis exceptis pro dicta Ecclesia Parochiali Łozdzieiensi fundanda, dotanda, danda, et donanda essc duximus guemadmodum quidem autoritate nostra Regia confirmamus, fundamus, dotamus, damus, et donamus perpetuis temporibus prasentibus literis nostris; decernentes eas ut vim et robur perpetua' inuiolabilis firmitatis semper obtineant. Insuper adücimus, ut pra'dictus Honorabilis Venceslaus Łokszański Parochus Łozdzieiensis modernus, ac alü pro tempore existentes liberam ín syluis nostris Łozdzieiensibus excidendorum et euehendorum lignorum pro soco et usu domestico tantum, cum satu tamen syluarum nostrarum Łozdzieniesium Pra'fecti moderni, ac aliorum pro tempore futurorum habeant facultatem perpetuo. Quam ob rem bona pra'nominata et singula ac proventus sìc a nobis pro dicta Ecclesia Parochiali Łozdzieien' fundata, ab omnium et singularum personarum secularium potestate et Iurisdictione eximen', iuri ac immunitati Ecclesiastica', ascribimus, subücimus, et incorporamus, atqu' more aliarum Ecclesiarum Catholicarum in Regno Palonia' et Magno Ducatu Lituania' fundatarum sub protectione nostra et successorum nostrorum, superiorum vero personarum Ecclesiasticarum cura et regimine in omnibus libertatibus et pra'rogatiuis, Ecclesüs Catholicis attributis, permanere, iisqu' utifrui et gâudere perpetuo ac in a'uum volumus decernimus; Saluo tamen Jure patronatus et collationis, guod nobis et Seren-mis nostris successoribus super eadem Ecclesia Parochiali reseruamus. Cuius quidem fundationis nostra' ratione, dictus Honorabilis Venceslaus Łokszański Parochus Łozdzieiensis modernus ac alü pro tempore existentes nihil ab hominibus sua' Parochia' et administratione Sacramentorum extorquere debebunt; excepto si guid gratis ab aliquo impertitum fuerit; qui etiam rectorem Schola', aliosqu'

Ecclesia' ministros circa eandem Ecclesiam habere eosqu' rebus necessarüs proprüs suis sumptibus providere tenebuntur, eruntqu' astricti perpetuis temporibus. JN cuius rei fidem et euidentius testimonium pra'sentes manu nostra subscripsimus et Sigillo Magni Ducatus Lituania' nostro consignari mandauimus. Datum Vilna' die vigesima mensis Augusti ANNo Domini Millesimo, Sexcentesimo Primo. Regnorum vero nostrorum Polonia' DECIMO QVARTO, Svecia' ANNO OCTAVO.

SIGISMUNDUS REX

Mathias Woina S. K. Mai.
Magni Duc. Lit. [Horonžy]

Bibliographia historica.

A. **Alekna**. *Lietuvos istorija. Parašė Antanas Alekna.* Praplatintoji laida. Švento Kazimiero Draugijos leidinys Nr. 252 Kaune 1919 psl. 263. Vl. 4 žemėlapiai.

A. **Alekna**. *Bažnyčios Istorija. Parašė kun A. Alekna.* Antra pataisytoji ir praplatintoji laida. Švento Kazimiero leidinys Nr. 285 Tilžėje 1920. 251. žem.

Ko mūsų visuomenė daugiausiai stinga — tai mūsų praeities pažinimo. Kultūrinės tautos skiriasi nuo laukinių kaip tik tuo, kad jos junta ryšį su savo viengenčiais ne tik su tais, kurie josna įeina dabar, bet ir su buvusiomis kartomis. Šiandei galima sakyti galutinai pripažinta mokslišKas dėsnis, kad tauta daugiau susideda iš mirusiųjų, nei gyvų*). Jie veikia labai galingai į gyvuosius. „Anglijoje — anot žinomo sociologo Le Bono — mirusiųjų nuomonė yra galingesnė, nei gyvųjų." Nevisada tik žmonės numano aiškiai šį veikimą. Bet visi jaučia šį ryšį tarp gyvųjų ir mirusių.

Jausti šį ryšį reiškia gilintis į praeitį. Mažas vaikas neturi praeities. Biologas pasakys, kad jo praeitis nueina atgal šimtmečiais ar tūkstančiais metų, bet vaikas neturi praeities ta prasme, kad jis jos nejaučia ir nemena.

Lygiai ir su tautomis. Jei sakoma, kad yra tautų, kurios neturėjo istorijos, tai nereiškia, kad pas jas nebuvo jokių įvykių, jokių atmainų. Jei vėl sakoma, kad viena tauta senesnė už kitą, tai vėl nereiškia, kad ji anksčiau kitos atsirado pasauly. Tuo norima tik pasakyti, kad šios tautos pradeda save atminti, vėliau, nei kitos. Biologiškai beimant, visų tautų senumas vienodas. Dargi net imant lingvistiškai, jį galima skaityti lygiu. Nors, sakysime, graikai su romėnais pradėjo savo istoriją apie aštuntą šimtmetį prieš Kristų, o lietuviai tik dvyliktame šimtmety po Kristui, lingvistiškai beimant, jie nėkiek ne senesni už mus.

Tokiu būdu tik vienas dalykas leidžia skirstyti tautas į istorines ir be istorijos — tai praeities atsiminimas. Kadangi tik išsilavinusios tautos atsimena savo praeitį, užtai istorines tautas vadiname kultūrinėmis, o be istorijos — laukinėmis.

*) Prof. L. Duguit Manuel de droit Constitutionnel 3 éd. Paris 1918 p. 52.

Aš primenu šiuos daiktus tam, kad parodyčiau, kiek mums svarbu pažinti mūsų praeitis. Mūsų visuomenė, mums beatgimstant naujam politikos ir tautos gyvenimui, suprato savo instinktu šio reikalo svarbumą. Argi nekeista išrodo iš paviršės pažiūrėjus, kad respublikoniškasai Kaunas eiliai gatvių davė mūsų kunigaikščių vardus. Mūsų respublikoniškoji kariuomenė vėl pasirinko tų pat kunigaikščių vardus. Tame fakte kaip tik apsireiškia ieškojimas ir jutimas ryšių tarp dabarties ir praeities.

Jei visi lietuviai lygiai jaučia svarbumą ryšių tarp mūsų istorijos ir dabarties, tai ne visi vienodai ją pažįsta. Kaltė čia ne blogos valios — niekas nestinga noro pasimokyti Lietuvos istorijos, — o aplinkybių: nėr iš kur jos mokytis. Mūsų istorija dar neparašyta. Tiesą pasakius, ir nelengva ją parašyti.

Negalim sakyti, kad jos niekas nebūtų tyręs. Nemaža sąžiningų ir darbščių istorikų pašventė jai savo veik viso gyvenimo tyrinėjimus. Bet mūsų istorija be galo susipynusi su mūsų kaimynų, rusų ir lenkų. Rusai ir lenkai mokslininkai, betyrinėdami savo pačių tautos istoriją, buvo priversti susidurti su Lietuvos istorija. Jie dažniausiai net nepastebėdavo skirtumo tarp savo tautos ir lietuvių istorijos. Rusai istorikai net nukalo terminą: lietuvių - rusų valstybė (litovsko - russkoje gosudarstvo). Pati valstybė nėkados šiuo vardu nesivadino; ji vadinosi Didžioji Lietuvos Kunigaikštija.

Nereikia manyti, kad rusų istorikų pramanytasai vardas išplaukia iš noro surusinti mūsų praeitį. Rusų gaivalas Lietuvos kunigaikštijoj buvo tiek skaitlingas ir valstybės išsiplėtime tiek daug reiškė, kad pavadinimas lietuvių rusų valstybe neprasižengia su tikrenybe.

Bėda ne tame, kad jie Lietuvos praeity ištardo rusų gaivalo reikšmę, o tame, kad jie visai nemato tenai lietuvių.

Su lenkų tyrinėjimais atvirkščiai. Jie užsiima daugiausia tais laikais, kada Lietuva buvo susidėjusi su Lenkija iš pradžios dinastijos ūnija, o paskui ir parlamentarine, nuo Liublino sutarties 1569. Lenkai mato tiek įtekmės iš lenkų pusės, kad vėl lietuvių nepastebi. Ilgainiui Lietuva tampa jiems ne kaimynės valstybės vardas, kad ir artimos Lenkijai, bet lenkų provincijos, kaip kad Galicija, Poznanė.

Tokiu būdu rusų ir lenkų tyrinėjimuose lietuviai savo valstybėj pranyksta ir tampa veik įnamiais Lietuvoje. Mums gi lietuviams rūpi mūsų praeity kaip tik mūsų tautos likimas, o ne svetimų, jos užkariautų gaivalų, arba svetimos įtekmės, kad ir žymios.

Iš to išeina, kad mus nepatenkins joks verstas iš rusų ar lenkų kalbos vadovėlis. Mes turime kaip tik pirmoje vietoje apsipažinti su tuo, ką mūsų tauta yra nuveikusi. Jei taip, tai

mums reikia nuveikti didžiausias darbas — vesti mūsų praeities tyrinėjimas iš pačios pradžios, perkrėsti naujoje šviesoje visus žinomus šaltinius ir ieškoti naujų. Darbas tai milžiniškas, kurs reikalauja visos eilios darbininkų. Net ir gerokai pasiėjėję šiame darbe, mes vis delto negreitai susilauksime tokio veikalo, kaip kad, sakysime, Grino „Trumpa anglų tautos istorija" (A Short History of the English People by John Richard Green). O juk šisai darbas pas mus veik visai nepradėtas!

Užtai mes sveikiname kiekvieną, kas turi drąsos ir pasišventimo leistis į gąsčią Lietuvos praeities girią. Jeigu jam ir nenusisektų išbristi iš jos tankumynų, vistik jo nuopelnas didelis. In magnis voluisse sat est.

Ar reikia poto sakyti, su kokiu įdomavimu ėmėm mes skaityti kun. Aleknos Lietuvos Istoriją, kurios vardas išrašytas šio straipsnio prišaky. Autorius turėjo drąsos apimti visą mūsų praeitį nuo žilos senovės iki šių dienų, tiksliau betariant, iki rudens 1919, kuriais knyga išėjo iš spaudos.

Apimti tokį didelį laiko tarpą knygutėje iš 250 puslapių— uždavinys nelengvas, nes parašyti trumpą gerą veikalą kur kas sunkiau, nei ilgą.

Bet kun. Aleknos knygutėje trumpumas neatbaido, greičiau pritraukia. Autorius mokėjo išrinkti svarbesniuosius mūsų praeities momentus ir juos sumaniai išdėstyti. Įžangoje jis paliečia priešistorinę Lietuvą (psl. 1—14), pirmojoj daly jis išdėsto pagoniškosios Lietuvos praeitį nuo valstybės įsikūrimo iki priėmimo oficialiai krikščionių tikėjimo (psl. 15—60); antrojoje daly jis seka mūsų istoriją personalės ūnijos su Lenkija metu, nuo 1385— 1569 m. (psl. 61—182); trečioji dalis apima laikotarpį nuo 1569 iki 1795, kada Lietuva buvo susirišusi su Lenkija parlamentarine ūnija (psl. 183—217); ketvirtoji dalis pašvęsta Lietuvos likimui po jos aneksavimo prie Rusijos iki didžiojo karo pradžios (psl. 218—241); galop, penktoji dalis užsiima Lietuva per pasaulinį karą (psl. 242—244). Jei dar pridursime prie to du priedu—vieną apie Mažąją Lietuvą ir kitą apie lietuvius Amerikoje (psl. 245—250), tai turėsime supratimą apie visos knygos ekonomiją.

Jau vienas dalių ir puslapių nurodymas duoda supratimą, kad ir paviršutinį, kur autorius daugiau sustoja, kur jis greitai bėga pirmyn. Neretas gali padarys autoriui eilią užmetimų dėliai nelygaus medžiagos išdėstymo. Gaila, kad jis tiek vengia nereikalingo žodžio, kad neįdėjo net jokios pratarmės, kurioje jis būtų išdėstęs savo siekinius, prie kurių jis eina, ir kelius, kuriais jis mano prieiti prie užsibrėžtojo siekinio. Juk negalima reikalauti iš autoriaus to, ko jis nėkados nesiruošė duoti. Aš, saky-

sime, asmeniškai pasigesčiau platesnio nurodymo šaltinių, ne literatūros. Autorius dažnai nesitenkino svetimu tyrinėjimu, ir ėjo prie pačių šaltinių. Bet geriau būtų, jei jis būtų ne pripuolamai, bet sistematingai nurodinėjęs šaltinius prie kiekvieno skyriaus ar bent dalies ir jau tik paskui nurodęs mokslišką literatūrą. Toks sudėstymas palengvintų darbą kiekvienam, kas norėtų užsiimti kuriuo nors klausimu savitai.

Jei būtų autorius pasisakęs, kad jo uždavinys duoti grynai mokslišką vadovėlį, tada jam galima būtų statyti šisai reikalavimas. Bet jei jis norėjo tik suimti krūvon svetimų tyrinėjimų rezultatus ir išdėti juos prieinamoje formoje, tada šisai reikalavimas būtų ne vietoje.

Todėliai mes, įvertindami jo veikalą, statysime jam mažiausius reikalavimus, kuriems turi atsakyti bet koks Lietuvos istorijos vadovėlis. Kiek bus išreikšta daugiau pageidavimų, nereikia juos suprasti, kaipo prikišimą autoriui, o tik kaip uždavinius, kuriuos aš statau mūsų praeities tyrinėjimui apskritai.

Pradėdamas nuo žilos senovės, autorius paduoda apie ją tą pluoštą žinių, kurios mums užsiliko iš senovės ir viduramžio. Prišaky žinoma stovi Tacitas. Vadinasi, jis pradeda mūsų istoriją nuo Kristaus maždaug laikų.

Bet ją galima vesti toliau. Juk Aigipte senųjų dinastijų kapuose randama daiktų iš gintaro (E. Cavaignac Histoire de l'antiquité I Javan Paris 1917. p. 19). Kadangi gintaras randamas tik senosios Lietuvos pakraščiais Baltijos jūrose, tai neužginamas ženklas, jog Aigiptas tų laikų turėjo ryšių su Lietuva, žinoma, ne betarpiai. Jei dabar priminsime, jogei pagal naujausias teorijas kultūros lopšys Baltijos jūrių pakraščiai ir kad lietuviai gyveno tenai iš seniausių laikų, tai mes galime bandyti su pakankama tikrenybe parodyti tos priešistorinės Lietuvos gyvenimą. Čia prisieitų sunaudoti dviejų rūšių šaltiniai: a) lyginamosios kalbotyros daviniai ir b) archajologija. Tiesa, pati Lietuva permažai ištirta archajologijos žvilgsniu, tektų plačiai naudotis kaimynių šalių anologijomis.

Švedai, sakysime, pradeda savo priešistorinius laikus, beprasidedant antram tūkstančiui metų prieš Kristų; vadinasi, veik trimis tūkstančiais metų prieš istorinius laikus. Žmonių kultūra Švedijoje galima sekti, pradedant senesniuoju akmens metu. (Slg. Sveriges Historia intil tjugonde seklet (Švedijos istorija iki dvidešimtojo šimtmečio) I, 1, kuriame geriausis šių dienų archajologas Oscar Montelius davė trumpą, apie tris štmtus puslapių apimančią sutrauką archajologinės medžiagos.

Lietuva apgyventa buvo akmens metu, tai kodel ir mums nepradėti savo praeities pažinimą nuo tų laikų?

Kas pasakyta apie priešistorinius laikus, tas lygiai pritaikoma ir istorinių laikų pradžiai. Mes negalime pažinti Lietuvos istorijos, nežinodami tinkamai mūsų kaimynų.

Niekur nerasime, bent Europoj, valstybės, kuri būtų įsikūrusi be svetimos įtakos: romėnų valstybė kūrėsi graikų įtakoj. Romėnų įtakoj kūrėsi eilia valstybių. Ir juo toliau kraštai stovėjo nuo jų kultūros, juo vėliau tenai valstybė besikūrė. Pirma įsikuria dabartinė Prancūzija ir Anglija, vėliau Vokietija ir Skandinavijos valstybės, dar vėliau slavų-čekų, lenkų ir rusų valstybės, vėliausiai Lietuvos valstybė.

Jos pradeda kurtis, kai aukštesnėji vakarų kultūra tampa soms daugiau prieinama. Tuo žvilgsniu klausimas apie kelius, ouriais ji galėjo pasiekti Lietuvą, įgyja didžiausios svarbos. Vienas toks kelias per Skandinaviją mums labai žinotinas. Juk ne kas kitas, kaip švedai varėgai padėjo pamatus rusų valstybei. Naujesnieji tyrinėjimai tvirtina, kad net žinomos rusų tautos dainos — bilinos buvę sudėtos senšiaurės (fornnordiskt) kalboje, o tik jau vėliau buvo verstos slavių kalbon. Šventasai Vladimiras, kaip ir jo pranokėjai, buvo varėgai, švedai; Polotske sėdėjo taipgi kunigaikštis varėgas švedas Ranvaldas (rus. Rogvolod iš šv. Ragnvald). Švedai siekė ir Kuršo. Anksčiau Rygos jie tebuvo pasistatę Seborgą; pakraštinės Kuršo salos buvo jų apgyvendintos. Juk dar iki šių dienų tenai tebeužsiliko švedų (žr. R. Nordenstreng Vikingafärderna Stockholm 1915 p. 153).

Svarbu pažymėti, kad kelias, kuriuo švedai ėjo iš Skandinavijos šiapus Baltijos jūrių, buvo per Olando salas, Suomiją, Estiją, Latviją. Amžiai praėjo, kol jie, slinkdami pietų linkon, pasiekė Kuršą. Neužmirškime, kad dar prieš Kristui gimsiant tas judėjimas prasidėjo. Archajologijos radiniai iš vario meto rasti Suomijoje, aiškiai tai liudija.

Jei dabar, turėdami visa tai omeny, priminsime Tacito pasakojimus apie ėstus, tai benebus šios žinios taikomos į dabartinių ėstų pranokėjus. Ėstų šalis anksčiau tapo žinoma senam ir viduramžio kultūros pasauliui, nei Lietuva. Mums šiandei, pasiėmus dabartinį žemėlapį, atrodo, kad Tacitas turėjo kalbėti pirmiausiai apie lietuvius, nes imant stačia linija, jie arčiau nuo Germanijos, kurią jis aprašinėjo. Bet taip statydami klausimą, mes užmirštam visai, koki buvo anų laikų keliai, kuriais susinešinėjo vienas kraštas su kitu. Šiuo žvilgsniu mes buvome tais laikais vakarams tolimesni, nei ėstai. Paimkime, kad ir Vulstano (Ulfsten) kelionės aprašymą iš devintojo šimtmečio, kurią jis atliko, anglų karaliui Alfredui didžiajam įsakius. Jis važiuoja iš Hedeby Šlezvige pro Daniją, Švediją į Estiją. Duoda labai įdomų

ėstų būdo ir papročių aprašymą, atvažiuoja iki Turso Prūsuose, bet apie lietuvius nieko nepasako.

Taip pat jei paimsime Saxo Grammaticus, kurs surinko savo Danų istorijoje visas seniausias mitologijos žinias visų skandinavų, rasime, kad jiems žinoma šiaurė iki Uralo (Biarmija), žinomi Baltiko pakraščiai, bet tik iki Kuršo, žinoma Mažoji Azija, kuri pavirsta į dievų (azų) šalį — Asgaardą, bet Lietuvos vardo nerasime.

Bet sunku tikėti, kad mes, tiek amžių išgyvenę šalip to kelio, nebūtume visai papuolę jo sūkurin. Čia mums turėtų kalbotyra pasakyti apie panašius ryšius. Prof. K. Būgos, mūsų žymiausio lingvisto, tyrinėjimais yra žodžių skolintų suomių kalbon iš lietuviškosios, kurie yra raiškūs kultūros santykiams tarp šių tautų, kurios šiandei ir praeity stačiai niekur nesusidūrė.

Šios kelios mintys, jei teisingos, rodo, kad šiandei sunku būtų mums pasitenkinti atpasakojimu žinių iš įvairių metraščių. Jos visos reikia perkošti per kritikos koštuvą, papildyti archajologijos ir kalbotyros daviniais ir tik tada, nusižiūrint į kaimynų istoriją, bandyti atausti mūsų praeitį.

Kas kita, kai prasideda istorijos laikai. Jiems beaušant, pirmutinis gimsta klausimas, kaip įsikūrė valstybė, vadinasi, kaip atskiros giminės, gentys ar apylinkės susidėjo didesnin organizman.

Kun. Alekna šio klausimo nė nestato. Žinoma, tikro nieko mokslas negali pasakyti, bent šių dienų žiniomis. Įdomių minčių buvo išreiškęs prof. V. Novodvorskis apie 20 metų atgal, spėliodamas, kaip įsikūrė Lietuvos valstybė. Jo straipsnis, tilpęs viename lenkų savaitrašty, bene „Prawda“ — tikrai vardo šiandei neatmenu — bus praleista nepastebėtas.

Kun. Alekna tenkinasi, paduodamas tas trumpas žineles, kurios randasi metraščiuose apie Lietuvos atsiradimą. To, žinoma, maža, bet gal ir geriau buvo tenkintis, kad ir fragmentais žinių, bet tikrų, nei duoti išsvajotą senosios Lietuvos paveikslą. Tik priėjus prie Mindaugo, yra jau apsčiai žinių apie mūsų praeitį. Čia mes iškart susiduriam su gana tvirta valstybe. Jei mes negalime matyti tų vidurinių priežasčių, kurios vedė į jos sudarymą, tai kaimynų įtaką galime aiškiai pastebėti.

Atsiradimas dviejų ordinų iš abiejų Lietuvos pašonių — Lyvžemyj ir Prūsijoj — faktas labai didelės reikšmės jos istorijoj. Gaila, kad autorius nesustojo plačiau šiame klausime. Juk tai Lietuvos susidūrimas su visais tų laikų Europos vakarais, ne su vienais vokiečiais, kaip įprasta manyti. Anglų poėtas Čoseris išveda savo Kenterberio pasakose riterį, kurs apsilankęs ir pas pagonus prūsus, kuo jis labai didžiuojasi.

Ir kas svarbu šiame vakarų ėjime į Lietuvą, tai jo karingas būdas. Iš vienos pusės, tai sukėlė pas lietuvius katalikų neapykantą, iš kitos stūmė Lietuvą didinti savo spėkas, užkariaujant rytuose rusų apgyvendintus plotus, kurie totorių sunaikinti lengva buvo įtraukti Lietuvon. Bet užėmus juos, reikėjo jei ne kolonizuoti, tai valdyti, vadinasi siųsti tenai kariuomenės būrius su lietuviais vadais, kurie ilgainiui apsigyvenę tuose pakraščiuose turėjo nutausti.

Neįvertinęs tinkamai šių pamatinių apsireiškimų, autorius negalėjo tiksliai įkainoti rytų ir vakarų įtakos Lietuvon. Klausimas buvo, kur Lietuva kultūriniai gręšis, ar į rytų graikiškai - rusiškąją kultūrą, ar į vakarus, romaniškai - germaniškąją kultūrą. Pirmutinis čia dalykas, iš kur Lietuvon ateis Krikščionybė. Autoriaus nuomone, „didesniuosius Lietuvos kunigaikščius, tautos vadovus labiau traukė prie savęs katalikų tikėjimas" (p. 55). Tvirtinimas per drąsus. Daugiau pamato būtų priešingai nuomonei. Juk daug lietuvių bajorų buvo kaip tik priėmę stačiatikių tikėjimą, kadangi jo niekas jiems varu nebruko, o katalikybė buvo jiems politikos klausimas, o ne įsitikinimo. Ne kas kitas, kaip Vytautas Didysis nekartą buvo mainęs tikėjimą, prisitaikydamas į politines aplinkybes.

Visai klysta autorius, tvirtindamas, kad Vytautas besirūpinęs suvienyti rytų ir vakarų bažnyčias (p. 88). Kas jam rūpėjo, tai atvaduoti savo pavaldinius stačiatikius iš Maskvos dvasiškosios globos. Todėliai jis daug rūpinos, kad Lietuvos stačiatikiai turėtų savo atskirą metropolitą, visai nepriklausomą nuo Maskvos, o stačiai nuo Konstantinopolio. Plačiau apie tai galima rasti Solovjevo Rusijos istorijoj. Tik Vytautas negalėjo pasiekti savo tikslo.

Toji pati priežastis neleidė kun. Aleknai pažinti tikrosios lietuvių lenkų ūnijos prasmės. Jis sako „Lietuvos susijungimas su Lenkija tam tikslui, kad lengviau būtų bendromis pajėgomis kovoti su vokiečių ordinu, galėjo būti naudingas abiem pusėm, reikėjo tiktai aiškiai nustatyti susijungimo sąlygos taip, kad abi pusi rastų naudą tame susijungime. Tolygaus naudingumo ir trūko susijungimo sąlygose". Jis sau stato klausimą, kaip Lietuvos kunigaikščiai, prisiėmę pasirašyti ant jos išlygų, ir atsako taip: „Jie, regis, darydami ūniją, laikėsi tos nuomonės, jog ne visa, kas rašoma dokumentuose, vykdinama gyvenime" (p. 67). Kitaip betariant, autorius nori pasakyti, kad Lietuvos valdovai, sutikdami priimti ūniją su lenkais, tikėjos galėsią lenkus apgauti.

Niekur istorijoje nėra, kad sutartys būtų lygiai naudingos abiem besiderančiom pusėm. Dažniausiai viena jų priversta priimti kitos reikalavimus. Tik pirmajai mūsų ūnijai su Lenkija tai nepritaikoma. Nereikia tik šių dienų pažiūrų įdėdinėti anų laikų

veikėjams. Jų pažiūromis viskas buvo tvarkoje. Jogaila buvo Lietuvos didysis kunigaikštis ir galėjo daryti su Lietuva, ką norėjo. Jis tapo lenkų karaliumi. Vadinasi, jo valstybė padidėjo. Jei būtų dar tapęs Vengrių karaliumi ar Čekų, tai visos tos valstybės būtų patapę jo žemių dalys ir tiek.

Ir klausimas lenkams buvo ne toks, kaip suvaldyti Lietuvą prie Jogailos gyvos galvos, o tik jam mirus. Paveldėjimo tvarkos nebuvo dar įvesta Lietuvoj ir niekas negalėjo užtikrinti, kad Jogailos įpėdiniai, tėvui mirus, bus didieji Lietuvos kunigaikščiai. Suprantama taip pat, kodel Lietuvos kunigaikščiai ir pirmoje vietoje pats Jogaila, sutiko su ta ūnija. Juk jiems buvo tai paaukštinimas. Jogaila iš didžiojo kunigaikščio tapo karaliumi. Jo ėjimas Lenkijon užkuriais atidarė Vytautui vartus tapti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, kitiems kunigaikščiams proga gauti geresnes kunigaikštijas.

Žodžiu, pirmosios su Lenkija ūnijos nebuvo joks politikos reikalas, o grynai šeimyniškas.

Politikos reikalams anuo metu visai užtekę būtų sutarčių. Kryžiuočių pavojus nebuvo didelis. Jie savaime jau buvo pradėję silpnėt. Mūšis ties Žalgiriu 1410 m. čia nekiek daug tereiškė. Juk ordino spėkos buvo ne jame pačiame, o vakaruose. Pralaimėti vieną mūšį, kada vakarai gausiai papildydavo nuostolius, tai visai menkniekis, bet tada tai papildymai pradėjo nykti, ir be mūšio ordino likimas buvo nulemtas. Todel, sakau, ir šio mūšio, ir ūnijos su Lenkija prasmė perdaug aukštinama. Pradžioj ūnija grynai šeimyniškas kunigaikščių dalykas.

Paskui ji pasidarė ir politiniai neišvengiama. Ne čia, žinoma, vieta pasakoti, kaip tai įvyko. Eilia rusų istorikų tyrinėjo šį klausimą ir gana aiškiai nušvietė. Mano priedermė buvo tik pabrėžti, kad autoriui čia stoka istorinės perspektyvos.

Kultūros žvilgsniu ir valstybinės sąmonės nepilnai pasisekė kun. Aleknai rasti tikrų praeities paveikslų. Pirmų pirmiausiai kalbos klausimas. Autorius visą skyrių pavadino: „Baltarusių kalbos įsigalėjimas", kuriamę sako: „nuo Vytauto laikų vyriausybės raštuose buvo vartojama baltarusių kalba. Ja buvo rašomi beveik visi raštai, išeinantys (!) iš didžiojo kunigaikščio raštinės ir jo valdininkų įstaigų", (jo 162). Toksai tvirtinimas klaidingas ir prasimanytas lenkų patriotų, kuriems nepatikdavo, kad rūsų įtaka taip toli būtų siekusi. Ištikrųjų tai buvo dirbtina kalba, kurios jokiu būdu negalima vadinti baltarusiška. Pats autorius visai teisingai pastebi, kad tai buvo Europos visų rytų kalba, kuri buvo vartojama ne tik slavių giminių, bet ir kitataučių, kaip rumunai. Pridėsime nuo savęs, kad Rumunijoj' ji užsilikusi buvo veik iki XIX šimtmečio pradžios. Pastebėjęs savo klaidą, autorius nori atitaisyti ją,

tik betaisydamas, daro dar didesnę. Jis sako: „Ta baltarusiška, arba, tikriau sakant, cerkvinė slaviška kalba", bet cerkvinė-slaviškoji kalba visai kas kita ir ji dar toliau stovi muo mūsų raštinių kalbos, nei baltarusiškoji.

Kas kultūros ir sąmonės žvilgsniu įdomiau, tai ne tiek kalba, kiek politinė literatūra, kuri išsireiškė vadinamuose metraščiuose. Jos uždavinys atsakyti, iš kur atsirado Lietuva. Surandama, kad iš Romos. Lig šiol nebuvo kreipta domės į vieną visoms Europos tautoms bendrą apsireiškimą. Netik mūsų metraščiai turi pasaką apie lietuvių kilimą iš Romos, bet ir visos kitos tautos rišo save su Roma, arba per Romą su Troja. Tokių pasakų yra pas frankus, pas britus, pas skandinavus, pas rusus, pas lenkus ir pas pietų slavus su rumunais. Tai vaikščiojantis literatinis motyvas, kurį kiekviena tauta suvartojo savo garbei ir vardui iškelti. Pradžią šioms legendoms padarė romėnai, stengdamiesi save išvesti nuo Trojos — legenda, kuri gražiausį išreiškimą rado pas Virgilijų Eneidoj.

Į šios rūšies literatūrą reikia visai kitaip žiūreti, nei daro kun. Alekna. Jam rodos, kad pilnasis metraštis todel perkelia lietuvių pratėvį Palemoną iš Nerono laikų į Atilos metą, kad esą sunku užpildyti tarpas nuo Nerono iki Gedimino ir pradedant V šimtmečiu tas tarpas sumažėja (p. 166).

Jei jis būtų paskaitęs, sakysim, Historia regum Britanniae, kuri sudėta Džofro iš Monmauto, būtų pastebėjęs, kaip mažai chronologija čia reiškia. Te juk Britanija išvesta nuo Bruto, ne to Bruto, kurs Cezarį užmušė, žūnant Romos respublikai, ir ne to, kurs įvedė Romon respubliką po Tarkvinijaus išvijimo, o Bruto, kurs buvo prieš Enėjų Trojoj, vadinasi, kurio senovėj niekas nežinojo.

Lenkų, sakysime, ankstyvesnieji rašytojai, kaip Kadlubkas, duoda net Aleksandro Makedoniečio laiškus, rašytus lenkų kunigaikščiams. Iš kur pas juos atsirado Krokuva? Gi nuo Grako, žinomo Romos tribūno Gajaus Tiberijaus Grako.

Taigi svyravimai lietuviškuose metraščiuose tarp Nerono ir Atilos visai nereiškia susirūpinimo chronologija, o ištikro liudija, kad legenda susidėjo ne iš vieno šaltinio.

Aš jau sakiau, kad lig šiol niekas istorikų dar nesiėmė iš tirti palygintinai šio klausimo, taigi negalime reikalauti ir iš Lietuvos istorijos autoriaus, kad jis užsiėmęs būtų savistoviais tardymais šioje srity.

Bet reikia kartu pripažinti, kad šiuo žvilgsniu kun. Alekna daugiau pastebėjo, nei galima būtų rasti lenkų ir rusų istorinėj literatūroj. Tuotarpu kai rusai su lenkais Lietuvos praeity

temato tik rusų ir lenkų dvasios ir kultūros apsireiškimą, mūsų autorius mokėjo surasti tenai pačių lietuvių darbų.

Kalbamuoju metu — iki Liublino ūnijos 1569 — Lietuvos istorija palyginus geriau ištirta istorikų, nei vėlesnė. Netik politikos įvykiai, bet ir ekonominiai su juridiniais joje santykiai traukė saviep tyrinėtojų domę. Kunigaikščių valdžios platumas, bajorijos kilimas, baudžiavos atsiradimas, krašto valdymas, gynimas ir teisingumo darymas — visa tai tirta, jei ne užtektinai giliai, tai vis bent tiek, kad galima pasidaryti apytikris vaizdas šiais klausimais.

Autorius žino šiuos tyrinėjimus ir jais naudojasi. Neteko matyti minint tik Krokuvos profesoriaus Kutšebos veikalėlio apie Lietuvos įtaisymą (Historya ustroju Polski w zarysie T. II. Litwa). Jis yra verstas lietuvių kalbon neilstančio ir reto mūsų darbininko A. Janulaičio. Nevisada ir čia jam pasiseka eiti tikru keliu. Imkime, sakysime, baudžiavos atsiradimą. Kun. Aleknos nuomone „radosi ji dažniausiai iš turto nelygumo tarp žmonių. Tie, kurie turejo daug žemės, pavesdavo ją kitiems dirbti už tam tikrą atlyginimą su sąlyga, jog apgyvendinti toje žemėj žemdirbiai visados gyvens joje" (p. 128).

Toks aiškinimas nieko nepaaiškina ir nieko nepatenkina. Turtų nelygumas tiek senas, kiek pasaulis. Niekados jis nebuvo toks didelis, kaip dabartiniu metu. Ir jei turtų nelygumui besididinant, baudžiava netik nedidėjo, bet visai išnyko, tai reiškia, kad jos priežastis glūdi kur kitur.

Kur, šiandei dar negalima pasakyti, nes klausimas neištirtas, kaip reikia. Be abejo, baudžiava pas mus vystėsi ne be įtakos kaimynų lenkų ir rusų. Tenai ji geriau ištirta, nei Lietuvos praeity. Taigi ir šiame mūsų istorijos klausime tenka žengti palyginimo keliu.

Tas pats reikia pasakyti ir del Lietuvos statuto. Pasistatęs klausimą, iš kur imtos teisės, kurios įdėtos statutan, autorius randa daugiausia lietuvių papročių, sutrauktų šian rinkinin. Statutas buvęs daugiau rašytas bajorams žemėvaldžiams, žemės ūkis aukščiau stovėjęs Lietuvoj, nei Rusijoj, lietuviai turėję didesnę įtaką valstybės valdyme, Lietuva buvusi tirščiau apgyventa, to del esą daugiau tikrenybės, kad jame surašyta lietuvių papročių teisės (p. 145). To viso neužtenka, kad išsitarus tikrai apie mūsų garsaus statuto turinį. Vėl reikia jis ištirti, lyginant su mūsų kaimynų teise ir tik tada paaiškės, kas jame yra originalaus, kas skolinta.

Kitokia autoriaus tampa padėtis, kada jam tenka liest metą po Liublino ūnijos. Čionai, kaip aukščiau pastebėjau, mažiausia tirta, taigi tenka dažnai kun. Aleknai pačiam kelias skinti.

Iš kitos pusės, padariusi Liubline parlamentarinę ūniją, Lietuva nustoja savo pilnos nepriklausomybės ir jos politika ateity nulemta vien Varšuvos. Bet ir Lenkijos istorijos šis tarpas neužtektinai žinomas ir todel ne kiek galime gauti šviesos iš te, norėdami per Lenkiją pažinti šį laiko tarpą.

Kadangi visur politikoje nustelbia Lietuvą Lenkija, tai liktų vidurinis mūsų krašto gyvenimas, kurs būtų įdomus mums pažinti. Tik jis kaip tik mažiausia žinomas. Bet gi vienas faktas aiškus, kurs turėjo be galo pragaištingų pasekmių Lenkijai ir Lietuvai, tai Brastos bažnytinė ūnija ir disidentų klausimas. Ūnija buvo brukama varu ir stačiatikiai persekiojami, kaip ir kiti nekatalikai, vadinasi, disidentai, kurie buvo visokio plauko protestonai. Jų persekiojimas davė progos Rusijai užstoti savo vientikius ir Prūsijai saviškius.

Šisai nuolatinis įsikišimas buvo viena svarbiųjų priežasčių, kurios vedė prie Lietuvos-Lenkijos padalinimo. Apie ūniją autorius šiek tiek kalba, nors perdaug jai prielankioj dvasioj, kuri istorijos žvilgsniu nepateisinama. Apie disidentus neradom nė žodžio kun. Aleknos istorijoj. Gali būti jis del to apleido šį klausimą, kad jis liečia veik išimtinai Lenkiją, bet ne Lietuvą, kur disidentų klausimo nebuvo. Bet iš tikrųjų jei jo Lietuvoj nebuvo, tai jis buvo Lietuvai tiek, kiek ji buvo susirišusi su Lenkija ir tiek, kiek Rusija dėjosi kartu su Prūsija.

Lygiai nieko nepasakyta ir apie kitą svarbią lietuvių lenkų valstybes išnykimo priežastį, kuri glūdėjo karaliaus rinkimuose. Juk kiekvienas rinkimas buvo visai Europai pavojingas, nes galėjo vesti prie karo. Lenkija-Lietuva patapusi buvo anarkijos lizdu, kurs grėsė kaimynų rimčiai. Ir šiandei visi istorininkai sutinka, kad pirmasai ir antras mūsų ir lenkų valstybės padalinimas buvo užsitarnautas.

Vidurinė šio tarpo istorija taip pat veik neliesta, sakysim, nematytas miestų puolimas nė neminėtas. Kalbama tik apie bažnyčią, mokyklas, žemės ūkį ir baudžiavą ir dorą. Visais šiais klausimais autorius rodosi perdidelis optimistas. Tikras gyvenimas buvo kur kas sunkesnis, nei išrodo.

Autoriui rodosi, kad dora, sakysim, buvusi gana aukšta. Jos aukštumą jis mato tame, kad Vilniaus kalėjiman negalima buvę sodinti, nes jis buvęs sugriuvęs (p. 214). Tas faktas rodo iš tikrųjų tik bendrą krašto sunykimą ir tiek.

Nors, kaip sakiau, šis laikotarpis ir mažai ištirtas, vis tik galima buvo pasakyti juo ir daugiau ir tiksliau, nei autoriaus padaryta.

Rusijai paėmus visą Lietuvą, mūsų istorija keičiasi. Per ištisą devynioliktą šimtmetį tai jau nebe Lietuvos istorija, o tik

lietuvių, nors 1831 ir 1863 m. sukilimai, tai dar Lietuvos istorijos atbalsiai. Visą šį skyrių autorius suglaudžia trumpai. Apie pirmąjį sukilimą jis visai nė nemini, o kalba tik apie 1863 m. ir spaudos uždraudimą. Plačiausiai šiam trumpam skyriuje jam tenka sustoti mūsų tautos atgijimo klausime. Tik gaila, kad jis ima atgijimą perdaug siaurai, suvesdamas jį veik lietuvių spaudos atsiradiman ir tik nuo 1905 m. temato ir kitas šio atgijimo žymes. Apie tą, kaip rusai lenkino lietuvius savo persekiojimais, nė pusės žodžio.

Aš taipgi negalėčiau sutikti su autorium ir su kitais rašytojais, kad J. A. Gedraitis, Poška, Strazdas ir t. t. reiškia mūsų atgijimo aušrą. Jie dar visi priguli saulėlydžiui, o ne aušrai. Tai dar paskutiniai spinduliai senosios Lietuvos, iš kurių dargi net negalima matyti, ar bus apskritai naujoji Lietuva. Atgijimas ruoštis prasideda tik po 1863 m., kada lietuvių tautos mainosi ekonominė padėtis ir istorijos scėnon įeina nauja socialė klasė.

Nežinau, kodel autorius išskiria į penktąją savo knygos dalį du puslapiu, kuriuos jis paveda didžiamjam karui, ir lygiai neaišku, kodel jis Mažąją Lietuvą ir Amerikos lietuvius išvaro į priedą.

Toks šios knygos turinys. Aš stengiausi rodyti jos gerų ir silpnų pusių. Mažas klaidas, kurios lietė vieną kurį faktą — yra ir tokių — aš visai neliečiau. Suimant viską krūvon, reikia pasakyti, kad kun. Aleknos Lietuvos istorija geriausia esamųjų lietuvių kalboje. Silpniausiai ji atrodo po Liublino ūnijos iki mūsų dienų ir geriau nuo Mindaugo iki 1569 m. Autorius parodė, kad jis gerokai apsipažinęs su visais Lietuvos istorijos tyrinėjimais ir raštais, kai kur net su jos šaltiniais, kaip Scriptores rerum prussicarum, Teinerio Monumenta, Codex epistolaris Vitoldi ir t. t.

Taigi jis yra dar pusiaukelėje. Iš vienos pusės, jam reikia giliau eiti į šaltinius, iš kitos, daugiau susipažinti su kaimynų istorija, kaip mes nekartą turėjom progos pabrėžti.

Be to, autoriui stoka bendro juridiniai ekonominio išsilavinimo. Mes tikimės pamatyti jo veikalo sekančią žymiai pagerintą laidą. Apie jo Bažnyčios istoriją sekančiam numery.

Prof. A. Voldemaras.

(B. d.)

Istorijos žinios kitur.

„**Vytis**“, dvisavaitinis iliustruotas jaunimo laikraštis. 3249 So Halsted str. Chicago, Ill. 1921 m. Nr. (195) ir k. „Kunigas“ — apie Kauno seminariją. „Pats muša, pats rėkia“ — apie mūsų seimo delegaciją Vatikane ir lenkus.

„**Darbininkas**“, 242 Broadway, Boston, Mass. Nr. 9 (789): ir k. „Iš mano atminimų“ apie karą su lenkais.

„**Rytas**“, Tilsit, Hohestr. 59. Nr. 5 ir k.: „Trumpa bažnytinių giesmių istorija“.

Gen. Štabo Literatūros Dalies knygyne radau šių istorijos žinių apie Lietuvą. Nežinodamas, ar jas bus įtraukęs į savo „Bibliografiją“ S. Baltramaitis, paduodu „Mūsų Senovei“.

1) Vojennyj sbornik 1877 m. Nr. 3: 25 let Leib-Gvardii v Jegerskom polku. (Aprašyti karo žygiai ir stovėjimas Lietuvoje).

2) Russkaja Starina 1883 m. Nr. 11: Vilenskije očerki 1863—64 g.g.

3) VIII sk. Nr.Nr. 343—346: Vojna Rossii s Turcijej i polskimi konfederatami sostavlena, preimuščestvenno, po neizviestnym do nastojaščago vremeni rukopisnym materialam gener. štaba polkovnikom. A. Petrovym. T. 1, 2, 3, 5 Peterb. 1874.

4) — Nr. 389: Suvorov i padenije Polši. Sočinenije Friedricha von Smitta. Perevedena s niemieckago i izdana pri Sovieščatelnom Komitete Glavnago Štaba pod redakcijej gen. štaba gen. lejt. kniazia Golicyna. S. P. B. 1886.

5) — Nr. 396. Knygos prasideda 61 p. Matyti, rinkinys ar veikalai Vitebsko Archyvų komisijos. Minima karo žygiai ir stovėjimai Lietuvoje 30—40 m. XIX amž.

6) — 417: Žizneopisanija ruskich vojenych diejatelej pod redakcijej Vs. Mamyševa, t. I, vipusk II. Izdanije Berezovskago 1886 m. General ot kavalerii graf. M. J. Platov.

Apie veikimą Lietuvoje p. 98—103 ir 150—163.

7) — 496. Bohdanovič. Istorija Vojny 1812 g. t. III.

Apie veikimą Lietuvoje p. 296—353.

8) — Nr. 510. Burkovski: Podgotovka v vojnie 1812 g. i diejstvija za perepravy Napoleona čerez Nieman vkliučitelno. Moskva, 1912.

Yra parodyta, kokie paliko paminklai Didžiosios Armijos buvimo.

9)—Nr. 478: Očerk istorii S. Pet. grenader. polka (1726—1880) Sostavil F. Orlov. S. P. B. 1881. Turinys: 54—72 p.: išdėstymas ir veiksmas lenkų kariuomenės Lietuvoje. Pulko stovėjimas Vilniuje. Žygis į Bielastaką ir Brianską. Ėjimas ir Lydą ir Suchodolus. Išdėstymas pulko Gardine.

73—87 p.: Pulko stovėjimas Gardine 1793 m. Seimo laiku.

88—106 p.: Pospolitoje Rušenije 1794 a.

107—124: Paskutinė ruoša visų pulko dalių Gardine.

125—148: Išėjimas pulko į Lydą.

199—210: Otečestvennaja vojna... Kariuomenės susirinkimas ties Vilnium... Vilniuje paliktasis pulko archyvas.

230—241: Ėjimas į N. Trakus. Stovėjimas vilniaus apylinkėse žiemą.

332—349: Forsiruotasis maršas. Atvykimas į Kauną... Sugrįžimas į pulką iš Kauno dviejų kuopų.

350—366: Sustojimas žiemos laiku ties Panevėžiu. Kuopų veiksmai, vedant pulk. Baltolomėjui ir gen. Rennenkampfui, Prūsų pasienyje.

10) Pam. Knižka Kov. gub. na 1904 g. Gubernijos metraštis ir K. Gukauskio Kauno istor. ir stat. aprašymas.

11) Sbornik 1905 g. Nr. 12. Grigorovič: Znamena, štandarty i puški b. Carsko-selsk. arsenala.

Apie Lietuviškąjį standartą esu įdėjęs į „Echo“ Nr. 31 (9/II/21).

12) Leer: Vojennaja Enciklopedija: Litovskij otdielnyj korpus. Litovskij polk (Rusų armijos).

Apie tai esu įdėjęs į „Echo“ Nr. 34.

A. Ružancov,
majoras.

Veikėjų korespondencija

Du laišku kunigaikščiui Ireniejui Oginskiui.

(Originalai yra Kauno archyve).

1. Lauryno Ivinskio.

Jaśnie Oświecony Mości Xiąże Dobrodzieju!

Przesyłając ukłony JOXiężnèj PANI oraz Powińszwanie IMIENIN Xięciu Panu Bogdanowi, mam honor przedstawić 3 exemplarze sprowadzonych książeczek Majowego Nabożeństwa, bo jedną z nich do odesłania nadal zatrzymałem u siebie dla przekładu na język Narodowy. Przyłączam dziełko: M i e s i ą c (M a r z e c) S. Jòzefowi poświęcony. Dziełko pod tymże samym tytułem, lecz w układzie odmienne, niegdyś, mieszkając w Retowie, w dzień Imienin zaofiarowałem X. Bogdanowi po doznanéj przygodzie; warto odszukać w Biblijotece. W roku upłynionym przetłumaczone przezemnie Nabożeństwo Majowe dopiero kopijują dla kościołòw w Wilkomirskim Powiecie a w rok będzie wydrukow[an]e kosztem X. Proboszcza Szawelskiego, dla łatwiejszego rozpowszechnienia. O to wszystko postaram się dla X. Pana, z obowiązku mojego, przez miłą pamięć. Spełniając daną obietnicę, łączę wyraz rzetelnego szacunku, czci, uwielbienia i uszanowania dla Osoby

Jaśnie Oświeconego Xięcia Pana Dobrodzieja,

Najniższy Sługa

W. Iwiński.

Ekonomja Szawelska.
1873 r. 22 Stycznia.

2. Petro Vileišio.

Łaskawy Xiąże! Staranie się Pana o wydawnictwo książek litewskich jest znane całej młodzierzy litewskiej, dla której interessa ojczystej ziemi mają jeszcze wartość. My, przynajmniej

ja, staralismy się nasladowac Pana, poczynając z tego momentu, gdy w roku zeszłym Pan przywiozł do cenzurnego Komitetu „Pasauga Aszwinius“ Jwinskiego. Ta ksionszka do przecenzurowania była daną mnie przez Cenzora, któren niezbyt gruntownie posiada język Litewski.

Sądzilismy, że dozwoleniem „Pasauga aszwinius“ zostanie zniweczonym rozporządzenie o niedozwoleniu drukowania litewskich książek łacinskim szryftem. Dopuszczenie to było usprawiedliwione jeszcze tym, że puzniej przez Cenzurny komitet były dozwolone moje rękopisma „Apsakineimas apej žemie ir atmajnas ora“, dalej „Dwi łabaj naudingos sznekos ir trumpas pasakoimas apej iszkałas“ — aba te rękopisma byli wydane w dwuch książeczkach. Dozwoloną także zostałaArytmetyka.

W czasie wekacyi był ułożony przeze mnie opis bylej Szawelskiej wystawy, także ludowa powiastka „Jons ir Aniutia“ — lecz Cenzurny Komitet zwrucił mi rękopisma ze starszliwym wyrazem „dozvoleno cenzuroju s tiem, čtob ne bylo pečataemo latino-polskim šriftom“. Nie wiedziałem, co mam począc, a trzeba było koniecznie zniweczyc ten nadpis. Ružne mysli mi kręciły w głowie, między innemi miałem projekt osobiscie udać się do Pana, zjezdzić do Retowa. Lecz wprzod nim miałem to zrobić udałem się z prosbą do Grigoriew'a, któren się wstawił do ministra spraw wewnętrznych i książki były dozwolone. Były dozwolone, lecz dla każdego rękopismu ten sam proceder jest potrzebny. „Jons ir Aniutia“ także „Sziauliu paroda“ nie są jeszcze wydane z braku srodkow na to.

Dzis w Cenzurnym komitecie są jeszcze trzy moje rękopisma „Jurgis Stefensonas“, „Pas mums ir kitur“ i „Apsakineimas seniuka“.

Muszę powiędziec, że dużo, nawet bardzo dużo jest współczujących dziełu, do ktorego czynny impuls był dany przez Pana, lecz na seryjo starających się o to jest bardzo mało bo liczba ich redukuje się do kilku.

Słyszałem także, że Pan się stara o wydawnictwo rolniczej gazety w języku litewskim.

Xiąże zrozumi z listu jak mi jest drogą kwestyja wskrzeszenia naszej narodowej litewkiej literatury — mòwię litewskiej — a zarazem na ile wspułczuję staraniom się jego.

W razie, gdyby Pan i nie chciał ze mną się zapoznac, czego najgoręciej sobie pragnę, zawsze jednak będę z oklaskiem i życzeniem powodzenia spotykał każden prawdziwie obywatelski czyn Pana.

Zapoznanie się z Xięciem liczę dla siebie nie tylko że nader przyjemnem i korzystnem dla sprawy, którą pokochałem

całą moją duszą, lecz także sądzę że w kwestyi tej że sprawy mógł bym byc korzystny i dla Pana.

Piotr Wiłejszys,

Kandydat nauk matematycznych Petersburskiego Uniwersytetu, dzis student w Jnstytucie Inżenierow dróg i kommunikacyi.

P. S. Dołączam dwie ksionżeczki które udało się wydac.

31 Stycznia,
1877 roku.
Ptbg.

Kaz. Būga į kun. J. Tumą.

1. Péterburgas, 1903 m. sausio 16 d.

Gerbtinas tautieti!

Visi Tamstos laiškai su Svėdasų, Naujamiesčio ir Girkalnio tarmių pavaizdais gauta ir sausio 15 d. perduota p. E. Volteriui spausdinimui. Svėdasų tarmės pavyzdžių į chrestomatiją tetilps Nr. 2. (Nr. 1 siunčiame į Tilžę literatiškajai Draugijai į „Mitteilungen"). Visa tilpti negali, nes tiekos vietos vienai tarmei pavesti neleidžia chrestomatijos programa. Naujamiesčio ir Girkalnio tarmės tekstai tilps pilnai[1]) (Dar Kulių Red.). E. Volteris už tekstų atsiuntimą neapsakomai dėkingas ir to dėkingumo nors „pamėgdžiojimu" siunčia Jums dovanų sekančius veikalėlius: 1) Spiski nasielionych miest *Suvalskoj* gubernii, 2) Po povodu knigi Trusmana, ir 3) Dėliai Tetznerio knygos „Die Slawen".

Tamstos gimta istoriškai labai svarbiame kaime „Małeišiai". 13 ir 14 metašimčio dokumentuose *Mallaysen*, *Malayzen* ect., kursai randamas buvo 13 amž. vadinamoje provincijoje *Selonia*, vėliaus gi regis vadinamoje + *Nalšėnų* žemėje, prie kurios prigulėjo šios vietos: Utten (= Utenà), Uspal (= Ušpaliai), Tauraxen (= Taurag(i)nos, Dussethe (= ež. Dus(e)tas), Sarthe (= Sartai), Loden-bech (= Luodžių ež., dvaras — Pa-luodė), upė Wisseyke (Viešeikiai, Ušpalių par.), Sventheupe ir t. t. Tamstai E. Volteris lig laiko (ne ant visados) siunčia kun. Bielensteino knygą „Latvių tautos (t) ribos", kur gale knygos yra mums labai svarbųs dokumentai, su prašymu rinkti geograf. vardus (= surasti dokumento vardus mūs' apskričių — Ežeriūnų ir Ūkmergės dabartiniuose geografiškuose varduose). Kai tos knygos nebereiks, pargrąžinsi ją atgal. Kokie tik priseitų užrašinėti vardai, meldžiamas esi Tamsta pažymėti jų akcentą ir balsių ilgį. Gerai būtų prie lietuviškųjų

[1]) Žiūr.: E. Volteris: Lietuviška Chrestomatija. Antroji laida 1904 m. 459 — 464 qet seu.

vardų pridavus ir jų ofic. vardą (rusiškai). Pirm viso ko reikalingiausia surinkti sekančių parapijų geogr. vardai (kaimai, vienasėdžiai, kalnai, upės, ežerai, didesnieji raistai ir balos): Svėdasų (Malaysen), Kupiškio, Utenos, Ušpalių, Taurag(i)nų, Viešintų. Ar nėra kur kokio geogr. vardo panašaus į * Naščėnai, Nalšėnai, Nalšiai, Nališkiai, Nališkėnai? Labai reikalinga būtų, kad kas surašytų geogr. vardus (nors be akcento, jei nerastųsi žmogaus pažįstančio priegaidą) tos Kauno gub. smailumos, kuri eina nuo Dusetų į Vilniaus ir Kuršės gub. (k. a. par. Untazavės, Ežeriūnų, Vydžių, Pelikonių, Drysviatų (regis, kad lietuviai vadiną Drukšė) ir t. t. Visi tie vardai patilps į knygą: „Gdie iskat Seloniju i zemliu Nalščanskuju"? Selonijos provincija maž daug atsako dabartinės a-tarmės (žmonės, ką taria vieton ponas, žmogus, rodyti etc. — panas, žmagus etc.) išsiplėtimo (t)ribos:

Dabar keletas klausimų apie svėdasiškių tarmę...
(Grynai filologinius dalykus visur išleidžiame. Red.).

Akademikai Šachmatov'as ir Fortunatov'as pripažino už reikalingą prof. Kaz. Jauniui paskirti sekretorių, kursai pagal jo žodžius galėtų rašinėti straipsnius iš litvanologijos. Pakol kur kas bus sekretoriumi paskyrė mane. Visų pirmiausia pradėta rašyti apie Panevėžio apskrities lietuvių tarmes. Tą darbą pabaigus, prof. Jaunius rengiasi rašyti kritiką Merzyńskio knygos „Romove", kurioje Mierz. ant lietuvių daug prikalbėjo nebūtų daiktų. Prie tos knygos kritikos reikia susirinkti geogr. vardai su kamėnu: *Ruom—*, *Rom—*, *Ram—*, *Ruov—*, *Alk—*, *Elk—*, arba *Auk—* (senovės lietuvių kalboje *alkas* pagal Jaunių reiškęs „Dievo namas"), *Tal—*, *Patal—*, *Gard—*, (bene esi kur girdėjęs žodžio *gárdas*, kurio nereikia maišyti su *gardas*, avių gurbas, paprastasis gurbas)? Ar nežinomi yra kalneliai, piliakalniai po vardu Alko(s) kalnas, Elko(s) arba Auko(s) kalnas? Benėra žinomas žodis *alkà* prasmėje lėlė ir kur? (Prasmė gali būti ir kita).

Ne pro šalį būtų gavus keletą planų lietuv. (augšt. ir žem.) namų ir kitokių trobų su jų dalių vardais. Visa tai reikalinga profesoriui K. Jauniui. Jis prašė manęs užsiimti tuo rinkimu, bet aš mažai tepažįstantis Lietuvos geogr. vardus ir jų trobesius, kreipiuos Jusumpi, vildamos, kad Tamsta, jei pats negalėsi, tai nors per kitą reikalingas žinias suvoksi. Dar ar negalima būtų pranešti, kokią trobą žmonės vadina *rūmas* arba *rūmai*, regis, kad be kuknios, iš apačios plačios, į viršų siauryn einančios ir kamino gyvenamoji troba nesivadins *rūmai*.

„Tik niekam nesakyk" ir „Paskutinį kartą" paduota jau cenzūron naujosios draugijos (susišelpiamosios). „Pragarai" mano rankose nebuvo, juos nuo A. Dam. pasiėmė Dub. su tikslu su-

grąžinti Tamstai. Jei jis neišsiuntė, tai aš, šiomis dienomis užėjęs pas jį, paraginsiu, kad skubintųsi parsiųsti.

Atleisk, kad Tamstai taip daug darbo užduodu. Ką padarysi, esi žmogus karštas, visa ką nori ūmąju dirbti, neatidėliodamas iki rytojaus dienai.

Daug labų dienų nuo Sielio, Braškučio, Lapelio ir kitų daugybės.

Pasiliekmi Jūs,

K. Ubašlaitis.

2. 10/13 vasario 1903 m. Péterburgas.

Maloningiausias tautieti!

Ačiu už labai storą laišką, pilną pageidautinos medžiagos. Dėliai Finliandijos žandarmerijos skundo Peterburgo lietuviams tapo uždrausta afišos ir programos maišytai (lietuviškai ir rusiškai) spausdinti. Finliandijoje, regisi, Tammerforse, vienas lietuvis, kuriam iš Peterburgo nusiųsdavo kokią dešimtį afišų, turėjo prieprotį jas iškabinėti ant Tammerforso ar kito kokio miestelio vakzalo. Kad afišų lipdymas Finliandijoje, kur neskaitant ano lietuvio daugesniai nėra, buvo lietuviškosiomis raidėmis afišų spausdinimo uždraudimo priežastimi, patvirtina cirkuliaras, kurį po paslapčia gradonačalniko kanceliarijoje rodė susišelpimosios Draugijos pirmasėdžiui. Tokį cirkuliarą paskaičius, Draugijos rėdykla nutarė kreiptis prie prof. Volterio, Draugijos garbingojo pirmasėdžio, rūpintis apie leidimą atsispausdinti afišas ir programas lietuviškomis raidėmis. E. Volterio kartu su Draugijos naujuoju pirmasėdžiu Antanu Bruckumi buvo suvaikščiota į „Glavnoje Upravlenije po dielam piečati", kur jiems činauninkai, pradėjus nuo vyriausiojo iki mažiausiojo, tvirtino, kad spauda būsianti leista neilgai laukus, bet da dabar (prieš senato paaiškinimus) įvairiausi cirkuliarai turią savo spėką ir kad Upravlenija nieko neturėsianti priešais, jei patsai gradonačalnik, neatsižvelgdamas ant cirkuliaro, leis afišas ir programas lietuv. raidėmis atsispausdinti.

Išskaitę Kauno „Gubernskija Viedomosti" (ten „Pribavlenijoje" buvo mano straipsnis apie lietuvių apdarus ir mėgiamąsias varsas. Tumas), kad Peterburgo „Apvalkalų pagraženę" (kostiumnaja vistavka) aplankysią ir lietuviškieji apvalkalai, nuėjome; nors išvaikščiojome visus rūmus, niekur tųjų apvalkalų neradome. Tiek gal ten lietuviško yra, kad iš Palangos ir Priekulio yra žmonės su gintariniais darbeliais. Žingeidžiausi yra Priekulio gintarai, kurių skivytuose nuo neatmenamųjų laikų yra patekusios įvairios muselės, vabaliukai, paskiaus akmens kultūros laikatrukio (periodo) išdirbiniai, iškastieji iš senovės kapų.

(Stebėtina: man net diplomas duota: „sviaščenniku Tumasu —diplom 2-j stepeni (pravo na serebrianuju medal) za dostavlennyje na Vistavku kostiumy i ich prinadležnosti krestjan Kovenskoj gubernii parašu: „kniažna M. I. Ščerbatova", iš „Pervoj Meždunarodnoj Vistavki istoričeskich i sovremennych kostiumov i ich prinadležnostej". v. S. - Peterburge 1902 — 3 g. g. Ten buvo puikaus milelio moteriškas garnitūras, senoviniai sidabriniai karoliai ir k. d. Kostiumą audė ir siuvo Paulina Vidugiryčia iš Nuošalio dvarelio. Ji taip pat gavo diplomą. Tumas).

1904 metais (ar tik neklystu kuriais) Peterburge atsiliks visaslaviškasis susirinkimas. Užmanyta yra prie to susirinkimo kviesti prisidėti ir lietuvius su latviais, kaipo artimiausiuosius slaviškųjų tautų giminaičius. Manoma užkviesti prof. kun. Jaunių ir Jablonskį, kad jie turėtų pranešimus apie lietuviškąją kalbą. Manoma ant to susirinkimo nutarti įkurti moksliškąją draugiją ištyrimui lietuviu tautos visašališkojo dvasio (latv. gara dzive) gyvenimo.

31 sausio prof. kun. Jaunius gavo nuo Krokuvos universiteto oficiališkąjį pakvietimą apsiimti būti extra - ordiniariškuoju lietuviškosios kalbos profesoriumi. Algos duoda iš viešpatijos pinigų 1000 reniškių auksinių (złotych reńskich) ir universitetas iš savųjų pinigų 1,600 r. auksinių. Be to, jei ką nors rašys, gaus nuo kiekvieno spausdinto lakšto 25 — 40 ren. auks. Dabartėlios lietuviškosios katedros klausimas rišamas yra Apšvietos Ministerijoje ir jei lig rudeniui išriš, tai kun. Jaunius turėsiąs spalių mėnesies pradžioje 1903 m. kraustytis į Krokuvą. Kun. Jaunius žada važiuoti.

Dr. J. Basenis nori išleisdinėti etnagrafiškąjį laikraštį.

Išėjo latvių kalboje knyga apie Lietuvą ir lietuvius (in 8^0 psl. daugiaus negu 600).

Kun. Jaunius dainų paieškosiąs, jos turią būti pas jį; tikiuos kad jis man leis nors kopiją nusiimti.

(Tai mano dainų rinkinys, žuvęs pas Jaunių. Tumas).

„Žinynas" geograf. vardu visai nežinąs.

(O kaip gi jis dviejose knygose juos išspausdino, kad nežino, ir tais kaip tik metais? Vaižgantas).

Varnas turi būti išskrido Krokuvon, Kupiškio vardų man neatidavęs.

. . . . . .

(Seka filologiniai pasitarimai).

Todel gavęs nuo Jūsų pripažinimą šių spėjimų teisingumo, korektūrą skaitydamas, taisytinosias vietas ištaisysiu, o jau ištaisęs Tamistai nusiųsiu paskutiniajai korektūrai padaryti. Rytiečių tarmių tekstų užrašinėjimuose patariu Tamistai vartoti

vyskupo Baranauskio priegaidės ženklus. Man rodos, kad rytiečių tarmėms geriaus pritinkančios, negu Baranauskio, akcentuacijos šiuo laiku nerasime. Kun. Jauniaus mūsų tarmėms akcentuacijos dar neišdirbtos. Metų galan gal ir prof. Jauniaus bus išdirbta ir mūsų tarmių akcentualogija, beaprašinėjant Panevėžio apskrities lietuvių tarmes. Kun. Jauniaus rašyba su visomis smulkmenomis bus mano įvesta žodynan prie lietuviškosios chrestomatijos, kurio darbas jau gerokai pavarytas. Jo rašyboje tas yra svarbu mokslui, kad lengviai duodasi pažymėti nosinės balsės dar ištariamos (k. a. gįsla, skįstas, kęsti etc.), kuriuose - ne - kuriuose Lietuvos kampuose ir jau išnykusios (k. a. įš, už, įra, žmogų su ranką etc).

K. Jauniaus vartojamieji akcento ženklai nėra koksai naujas išradimas, bet tik senovės užlaikymas. Tokią prasmę tie ženklai jau turėjo pirmose lietuvių rašliavos užgimimo dienose. Taip rašė M. Daukša Katechizme 1595 m. Postiloje 1599 m.; taip rašė anonimiškasis 1605 m. katekizmo autorius; taip pagaliausiai rašė Širvydas, tik su tuo skirtumu, kad jis labai retai tevartojo akcento ženklus ir tai prie žodžių, kuriuos galima visaip suprasti. Stanevičius irgi tokią akcentuaciją vartojo (žr. jo gramatikos perspaudimą). Graikų circumflexus pilnai atsako Daukšiniam (k. Jauniaus) tvirtapradei priegaidei graikų acutus lietuvių acutui. Kad graikų priegaidė tą prasmę turėjo, ant to dabar sutinka visi kalbų tyrėjai.

Su labomis dienomis pasiliekmi *K. Sielis.*

3. Pelerburgas, 7 birželio 1903 m.

Malonus tautieti!

Iš Peterburgo į Lietuvą aš išvažiuoju 21 birželio. Lietuvoje paviešėsiu iki 21 liepos mėnesies. Kokią dieną atsilankysiu pas Tamstą, šiuo sykiu pasakyti dar negaliu. Rodos, pas Tamstą tegalėsiu atvykti apie 1 — 5 liepos mėn. dieną

Spaudos klausimo išrišimas atidėtas net iki rudens.

Kun. Jaunius apie 20 birželio rengiasi išvažiuoti iš Peterburgo į Berlyną akių gydytųs. Berlyne žada Jaunius pergyventi keturius mėnesius. Prieš į Berlyną nuvažiuosiant kun J. keliaus Krokavon pasiteirautų apie lietuviškosios katedros dalykus.

Mano sekrėtoriavimo tikslas — antru atveju išleisti „opisanije govorov litovskago jazyka v Ponieviežskom ujezdie" — nepasiektas, nėsa kun. Jaunius to darbo negalėjo peržiūrėti, būdamas užimtas kitais dalykais. Jis dabar užsiėmęs tyrinėjimu lietuvių įtekmės ant suomiškųjų kalbų. Jis, kaip šias dienas sakėsi, užsiėmęs vienu dalyku, negaliąs visai nuo to dalyko atsitraukti. Mena k. Jaunius, kad šisai negalėjimas atsitraukti

nuo numylėtojo dalyko, ar tik nebūsianti liga. Tą ligą jisai jaučiąs nuo Kazaniaus laikų. „Opisanije govorov“ Jaunius žada pasiimti į kelionę ir tą darbą kelyje užbaigti. Nors tasai darbas padaryti nepasisekė, bet visgi laikas, kurį sugaišau pas prof. Jaunių, nenuėjo veltui. Nuo Jauniaus per tą laiką sumedžiojau nemažai labai svarbių žinių, kurias, menu, galėsiu sunaudoti bendram mūsų labui.

(Toliau seka, kaip paprastai, daugybė žodikilmės nagrinėjimų. Jas atidaviau pačiam autoriui peržiūrėti ir pataisyti, nes, aišku, dabar profesorius nebesutinka su mokiniu. Tumas).

Kokie tik kalbos klausimai bus Tamstai neaiškūs, meldžiu kreiptis prie manęs, tas man su prof. Jauniaus pagalba bus malonu paaiškinti, jei, žinoma, bus tasai mano galėse.

Sufiksus aš irgi renku. Tamę darbe geistina būtų pagalba. Mano tikslas — surinkti visos mūsų kalbos ant kiek tai galima, sufiksus į vietą ir privedus juos tvarkon, paleisti į pasaulę. Didelę man pagalbą prie sufiksų rinkimo ir jų sutvarkymo bus A. Leskien'o veikalai „Die Bildung der Nomina im Litauischen von August Leskien. Leipzig 1891 pag. 468. 8⁰.“ Kaip man rodosi, sufiksų rinkmenė būtų labai gerai atspausdinus. Sufiksų rinkmenės knyga, pagal mano išskaitymus, turės turėti nemažiau 350 psl. in 8⁰. Pagal mane sufiksų rinkmenės knyga yra visu-reikalingiausi, be jos negali apsieiti nė vienas rašąs, ypač kam pristigus žodžių reikia nusikalti naujas. Jei rasis pagalbininkai, tada sufiksų rinkmenę galima būtų per kokius dvejus trejus metus paleisti į pasaulę.

E. Volteris bus šiemet Lietuvoje su baltiškosios sekcijos reikalais. Jis rengiasi ir Tamstą aplankyti.

Visokio labo! Pasiliekmi Jūsų K. S. (ielis).

4. Peterburgas, 9 rugpiūčio 1903 m.

Brangiausias prieteliau!

Lietuviams ir latviams bendri trobesių ir jų dalių vardai. Lietuviškai — čiukuras — latviškai — čukurs, Dachfirst; siena — siena, Wand; kūtė, kūts — kūts, Stall; namas — nams, Wohnhaus; klėtis — klēts, Kornspeicher; aruodas — aruods, Kornkasten; langas — luogs, Fenster; laid-darys — laiddars, Viehhof; pirtis — pirts, Badstube.

Kaip lietuviai pirtį pažįsta, yra daugiau negu 2000 metų, nėsa tiek jau laiko praėjo, kaip lietuvių tauta susidūrė su suomiais. Pagal prof. Thomseną, finų kalbų ir istorijos žinovą, suomiai nuo lietuvių žodžių skolinosi 1 ar 2 amžiuje prieš Kristaus gimimą. Suomiškai *pirtti*.

Lietuviams ir senprūsiams bendrieji trobesių ir jų dalių vardai.

Augšt. Žem. butas (Daukšo Postilla, 1599 m. p. 411: butose loc. plur.) — senaprūs. — buta, bote, yriškai — both, klėtis — kleet, latv. klēts; stoginė — steege, daržinė; staldas — staldis, stogas — stogis, Dach; lubos — lubbo, Brett; langas — lanxto, latv. luogs; pelenas — pelano, očag, focus; šulas — sule.

Lietuviškųjų, latviškųjų ir prūsiškųjų trobesių vardų sulyginimas parodo mums, jog mūsų protautė (jau prūsai nuo lietuvių giminės kamieno buvo atsiskyrę prieš 200 metų prieš Kristaus gimimą — sakau pagal prof. Jaunių ir Bopp'ą) gyveno ne „chižinie, pochožej na peščeru (žr. Romove psl. 45), bet jau turėjo keliatą trobesių (žinoma, su lubomis).

Surinkus visą medžiagą iš latvių, senaprūsių ir lietuvių kalbos, pasirodys visai kas kita, negu nori mums įkalbėti Mierzyński cum consortibus.

Geriausiu mūsų kultūros rodytoju yra suomių kalbos. Reikia žinoti, kad suomiai su lietuviais susidūrė dar prieš Kristaus gimimą antrajame metašimtyje ir, kaip mena prof. Šifner'is, jie apsigyveno paveiktųjų, lietuvių būrių tarpe. Pagal Šifnerį lietuvių ribos turėjusios siekti beveik iki Smolensko, Kijavo, Pskovo ir k. Lietuvos kraštai buvę neužtektinai apšeimynuoti (lygiai kaip šiandien Archangelsko ir Vologdos gub.). Suomiams nebuvę sunku priveikti anuos, kitas nuo kito toli išsimėčiusius lietuvius ir jų sodybose įsikurti. Mažesniam esant lietuvių negu suomių-priveikėjų skaitliui, lietuviai pamaži pradėjo suomiuotis ir ilgainiui net visai turėję į suomius išvirsti. Nemažo liet. kilmės žodžių skaitliaus išlikimo (tų žodžių skaito į 3000) suomių kalboje kaltininkais yra anie susuomėję lietuviai.

Nuo Jauniaus šie trobesių ir jų dalių vardai teteko užsirašyti. (Daugiaus užsirašysiu jam pargrįžus iš Berlyno) ardai=suom. arta; gardas — mokša - mordviniškai — karda, Hürde, erza-mordviniškai — kardo, cfr. liet. gardys, pravarinė, lenk. przeoryna.

Kiti žodžiai iš suomių kalbų, nurodantys kultūros laipsnį prieš 2,000 metų. Surašyta nuo Jauniaus (tik nepilni užrašai, papildysiu jam sugrįžus).

alus — suom. olut, ąsa—ansa, avinas—oinas, burės, parusa — purje, latv. dagla, fitil — kareliškai — takla, dalba, ryčag — lybiškai dalba, daržas suom. — tarha, derva, diogot — terva, dura, — lom — tuura, ekėčios — vepsiškai: — äges; ėras, jagnionok — suom. jäärä, javai — jyvä, latv.: kaba, Sparbalk — est. kaba, kalpys, Eisaxt — kabel, kanapės — lybiškai: kanip, vot. kaniva, kanklės — suom. kantele, kaušas — kauha, senapr. kelan, ratas — suom. kela, kepurė — kypärä; * kimdas, latv. cimds, pierčatki — kinnas, veps.: kindas; kirvis — suom.: kirves,

votišk.: čirves, kuilys, Eber — est.: kult, lyb. kuil; kurpė — suom. kurpponen, kuodelis — kuontalo.

Keletas šitų žodžių ką kita liūdija, negu norima mums įkalbėti lenkų (k. a. Brückner, Karłowicz, Mierzyński) mokslo vyrų. Kaip sau nori, jau prieš 2,000 metų, netik ką XV ir XVI amžiuje, lietuviai negalėjo gyventi trobose, nedaug tesiskiriančiose „ot piervobytnych peščernych žylišč i daže ot peščery Polifema".

Reiktų Mierzyńskiui ant jo „Romoves" duoti geras atsakas. Dar klausimas, kurio Mierzyński nė nekibterėjo. Kokiu būdu į jo „chižina", kuri buvusi „bez balok, peregorodok, reikia suprasti — ir be potolka", galėjo sutilpti: „choziain, jego žena, dieti, slugi, služanki; soderžatsia skot, rabočija žyvotnyja i wsiakago roda choziaiskija prinadležnosti"? Kaip tokia troba galėjo išstovėti „bez bałok", prie tam būdama dar „obširna" (psl. 44).

Reiktų surinkti žinios apie *dievaičių stabus*, kurių, kaip sako Mierzyński, „v Litvie niemoglo byt" (29). Sako, jog buvę iškasę Betygalos (ir Pažaistyje) parapijoje stabą. Žmonės atsižinoję, kad tai esąs stabmeldystės laikų dievaitis, sudaužę jį (ar prigirdę?). Tokios žinios turėtų nemažą svarbumą. „Stabų" buvimą, manding, parodo žemaičių paprotis kryžius apkrauti, kaip galima, didesniu šventųjų skaitliumi. Sako, jog kai kurie žemaičiai savo anuos šventuosius ant kryžiaus statomuosius, net *dievaliais* vadiną. Ar tas tiesa? Dievus stabus dirbus, man ding, rodo dar vardas *„dievadirbys"*. Krikščioniškojo tikėjimo pažvalgoje *dievadirbys* visai negalimas žodis, nėsa kas gal Dievą padirbti?

Senovės lietuviai, lygiai kaip gotai (alhs, chram), savo maldos namus (= bažnyčias, tur būt, vadino „alkù". Tą spėjimą paremia latviai. Jų kalboje yra žinomi *„elkukalni"*, kurie ilgainiui tapo perdirbti į *„baznickalni"*. Mūsų žmonės apsakinėja, kad po tokiu ir tokiu piliakalniu esanti užkasta *bažnyčia*. Šitam žmonių sakymui, man rodos, reiktų priduoti nemažas svarbumas. Be pamatų, taip sakant, iš piršto išlaužę, ir žmonės nesakys: „čia buvo seniaus bažnyčia". Salako parapijoje, ties ežeru „Ligajà" ant piliakalnio man rodė net vietas, kur buvęs šventorius, didžiosios durys ir kiti bažnyčios trobesiai.

Bažnyčia yra žodis svetimas, slaviškas. Tą visi pripažįsta. Tik suprasti negalima, kokiu būdu „božnica" (žydų sinagoga taip vadinama ir stabmeldžių maldos, dievų namas) įgavo prasmę visai neprivalančiąją krikščioniškajam maldos namui.

Tą faktą bene galima bus išaiškinti šitaip. Lietuviai, stabmeldžiais būdami, bus turėję savo maldos ir dievaičių namus, kuriuos, žinoma, mus kaimynai — lenkai ir bielorusai — kitaip negalėjo vadinti, kaip *božnica*, nėsa jų žodis *kościoł* ar *cerkov* nepritiko išreiškimui stabmeldžių maldos namo. Žodis *bažnyčia*

yra mums labai brangus, jisai parodo lietuvių (iš slavių krikščionių točki zrenija) be abejo turėjus „božnicu". Ta „božnica" turėjo nešioti vardą „*alkas*" (Jaunius).

Apie lietuvių trobas gana plačiai rašo S. Daugkantas (Žr. Būdas senovės lietuvių. Petrapilie 1845 psl. 19—31). Jai pas Tamstą nebūtų Daugkanto, prisireikus, galėčiau aš padaryti reikalingiausias ištraukas.

Gerai būtų, kad Tamsta sunaudotumei visus prof. Jauniaus prierašus prie „Romove". Už tai jis nieko neturės. Patsai gi Jaunius apie „Romove" nieko neparašys — tą galvoju. Prie namų aprašymo reikėtų sunaudoti K. Širvydo žodyno medžiaga (ji išrašyta kun. Jaun. ir VIII priloženije), kuri siekia maždaug XVII amžiaus pirmojo ketvirtdalio metų. 1631 metais išleistas tapo tas žodynas antru atveju. Nors J. užrašė žodžius iš žodyno V laidos (1713 m.) iš XVIII amž., bet jie visgi siekia XVII amž. pradžios, nėsa „tretje (1642 metų) izdanije v obščem uže to že, čto i 4-e (1677 metų), i 5-e (žr. Porzeziński: K istorii form spriaženija v baltijskich jazykach" Moskva 1901 psl. 94).

Sunaudok Tamsta taipogi tas žinias apie trobas Praetoriaus ir kitų, kurias Mierzyński patalpino.

Pasiliekmi su godone

Kazimieras Būga.

5. Peterburgas, 21 rugsėjo mėn. 1903.

Brangiausias prieteliau!

20 rugsėjo mečiau tarnystę. Nuo šios dienos įstojau į naujas gyvenimo vėžas. Mokslą jau pradėjau. Mokintojais ir nurodytojais, pakol kas, apsiėmė pabūti prof. kun. Dambrauskas iš matematikos, p. Dubinskas iš lotyniškosios kalbos ir p. Voldemaras iš vokiškosios ir rusiškosios kalbų. Kiti mokslo dalykai prisieis pačiam, be mokytojų pagalbos, varyti. Pragyvenimo sąlygos sekančios: pinigais kas mėnuo mokės po 35 rub. ir duos pietus. Butas savo, už kurį dabar moku kas mėnuo po 10 rub. Man mokytis stipendijos padaryme be prof. kun. Dambrausko ir prof. kun. Bučio, žinau, ir Tamstą nemažai prisidėjus, už ką išreiškiu kuoširdingiausią ačiu.

Susirado Ad. Varnas. Jisai gyvena Krokavoje ir tę mokinasi „Meno Akademijoje". Iš jo laiškų matyti, kad jis turėjęs išbėgti, nėsa jis norėta suimti.

Prof. Jaunius kaip išvažiavo iš Peterburgo, ir prasmego. Kur jis dabar yra, niekas nežino.

Pas Tamstą yra du žemaičiu, gerai būtų nuo jų atsižinojus, kokia žodžių sankrova yra vartojama išreikšti rusių sakiniui „Moj pokojnyj otiec był chorošij čeloviek, moja pokoinaja mat"

ir tt. Kvėdarnos ir Rietavo par. Žemaičiai, lygiai kaip ir kauniškiai (aplinkiniai Kauno miesto gyventojai) tuos rusių sakinius šiaip išverčia: „Mano *ėtvo nabaštikas* buvo geras žmogus, mano motynos nabaštikė“ ir tt. Tokia žodžių sankrova buvo pažįstama ir Daugkanto tarmei, cfr. Budo psl. 69: „Kiauleikio nabaštiks, 137 metus turis 1836 metusi jis pasakoję“. Vien šioji žodžių sankrova tėra grynai lietuviška. „Mano tėvas nabašninkas (nabaštikas) buvo geras žmogus“ bus, gal, slavizmas.

Anot Jauniaus, nabašninkas, nabaštikas — žodis lietuviškos kilmės; lenkų ir baltarusių „nieboszczyk“ yra skolintas iš lietuvių kalbos. *Nabašninkas* yra kilęs iš *nebe* (nebe-dirbti, nebe - gyvent, nebe - esti) ir * *astia*, buvimas. * Nebe+astia: * *nebe+aščia*, nebebuvimas. Nebe+aščia=nebaščia, kamienas *nebast*+suf. *ininkas* arba *ikas*=nebaštininkas: nebaštninkas: nebašninkas ir nebaštikas. *Nebašninkas*, *nebaštikas* lygiai kaip * vekeras (= vakaras, cfr. slav. večer), turėjo pavirsti į *nebašninkas*, *nebaštikas*. Nabaštiko etimologiškoji prasmė bus „nebuvimas“.

Ar negalima bus gauti kur norints kun. Jauniaus kalbomokslio?

Ką Tamsta padarei su „Romove“?

Keli žodžiai apie suffikus. Diminutiva suffixa, pagal mano paskutiniuosius tyrinėjimus, turi šiuos signa diminutionis: — k, — l, — n, — t, — š, — ir ž. Ar daugiau anųjų signų turi lietuvių kalba, iki šiam laikui nepasisekė sužinoti...

. . . . . .

Prašvčiau Tamstos, laiko turint, keliatą pavyzdžių sekantiems suffixams...

Ar nepasiseks Tamstai rasti pavyzdžių žemiaus padėtiems sufiksams (vis viena, ar jie turės sumažinimo prasme ar ne, t. y. bus ją praradę)...

Šiuo kartu tiek.

Pasiliekmi su godone Jūs žemiausias tarnas
Kazimieras Būga.

6. Peterburgas, 16 spalių m. 1903 m.

Brangiausias prieteliau!

Jūs laišką iš obsėrvatorijos atbogino man draugai. Tamstai mano buvo nusiųsta laiškas 23 rugsėjo m. dieną kuriame tarp kitko rašiau keliatą žodžių apie sumažinimo ir maloninimo priesagas.

Mokinuosi. Darbo pasiutusiai daug: nėra kada net pas artimiausiuosius savo bičiuolius laiškas parašyti. Pakol kas, užsiimu sekančiais mokymos dalykais: rusiškąja literatūra, visotine istorija, kalbomis — vokiškąja, graik. ir lotiniškąja, algebra,

ir geometrija; kiti mokslo dalykai atidėti kitam laikui. Visusunkiausiai man eina su matematika.

(Apie kvietimą į lekciją žr. kitur. Tumas).

„Vartotinosios abėcėlės statrašą" greit, tur būt, nesustatysiu del laiko stokos.

Prašom kreiptis su visokiais *Kalbos dalykais;* kiek bus galima, visados su didžiausiu noru stengsiuos paaiškinti, žinoma, ne vienas, su Jauniaus (jis dabar mano mokytojas) pagelba. Gera visoki dalykai aiškint, žinant, jog tie aiškinimai bus sunaudoti.

Liekmi su pagarba

K. Būga.

Mano adresas: Gorochovaja ul. 32 kv. 24½; p. Volterio: Vasiljevskij Ostrov, 7 linija d. Nr. 2 kv. 20. P. S. A. Varnas susivokė: jis Krokuvos meno akademijoje.

Menas, iskusstvo, Szirw. Dict. Jaunius jį rekomenduoja.

7. Peterburgas, 24 gruodžio 1903 m.

Brangiausias Prieteliau!

Sveiki sulaukę linksmų Kristaus užgimimo švenčių.

Apie spaudą tylu. Vilties žmonės tvirtina mus klausimą esantį išrištą ir tereikalaujantį caro parašo.

Prof. Jaunius sargalioja. Jis dabar užsiėmęs pamatiniu „Romovės", mitologijos ir mūs' trobesių istorijos tyrinėjimais. Šių tyrinėjimų dirva labai derli. Jauniaus tyrinėjimai kuoaiškiausiai išrodo, kad Mierzyńskio „Romove" yra nieko vertas rašalas (sočinienije). Mierzyńskio raštų didžiausia yda yra tendencijiškumas, o per tat ir jo metodas nėra moksliškas, o prokrustiškas (galvažudžio vardas): kur trumpa, priduria, kur ilga, nukerta.

Jaunius pripažįsta lietuvius ir dievų trejybę turėjus. Trejybę pažino graikai, senovės indai (scr.), normanai, slaviai ir k. Mierzyńskis nori įkalbėti, kad lietuviai, kaip *natio perversa, barbara, ignominiosa, latrocinalis* (Długosz, Dusburg), negalėję turėti *trejybės*. Lietuviai net *pragaro* nepažinę (bet iš kur žodis — pragaras = barathron?), delto kad ugnis buvusi *šventa* (ką reiškė šventas senovėje? gal ne *sanctus*, bet *sacer?*) ir ją nusikaltėlių bausti negalima buvę! Lietuviai nežinoję „idolų"; bet iš kur tada pas lietuvius nežinomam daiktui išreikšti randame net 7 vardus: 1. *alka* (iš indoeur. prok. scr. cfr. arča, r. l, idol, Götze); 2. *deivilas* (Bretkūno biblijos rankr.); 3. *statulas* (Juškos žod. sub verbo alka; Kossarzevski — Lituanica); 4. *statulà* (Koss.). 5. *stovylá* (Kv. Ylakiai), 6. *stabas* (telšiškiai); ir 7. *dievaitis* (visa Lietuva). Be šitų „idolum" vardų žodis *dievadirbys* liudija

tikrai buvus *dievaičius* ir žmones, kurie juos mokėdavę *padirbti*.

Mierzyńskio tvirtinimas, jog lietuviai 14, 15 ir 16 metašimtyje vieną trobesį (chižina, po vienu stogu) tepažinę, kur tilpdavo žmonės, galvijai ir visi turtai, tai pasaka. Yra kronikų (Dusburg) žinių, jau 13 metaš. turėjus atskirus trobesius. Be to, suomių paskolinimai, kurie anot Brücknerio, gal siekia „czasów Macedonczyka", aiškiausiai liudija, jau prieš Kristaus užgimimą lietuvius turėjusius *kelius* trobesius, k. a. pirtį, daržinę, reją, staldą ir kitus žodžius, nurodančius turėjusius ne vieną trobesį: 15 ir 16 m. lietuvius gyvenus ne Mierzyńskio „chižinoje", bet tikruose ūkišk. trobesiuose, ką liudija paskolinimai baltarusų kalboje (žr. Karski „Sbornik statej v čest Fortunatova. Varšava 1902 g.): *primeń* priemenė 484 psl., *reja* reja 485 p., *jauja* jauja 487, *klunia* kluonas, daržinė 487, *svirań* svirnas 489. Kiti žodžiai, Karskio privedamieji, turintys ryšį su trobesiais: *brog* bragas 478 psl.; *arud* aruodas 480, *dojlid* dailidė 482, *šulo* šulas 489.

Gerai būtų, kad keli lietuviai susidėję surinktų visas žinias (kad tas galima būtų padaryti prieš „Slavianskij Sjezd"!) apie mūs trobesius, dievus ir kitus dalykus, sutrauktų į vieną vietą ir duotų iškarto tikrąjį, užpelnytą atsaką Mierzyńskiui, Brückneriui ir kitiems ejusdem farinae tyrėjams. Tokiame darbe, žinoma, reikia saugotis Pietariškio metodo: (galva-galas?!!).

„Romovę" žada Jaunius į šupulius sutrupinti (tik bijau, ar bus jam tiek dvasios, kad įstengtų).

Tolesnis mitologijos dalykų trūkis bus nusiųstas po švenčių.

Pasiliekmi su godone Jūsų tarnas *K. Būga.*

P. S. „Romove" ir „Bielenstein" seniai gautas.

8. Peterburgas 31 — XII — 03.

Brangiausias prieteliau!

Visupirmiausia sveikinu su Naujais metais ir linkiu nuo Aukštėjo, kad tieji metai Tamstai ir visiems lietuviams būtų laimingi. Lygiai kaip ir kitais metais, taip ir šiemet, išsižioję lauksime spaudos leidimo. Gal šieji metai tame įžvilgyje (spaudos leidimas) bus laimingesni. Paskalba paleista, jog sausio mėnesyje ministerių komitetas išrišiąs lietuvių klausimą. Duok, Dieve!

Ar neatspausdino „Kalendarz Nadbaltycki"? Netaip tasai „Kalendarz'as" rūpi, kaip į jį žadėtasis patalpinti Tamstos straipsnis „O dawn. zab. lit.".

Apie „trobesių kilmę" Jaunius turi išsidirbęs naują, savotišką pažvalgą, griežtai priešingą Mierzyński'o nuomonei, būtent, kad lietuviai senų senovėje turėjo ne *vieną numą - namą*, bet *daugelį*,

ir kad ne iš po vieno stogo atskirliojo įvairius trobesius, bet kad *iš po daugelio stogų* pradėjo *po vieno* sutraukinėti: ir taip, jeigu senovėje buvo 10 trobesių, tai miškams praretėjus ir per tat medžiagai pabrangus, iš jų padarė kokius aštuonius, šešius arba ir mažiaus. Kad tasai taip buvo, liudija du darbodaikčiu:

1. Kvėdarnos parapijos gyventojai (Lembo kaima) nebeturi *numo* (kaipo atskiro trobesio, jį sujungė su priemene), bet Rietavo par. (Lėgų kaima), kur daugiaus yra miškų (Uoginio girios), turi ir *numą* ir bent po dvi (kitur viena) *daržini*. 1690 m. Lepner'is liudija, kad prūsų lietuviai — *laukininkai* turi mažiaus trobesių negu *girininkai*. Anote Praetorius'o, Nadravijos (čia buvo daug *girių*) gyventojai turėję „20 aparte Gebäude in seinem gehöft (žr. lenk. „Romove" pag. 118).

2. vienam trobesiui pavadinti *du atskiru vardu*: pakura ir pirtis, Kv.; preiminė arba butas, Kv.; klėtis arba svirnas, Kv.; reja arba jauja (Viekšniai). Vardų dvilypavimas rodo, kad seniaus šitie du vardu, duodamuoju vienam trobesiui, pririšami buvo prie atskirų dviejų trobesių, kurie dėliai medžiagos stokavimo paliko sutraukti po vieno stogo (bet vardai liko, nors tie trobesiai ir smego!).

Jaunius netiki į *gyvačių* kultą pas lietuvius. Gyvatės namie nelaikysi, nėsa jinai gali įkirsti žmogų.

Ar prisiėjo Tamstai matyti arba nors girdėti, kad būtų *keturiakojai(!) ir raguoti(!) žalčiai?* Tokius žalčius, kaip tvirtina lenkų metaraščiai, garbinę lietuviai.

Prie „idolum" 7 vardų reikia dar pridėti aštuntąjį, kurį netyčiomis prieš dvejatą dienų radau pas Kuršaitį (žr. jo žod. psl. 284). Tuo žodžiu yra *padievys*, Abgott, Götze. Tą žodį žino taipogi ir Nesselmann: *Pàdevis*, žr. Wörterbuch der littauischen Sprache, Königsberg 1850 pag. 140.

Kaip *patėvis, pamotė, pósunis, pódukrė* ir k. rodo *ne tikrąjį* tėvą, motiną, sūnų, dukterį, bet tik *tikrųjų* (tėvo, motinos...) *paveikslą*, taip lygiai ir padievys nėra *tikrasis* (dangaus, oro ar žemės) *dievas*, bet vienat *jo paveikslas*.

Šitas „idolum'o" vardas visugeriausia parodo, jog lietuviai *turėjo* (bent taip aš samprotauju) *dievų paveikslus — stabus*.

. . . . . .

Su pagarba *K. Būga.*

9. Peterburgas, 18 sausio 1904 m.

Malonus Prieteliau!

(Apie ekskursiją su E. Volteriu žr. kitur. Tumas).

Prop. K. Jauniui prieš sevaitę (arba savaitę, Laukiškis ties Labguva — Labiau, Prūsų Lietuva, slg. senaprūsiškai sawayte,

Woche) pasisekė išskaityti senaprūsiškas Videvūto vėluvos užrašas.

Tą vėluvą 16 metašimčio pradžioje rado senovės Prūsų žemėje Grunau. Jos aprašymą Grunau padavė savo kronikoje, kurią pabaigė rašyti 1521 metuose. Anote Grunau'o aprašymo ant tos vėluvos buvę parašyti trys dievų (:Patrimpo, Perkūno, Pàtalo) paveikslai (Brustbilder) ir padėtas parašas, kurio Grunau nemokėjęs perskaityti. To parašo kopiją įrašė Grunau į savo kroniką. Tasai parašas padėtas senovės graikų raidėmis. Rašymo būdas:

Perkunas →
sapmirtaP ←

kursai visuplačiausia buvo vartojamas pas graikus 7—6 amžiuje prieš Kristaus gimimą. Prie užrašo išskaitymo prisidėjau ir aš. Man pasisekė perskaityti paskutiniuosius užrašo ženklus, kurie turėjo reikšti metų skaitlinį. Tą Grunau'o užrašo (jį paduoda ir T. Narbutt savo raštuose) perskaitymą kartu su Jauniaus aiškinimu 1351 metų Kęstučio priesiekos žodžių (:Rogachina roznenachy gosponany. Apie tą priesieką keletą žodžių paduoda E. Volteris „Litovski Katechizis N. Daukši. S. P. B. 1886 m. žr. pag. XLI — XLII) prisiųsiu Tamstai sekančiame savo laiške.

Atsakymo ant Tamstos dviejų laiškų (30/XII/03 ir 2—4/04 m. reikės palūkėti bent dvi tris sevaiti, nėsa užsiėmęs mokymuos neneišsitenku kaip reikiant su laiku.

Liekmi su pagarba Tamstos *Kazimieras Būga.*

P. S. Senovės Prūsų-lietuvių-latvių ginklai, kurių vardus pasiskolino kaimynai.

(Pagal K. Jaunių).

1. *Kardas*, der Degen, das Schwert. Šaknis *Kard* — visiet: Kv. *Kardytis* — viešatsia (na šeju), kardis — riešiotka. Kalavijai gauna vardus ir nuo *kabėjimo* (: svyrėjimo): vok. Schwert sverdėti, graikiškai *aor* „mieč" iš sverti.

Lenkų *kord* skolintas iš lietuvių kalbos (lenk. savas žodis būtų × krod).

2. *Šarvas*: vok. Harnisch, gotų *sarva* iš prūsų kalbos.

3. *Šelmas*: vok. Helm. Rusų šelom — iš liet. kalbos. (Savas būtų * selem arba * celm).

4 Spr. *Kalabijan*: liet. *kalavijas*: latv. (s) *kalbe*, gr. *kolapto* mušu: skalbiu. Suomių *kalpa*, Schwert.

10. Peterburgas, 1904 m. Lapkričio mėn. 31-je dienoje.

Garbusis Prieteliau!

Artistų-mylėtojų kuopa šimtą kartų ačiuoja Tamstai užu „Scėniškuosius Vaizdelius", kurie jai labai tinka. Šioji kuopa pasistatė už tikslą, pagal savo išgalių spausdinti visus šiek tiek geresnius dramatiškuosius rašalus, nežiūrint į tai, ar jie scėnai dera

ar ne. Kuopa pasitiki, kad dramatiškųjų rašalų ne vien scėnoje rodymas, bet ir skaitymas atneša naudą.

Artistų-mylėtojų kuopa, kurią palaiko „Savitarpinės Pašalpos Draugija", raštams spausdinti ypatingųjų kaštų neturi. Pirmasis jos spausdinių Nr. atspausdintas bargan. Tą skolą spaustuvei atlygins, pardavę Nr. „Teatrališkojo knygyno" gyvavimas, žinoma, priklausys nuo visuomenės užjautimo ir „savytarpinės Pašalpos Draugijos" paturėjimo.

Labai būtumėm dėkingi, gavę pavelijimą atsispausdinti „Pasiutęs ar girtas, sunku atskirti". Kiek teko skaityti Guzučio Fromo dramų, nė viena netinka ne tik scėnoje parodyti, bet ir skaityti.

Slavistų susirinkimas bus atliktas, karui su Japonais pasibaigus. „Prirengiamąjį darbą" mokslų Akademija pamaži atlikinėja. Tamstos žadėtasis referatas, nežiūrint į medžiagos negausumą (visgi daugiaus negu pas Ant. Mierzyńskį ir Adalb. Bezzenbergerį), bus labai interesingas, nėsa griaus visus A. Mierzyńskio apriorišKuosius išvedžiojimus ir nemažas bus pelnas, jei tamstai pasiseks išgriauti šiuos A. Mierz. tvirtinimus: „Jakie budynki istniały wogole na Litwie w XV i XVI w. Istniały tylko chaty. Pag. 4. — Wygląd chaty w wieku XV: XVI już na mocy tradycyi pod tym względem upartej nie był inny jak w kilku poprzednich wiekach, a zresztą zbyt mało się rožni od pierwotnych jaskiniowych mieszkań, nawet od jaskini Polyfema. pag. 55. — Tą do jaskini podobną chatę nazywano na pruskiej Litwie *namas* albo *nomas* (?!), jak konsekventnie pisze Dovkont, albo tež *numas*, jak mawiano na Žmudzi. Gdy z takiej numy wyosobniły się odzielne pomieszczenia ze specyalnem przeznaczeniem, jak n. p. dla sprzętow gospodarskich, dla zasobow, lub niektorych zwierząt domowych, to wszystko razem nazywano *numai* (liczba mnoga), a każde takie pomieszczenie miało osobną nazwę. Pag. 57, (kurią, t. y. „nazwę", gavo XVI metašimtyje!! XV ir XVI lietuvių troba tebebuvo dar Polifemo urvas!!). W žmudzkiem tugurium, niemającem wewnątrz žadnego przedziału, mieszkał nie tylko gospodarz z rodziną i czeladzią, lecz mieściły się także wszelkiego rodzaju zwierzęta domowe, oraz sprzęty gospodarskie, pag. 111. (Romove, lenk. rašytoji). —

Gerai Tamsta padarytumei, jai kreiptumeis Volteriopi, prašydamas nurodyti Jūsų referatui medžiagos; jisai kartais, paprašius (o tą jisai mėgia, nelyginant, kaip katinas paglostomas), galėtų Tamstai suteikti net kurias - ne - kurias knygas.

Tiek medžiagos trobesių istorijai, man rodos, galima būtų rasti Vilniaus Archajograpiškos Komisijos spausdinamuose dokumentuose.

Čia aš paduodu 5 kalbiškosias trobesių senumo išrodas.

Šios išrodos dar nepilnos, tikiuosi lig slavistų sueigai jį dveja - tiek papildyti.

I. Trobesių vardai, randami finnų kalbose, liudija, kad šie žodžiai buvo aiščiams žinomi dar prieš Kristaus užgimimo laikus (Thomsen, Mikkola ir juos sekdamas sako Brückner: „... (tasai atsitiko) do czasow Macedonczyka". Starožytna Litwa, pag. 9).

Trobesių etimologijos nepaduotos dėliai laiko stokos.

1. som. *kyysä*, kleine Hütte, aist. kūtis.

2. som. *riihi*, klojimas, jauja, liet. rija, reja jauja, duoba, pakura, pirtis, latv. reja, ryja, t. p. rykulis, jaujos kūrentojas iš * rykurys (dviejų r dissimilatio).

3. som. *terhen*, Obdach, der Schutz, aist. * deržinė: daržinė (cf. Daukšo 1599 m. Post. p. 243).

4. som. *talli*. Stall, iš aist. * Staldys: staldys Kv., cf. som. talti, talsi, Verwahrungsort.

5. som. *maja*, Hütte, Quartier, Herberge, votiškai, est. maja, Haus, Hütte, Wohnung, latv, maja.

6. som. *pirtti* = pirtis latv. pirts.

7. mokša - mordviniškai *karda*, ersamordv. kardo, Hürde = gardas; som. karsina, Hürde, Umzaunung = gardinas gardinys.

Be to dar: 1. *siena* — som. vot. seinä, 2. *ardai* (jie esti reikalingi jaujoje v. rejoje javams džiauti, som. arta sg, artat pl.

II. Aistiškieji trobų vardai, t. y. tokie, kuriuos jau turėjo prūsai, lietuviai ir latviai, tebebūdami viena tauta.

1. prūs. *kleet*, latv. klēts, sena - slav. klet.

2. „*buttan*, Haus = bùtas, butà, latv. bute, an. budh, engl. booth.

3. „*malunis*, Mühle = malūnas.

4. „*staldis* Stall = staldis, staldas, ahd. stuol, got. stols.

5. „*steege* Scheuer = stoginė, daržinė.

6. „*umnode*, Backhaus (iš ubnodė) = ubladė.

7. „*calene*, Scheune, = kalinė ir gr.

Trobesių dalys.

1. prūs. lanxto, Fenster, liet. langas, latv. luogs,

2. „*sulis*, Ständer = šulas

3. „*stogis*, Dach = stogas

4. „*lubbo*, Brett, liet. lubos, latv. luba.

5. „ *warto*, Thor, liet. vartai latv. varti senasl. vrata.

6. „*dauris*, Thor = liet. durys, latv. duris, got. daur, gr. thyra.

7. „*pelanno*, Herd = liet. pelenė, očag.

8. „*passupres* (sk. pazubres), Ase = Ort, wo man das Fleisch zum dörren aufhängt = liet. *pažuoburis*, *pažuobrė*, der innere Winkel, latv. pažuobele, der Raum unter dem vorspringenden Dach.

III. Trobesių vardai bendri lietuvių ir latvių prokalbei.

1. latv. *laidars*, der Viehhof = laidaras (Jon.), laidarys Kv.
2. *Kūts*, Stall = kūtis, kūtė.
3. „*nams*, Wohnhaus = namas.
4. *rija*, ryja = rija, reja.
5. „*maltuve* = maltuvė.
6. „*patmalas* pl = patmalos.

Trobesių dalys: dar netyrinėta.

IV. Aistiškieji vardai (= prūsų, lietuvių ir latvių) — giminės su indoeuropiškosiomis kalbomis.

1. liet. *alkas*, arx = as (= sena-saksiškai) ealh, arx.
2. „*stonia*, stonė, stabulum = zendiškai — stanem.
3. „*kosza*, Hütte (Bretkūnas) = scr. kočas.
4. „*troba* = oskiškai triibum, aedificium., sen-irišk. atrob, senkymr. treb, Wohnung.
5. „*dvaras* = sena-slav. dvor, Hof, lot. forum.
6. „namas = lot. domus, gr. domos etc. (iš kur *n* vieton *d* čia ne aiškinu).

Trobesių dalys.

1. prūs. *seydis*, Wand = sena-slav. zid, murus.
2. liet. *grindis*, Dielenbrett, sena-slav. *gręda*, Balken. an. grind, Gitter:

V. Baltarusių žodžiai — paskolos nuo lietuvių (skaitlinės reiškia Karskio rašto (sbornik statej v čest Fortunatova pusėlakščius), kurie pasiskolinti anksčiau negu XVI amžiaus pabaigoje. Šis liudijimas ir gi yra priešingas Mierzyńskio tvirtinimui, kad XVI amžiuje lietuviai tebegyveno po „vienu stogu“ su visais galais ir kad jų troba dar tebebuvo „Polifemo urvas“.

1. *primeń* = preiminė. 404
2. *reja* — reja, 485
3. *jauja* — jauja, 487
4. *klunia* — kluonas.
5. *svironь* — svirnas.

Trobesių dalys:

1. *arud* — aruodas. 480,
2. *šulo* — šulas. 489.

Šitie penki kalbos liudijimai, kurie nėra pilni, delto kad latviškoji medžiaga liko beveik nepajudinta, gana aiškiai parodo, kad lietuviai nuo senų senobės turėjo daug, o ne vieną trobesį (daugiaus tada ir miškų — namams medžiagos — buvo) ir kad jis niekados aisčių prokalbės istorijoje nebuvo „Polifemo urvas“. Aisčiai nėra laukiniai žmonės: jie netik turi ganėtiną trobesių skaitlių, bet ir kaimus ir miestus.

Prūs. *caymis*, *cayme* Dorf = liet. *kaimas* (Pilviškiai), *kaima* (Veliuona, Kvėdarna), *kiemas* (Tilžė, Ašmena), got *haims*, derevnia.

Prūs. *maysta*, Stadt (cfr. prūs, braydis, playnis, slayx, maygis = liet. briedis, plienas, sliekas, miegas) = liet. miestas. Miestų turėjimą pas lietuvius ir prūsus liudija jau žinios IX amžiaus po Kristaus gimimo: *Truso* (pas prūsus, Wulfstan), *Apulia* (pas lietuvius, „Vita s. Ansgarii" 853).

Iš Wulfstan'o (IX amž. antroje pusėje) atsižinome, jog prūsų šalyje buvo *daug miestų* ir miestuose buvo *kunigaikščių*. Žmonės buvo paskaidyti į tris luomus: 1. waitingi — bajorai, nobiles; 2. vyčiai — liuosieji žemdirbiai = lenk. ziemianie ir 3. vergai niewolnicy. Iš „Vita Sancti Adalberti" a. 999 ir 1004" (metų) atsižinome, kad pas prūsus jau buvo: *sacerdos idolorum* (jo vardas *Sicco, Sikko*) ir kad „Nobis et toto regno cujus nos fauces sumus, communis lex imperat et unus ordo vivendi" (M. L. M. I 40).

Mierzyńskio ir Brücknerio (Starožytna Litwa pag. 155) tvirtinimas, kad „Litwin nieznał ani świątyń ani posągów" yra melavimas per akis, priešais visiems darbadaikčiams.

Mierzyńskį ir Brücknerį už tokį melavimą ir spiaudymą faktams į akis priderėtų pavadinti tuo vardu, kuriuo jie pravardžiuoja visai nekaltą vienišį Simaną Grunauą (Grunau nieko nepramanė; jis į savo kroniką rašė, ką kur perskaitė ar išgirdo, be jokios kritikos, o kad jis būtų faktus falšavęs, to pasakyti, o tuo labiaus išrodyti niekas negali), būtent, „osławiony fałszerz Grunau" Romove pag. 9 (ct. ML M II 17: mnich Grunau w fałszerstwie historyi chodził ze Stellą na wyprzodki), falszerz Grunau (Brückner Star. Litwa p. 58).

Štai keliatas Mierzyńskio „bezczelnych (M L M II 15)fałszerstw": 1. „ Przebiegając zaś wszystkie źrodła, nigdzie na całej Litwie nie znaidziemy wzmianki ani o posągach, ani o świątyniach" M L M I 91 (betRomove 57, 58 ipse affert testimonia: Wigandi de aedibus sacris et Hieronimi Prag. de templo et Dlugossii de „turri"). 2. Sam mowi o bostwie, wyrastającem z drzewa i jedynie na tem miejscu używa wyrazow similitudines et imagines; a że tu miał na myśli drzewa, dowodzi succidere" MLM I 111 (sufalšuota, Henryk Lotwak aiškiai sako: „imagines et similitudines deorum ibi factas"): 3 W Kronice Henryka de Herword Litwini... chwycili... człowieka i „ caput inter crura detorquentes, dorsum ejus gladiis aperiunt MLM I 112 (fałszerstwo! patsai Mierzyńskis MLM II 69 sako, kad tai padarę „nie Litwini"); 4. domyślamy się, że wrożyl z trysku krwi MLM I 119 (bet p. 118: Ir blutekirl warf zu haut sin los! kraujo nemini!); 5. slubują bogom ludzi, konie ir zbroję ib. 124 (bet 118: ofiarnik pataria žemaičiams, kad jie dievams „zbroję, konie a z niemi razem dzielnych rycerzy spalić podlug naszego obyczaju; žemaičiai dievams

tesudegina „ zbroje ir koni", bet ne dzielnych rycerzy); 6. Prūsowie czcili... ptaki, zwierzęta czworonożne i t. p. MLM II 21 (additamentum autoris falsum); 7. Criwe jest imieniem własnem... a żadną miarą mianem urzędu ib. II 37 (! Criwe papa jest „nomen appellativum" jak „ cujusdam navis, dict (a) e cocka", cfr. pag. 36); 8. Podobne wroženie z wytrysku krwi czytamy w zrodle XX, XXI, Wigand (cfr. MLM I 119; XX = falsificatio Herwordii; XXI Chron. Silesiae non dicit quid quam expresse de Lituanis) ib. II 81; 9. cel taki jasno wypowiedziany w bulli Grzegorza IX z roku 1237 ib. II 111 (bet ten „ de Tavestis, non de Lituanis Gregorius IX loquitur"). Tai tos yra visusvarbiausiosios p. Mierzyńskio „fałszerstwa".

Be to Mierzyńskis nemoka lietuviškai tiek, kiek to reikia moksliškiems tardymams, pv. iš Romoves: *kamieni* to oužolo „ na gornym końcu tego dębu" 83; *oręs* ir jawu (sc. diewas)= ptactwa i zboża 82. wozy (važei) 121 (cf. Daugk. Būdą 31: Važiusi tejp Wadinamusi ragiesi); z czego na mocy głosowni pruskiej i litewskiej wychodzi *kurko* — tworca MLM II 94 (— kas priešinas prieš visus prūsų ir lietuvių kalbos dėsnius).

Būtų nemaža mokslui nauda ir Lietuvai garbė, jai atsirastų toksai žmogus, kurs visus Mierzyńskio raštus kritiškai apsvarstytų ir nušluostytų jam „nemytoje rylo". Tasai darbas atlikti nelengva, bet labai reikalinga. Reikia tikėtis, kad toksai žmogus atsiras. Atsiradus tokiam žmogui, galima būtų pavesti jam visi Jauniaus prierašai ir išvadžiojimai.

! Labdariškosios draugijos kalendorių aš pagaminau šiuos tris straipsnius: 1. Kunigo Criwe's vardo kilmė; 2. Kas tai būtų krivulė, ir 3. Kęstučio priesiekos žodžių išaiškinimas. Visus tuos straipsnius rašant, nemaža pasinaudota Jauniaus žiniomis.

Tamstos tyrinėjimas turi apimti ne vien „chata litewska", bet visus „trobesius". Šis tyrinėjimas pasiektų du tikslu: suteiktų tikras žinias apie trobesių istoriją ir nušluostytų nosį p. Mierzyńskiui.

Iš vienuolikos rublių gautų nuo Tamstos, pas mane dar liko 2 r. 71 kap.: 3 postiles exempl. po 90 kap. (vieton 1 r. 20. k.) — 2 r. 70 kap.; 2 Juškos žod. exempl. po 1 r. 50 k. (vieton 2 r.) — 3 r.; 1 Juškos Žod. I sąs. po 1 r. 88 k. (v. 2 r. 50 k.) 1 r. 88. Knygų persiuntimas 71 k. Viso labo išleista 8 r. 29 k.

Pasiliekmi su pagarba Jūsų tarnas *Kaz. Būga.*

11. Laiškas iš vasario 13 — 19 d. 1904 m.

Be ilgiausių kalbos dalykų, čia randame autentinę ir vienatinę žinią:

„1904 m. vasario mėn. 5 d. Kazaniaus universitas išrinko Kaz. Jaunių lyginamojo kalbų mokslo daktaru (honoris causa)".

12. 10/IV/1904 m.

Brangiausias Prieteliau!

Nuo tamstos šešius rublius gavau. Iš tų pinigų paskaičiau už knygas 6 r. 65 kap. Nuo tamstos privalau gauti 65 kap. Chrest. I d. antrajame spaudime slg. pirmuoju sp. kitos klaidos, kitų atmainų nėra.

Spaudos leidimo išgalės dar ne žinomos.

Siunčiu tamstai textų korektūrą, kurią ištaisius, meldžiu atgal sugrąžinti. Texte reikia skirti...

Su pagarba *K. B.*

13. Mielas Prieteliau!

Ar mateis su dru kun. Jaunium? Kaip tamstos darbas, pažadėtasis į Slaviškąjį kongresą? Štai keliatas mitologiškųjų dalykų, kurie reikalauja paaiškinimų:

1. Kad tave liekna (Panemunėlis), keiksmas, lygus „licho".
2. Visija, vocat. (Plokščių val. Suv. g.), iš maldelės į ugnį; 3, Magieta, 4, Gobieta. Iš tos pat maldelės. Ugnies dievystės. 5. Viešbonas, vandens dievas (Suvalk). Žinios apie 2—5 iš: „Kraučunas. Mifologičeskije otryvki" žr. Živaja Starina 1897 pag 254—261. Visi tie vardai gana tamsūs. Visokio labo. Kaz. Būga.

22/VII/04.

14. 21/IX/04.

Maloniausis Prieteliau!

Žinia apie prop. Jauniaus kelionę į Lietuvą buvo klaidinga. Jisai visą vasarą iškrunėjo Peterburge.

E. Volterį valdžia išskyrė į lietuviškųjų raštų cenzorį.

Jau galima pirkti 1599—1899. Postilla Catholicka Jakuba Vuika v litovskom perevodie Nikolaja Daukši SPB. 1904, vipusk I pag. XIX+208 in 4⁰ Prekė 1 r. 20 k.

S. Baltramaičio bibliografija jau parduodama. Raštas dukart didesnis už I leidimą.

Mačiau bet neskaičiau tamstos surinktąsias dainas „Wisłoje".

Ant. Smilgą (Petrapilėje) gavo teisę prie savo rašomųjų daiktų pardavyklos įkurti lietuviškųjų knygų parodą ir knygyną. Jam (A. S.) petrapiliečiai visai neprijaučia.

Lig šiol dar niekas negavo pavelijimo laikraštį išleidinėti.

Petrapilėje jau spausdinamos yra kelios lietuviškos knygutės: „Amerika Pirtyje", „Audra giedrojė" (komed.), „Anderseno pasakos" (S. Baltramaitis). Žmonės klausia, kada būsią galima gauti čianykščio spaudimo maldaknygių.

Liekti su pagarba Jūs žemiausias tarnas *Kaz. Būga.*

P. S. Laišką su „kalbos dalykais" gausite per 1 savaitę.

15. Peterburgas. 1904 m. Rugsėjo mėnesies 27-je dienoje.

Malonusis Prieteliau!

Artistų mylėtojų kuopa pradėjo išleidinėti savo „dramatiškųjų veikalų knygyną". Į tojo knygyno pirmąjį numerį patilpo „Amerika pirtyje", kurio rašto dabar spausdinamas jau paskutinysis lankas. Antrajam knygyno numeriui turime prirengtą komediją „Audra giedroje", kuri spausdinta dar nebuvo. „Audra giedroje" yra tai p. A. Voldemaro vertalas iš Rutkovskio „Po goriačim sledam". Trečiajam numeriui medžiagos priversti esame prašyti p. Vaižganto (NB. ką reiškia šis vardas?); tikimės p. Vaižgantą neatsisakysiant kuopai pavelyti atspausdinti visus jo sveikatos dramatiškuosius veikalus, k. a. „Nepadėjus nėra ko kasti", „Tiktai niekam nesakyk" ir k., kurie buvo spausdinti Tėvynės Sarge. Jaigu turėtų Vaižg. dar nespausdintų raštų, su didžiausia malone galima būtų juos įkišti šian numeran. Trečiajam knygyno numeriui galima būtų duoti šioksai vardas: „Vaižganto dramatiškieji veikalai" arba raštai. Geistina būtų kuogreičiausia gauti Vaižganto sutikimą. Dovanų už šiuos raštus Vaižgantas gaus kokį 300 šiojo numerio knygelių.

S. Baltramaičio „Bibliografija" prekiuoja 5 rublius. Tamsta savo raštą apie „Lietuvių trobesius", murodos (= man rodos, Kvėd.), galėtumai dabar ir lietuviškai atspausdinti. Trobesių istorijai pas mane yra šiek tiek lingvistiškosios medžiagos.

Liekmi su pagarba Jūs tarnas

Kazimieras Būga.

15. Petrapilė. 1905 m. Vasario mėn. 2 dienoje

Brangiausias Prieteliau!

1. Kalendarz Nadbaltycki na rok 1905 gavau. Ačiū. Straipnys „O dawniejszych Zabudowaniach litewskich" patiko nevien man, bet ir prof. K. Jauniui, kuriam sekmadienyje (sausio mėn. 30 d.). būdamas pas jį, perskaičiau. Jaunius norėtų, kad tamsta šį savo straipsnį apie „trobesius", papildęs nauja medžiaga, lietuviškai atspausdintumei.

Šiame straipsnyje (pag. 105 squ.) visai bereikalo tamsta patikėjai dro Pietario ištikimybe (autoritetu) žodžio langas (iš — landas!) etimologijoje ir pripažinai kartu su juo, kad lietuvių kitados gyventa antvandeniniuose trobesiuose.

Lietuvių žodis langa—s, latvių luog (a) s, ir senaprūsių lanxto (skaityk: langsta, žr. Elbingo žodynėlyje 213 žodį, cf. ib 215 žodį: perst — lanxtan, Fensterlade), Fenster, yra ne, kaip išveda Pietaris, * landa-s, skylė, landa, bet švietėjas.

Pamatai tiesti (103). Žodis tiesti parodo, kad troba nebuvo okrągła (Kal. Nadb. 97).

Ugniavietė (106), man rodos, prasmės — očag, der Herd, focus — neturi. Ugnavietė (žem.) tėra *peleno* (Kvėdarna) Rietavas arba *pelenės* (Tilžė) — očag — dalis, vieta, kame sužeriama ir apkopiama ugnis.

Alkas (107) — šwiątynia. Obelių apkaimijoje, netoli nuo Obelių, ties Untanošės dvaru yra kalvutė, apaugusi miškeliu, vadinama *Alkavietė*. Netoli nuo Alkavietės yra kaimas *Visdievai*. Žmonės sako, kad kalvutės viršuje buvusi pagonų bažnyčia. Tai man apsakinėjo Mykolas Petrauskas, buvęs kadais Obeliuose vargamistra, kursai dabar Peterburgo konservatorijoje baigia dainavimo ir žaidimo mokslus.

Ar nepasisektų kartais tamstai tą kalvą arčiaus ištirti pačiam arba per ištikimą žmogų?

Kalbiškosios trobėsių senumo išrodos labai nepilnos: čia nėra baltarusių liudijimų (16 amž.) ir daugelio lietuviškų vardų, bendrų lietuviams su latviais arba prūsais, k. a. troba, kalinys arba kalinė, daržinė, svirnas, preimenė, rija arba reja etc.

Man rodos, vertėtų nusiųsti tamstos straipsnį „O dawniejszych zabudowaniach litewskich", ir A. Mierzyńskiui (tik išbraukus Pietario etimologiją) į Varšuvą.

Lygùs acc. sg. lygų — sud (žr. Kuršaičio ir Nesselmanno žodynus. Priegaidę pastatė prof. Jaunius, pasiremdamas ant prūsų kalbos liudijimų = senaprūsių lygan acc. sg. — gericht, sud (žr. Dr. Erich Berneker. Die Preussische Sprache. Strassburg 1896 pag. 304 sub ligan).

Lyginti, lyginu, lyginau, lyginsiu — sudit, richten. *Lygùs lyginti* cf. purvas purvinti, boba bobinti, auksas auksinti etc.

Teismas-sud, *teisti*-sudit, kaipo naujažodžiai, nors ir gerai nukalti, turi būti išmesti iš raštų kalbos. Jų vieton reikia būtinai įvesti senobės, nors ir užmiršti, žodžiai — *lygùs* — sud, lyginti — sudit. Žodis *lygùs*, kaip rodo senaprūsių lygan, yra aistiškosios prokalbės veldėmė (nasledstvo, Daugkantas)—Jaunius spėja, kad lygus — sud neturi nieko bendro su žodžiu lygus — rovnyj; jisai yra giminė su lotynų lex, legis — zakon.

Al. Brückner. Starožytna Litwa pag. 110 iš liet. žodžio łeymuy (1605 m. Ledesmos Katek. vertimas „Dr. Jan Bystroń. Katechizm Ledesmy. Krakow 1890") dat. sg. padirbo łejmowi—szczęściu (sic). Katekizme skaitome: kurie tyki burtomus, žinemus nuodinkiemus waszko, szwino ir pauto łeymuy ir kitiemus tokiemus daiktamus pag. 65. Łeymui yra dat. sg. nuo žodžio łeymas—ryt. liet, lėjimas —vak. liejimas — lanie.

Toksai lietuviškos kalbos žinovas dar imasi lietuvių mitologiją tirti, ant kalbos remdamos! Cf. jo absurdiškas etimolog.:

Kaukas (51, 52) Kaukti, medeinė — drzewny (Bog) (158—9), gabija (102), aitvaras (51).

Luibegeldy (Brückner Star. L. 164), cf. Žem. *gelda* et non solum — Mulde, koryto, sed etiam — cunnus, praesertim deminutiv. *geldalė*, geldalikė. Ergo * *laibägeldės* — mulieres tenui cunno praeditae, indicio videntur esse, Lascovium derisum esse a quodam Lituano.

Na szczycie wysokiego wzgorza nad Niewiażą niecono ogień (Brückner 96); cf. Długosz H. P. IV, 159: in montis altissimi iugo(!). Iš kur te Długosz rado kalną?

Długosz t. XII lib. X pag. 472: Lithuanica regis... contempta, obscura et vilis... pag. 473: natio (Lith.) longo et diurno tempore ignobilis et obscura; pag. 474; inter septentrionales populos obscurissimi (! Cf. quae contra dicit Chalcondylos Atheniensis); id. ib. t. XII, lit. IX, pag. III: (Lithuanorum principes) in sua tuguria (net kunigaikščiai „w chałupach" mieszkają!!) Lithuanica redierunt; id. ib. lib. X pag. 467: rudis illa natio (sc. Lit.) et pannosa lineis (sc. vestibus) eam diem contenta.

Iš tų žodžių matyti, kad Długosz buvo didžiausias lietuvių nekentėjas.

. . . . . .

Istorijos tyrėjas Prochaska rado naują dokumentą, kursai liudija, kad Algirdo laikuose Lietuvoje būta Krivės. Prochaska įtikėjęs yra, priešais Mierzyńskio ir Brücknerio nuomonės, kad Krivė yra buvęs ir pas senobės prūsus. Algirdo laikų dokumentą ir straipsnį „Czy istniał Krywe na Litwie" patalpino į „Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa Historycznego założony przes Xawerego Liskiego Rocznik XVIII Zeszyt 3 i 4. Wydał Fryderyk Papée We Lwowie 1904 pag. 481-86".

Štai keletas ištraukų iš to rašto.

Tegu sau Dusburgas tikrai būtų pavartojęs šitą žodį vardui pavadinti, vis delto tai nereikš, jog Criwe tikrai buvo nuosavis vardas. Dusburgas, nemokėdamas prūsiškai, lengvai galėjo žodį, reiškiantį kunigą, paimti už vardą, kurs tačiau jau del to negali būti vardas, kad jokioje lietuvių genčių kalboje nerandame to vardo...

Ir lietuviams turėjo būti tam tikra hierarchija tarp tarnaujančių šventajai ugniai...

Kriviai Lietuvos stabameldžių kunigų hierarchijoje laikė kažin kokią viršininko vietą. Ir patys klausė kažin kokios aukštesnės valdžios, apie kurią kalba rimtas Dusburgas, pareiškęs lyg savo žodžių teisybei patvirtinti, jog Krivis sušaukinėdavęs žmones, kurs paprotis apsiuntinėti žmones lazda (krivule) per

ilgus amžius ir paskui tebebuvo visur Lietuvoje, Prūsuose ir net kaimynuose.

Be to Krivio vardą radome dokumente, tiesa, bent kiek abejotiname, ar jis autentiškas, kaipo istorijos dokumentas. Tai Algirdo įsakymas čia ištisai paduodamas, kad tolimosiose nuo Krivių žemėse arba karūžijose, karūžai teistų tokia pat galia, kaip tai iki tam laikui darydavo Kriviai.

Šis dokumentas formoje išrašo iš Vilniaus pilės aktų, kopijoje,padarytoje pradžioje XIX amž., pateko į rankas Teodorui Narbutui, kurs jį įsidėjo į savo rinkinį, dabar, esamąjį Ossolińskių Bibliotekoje l. 3116 pag. 1.

Šis dokumentas jau pirmu žvilgsniu įstabus, kad Algirdas liepia prikabinti prie šio įsakymo majestotišką antspaudą, kad vartoja kalbą, panašią į kalbą XV amžiaus antros pusės, kokia buvo vartojama Lietuvos Kanceliarijoje, kuriam trūksta archaizmų, net turi tokių polonizmų, kaip: gdy, wobec, zachowanie.

Tačiau kad dokumentas išliko labai vėlyboje kopijoje, lengvai galima spėti, jog kopijuotojas kalbą sumodernizavo, kaip tai dažnai būdavo Lietuvos kanceliarijose, jog jau transsumpte buvo keičiamas tekstas naujesniu, biauriojant jį žodžiais.

Šis dokumentas sako, (485): Sam Olkherd welikij kniaź Litowskij, Ruskij, dedycz Krewskij, Witebskij, Polockij i innych. Oznajmujem sim naszim listom, chto na neho posmotrit, abo cztuczi jeho wsłyszit, kożdomu zosobna i wsim wobec. Khdy w państwie naszom litovskom ziemiane naszi hospodarskie trudnost majut w rozprawie meži siebie w sporach, nestatkach wszeliakich, sumežnych kriwdach i Pokriwdženiach, dla nemienija abo odlehłosti Krewow, terpiat abo terpiti dajut druhim abidy, nastija, napasti, protomy hospodar ustawujem, iżby ot tol Choružii naszii w chorużstwach swoich w Welikom Kniażstwie Litowskom, takovyi spornosti, to samo jako Krewowie stojuż mocoju sudili i sudy swoi w dieło wwodili, krom odzywu, po wahie reczy i obyczaju dawnomu idet do nas hospodarja. Na twerdost zachowanie i kriepkoje ispołnenie seho naszoho listu, dannoho nakazu, peczat naszuju majestatnuju k onomu listu priwesiti weleli jesmo. Pisan w Wilni indikta dwanaddesiat miesiaca henwar 5 deń perwyj po Perunowom dni. A pritom byli: kniaź Kestutej a syn jego Wojszwił, a kniaź Korjat, a kniaź Nichno, a kniaź Wirszul Lizdeiki a Dywiło, Lenusz Krjak, Hrodwił i inyje ljudi wysoki. A pisał djak Klim Nowhorodec.

Toliau skaitome klauzulę: Skorihawał Jwan Czyż pisarz u Wilni pod lieto bożeho narożenia 1451 marta 8 w poniedielnik.

Lotyniškomis raidėmis pirašyta: Transsumptum. Correxit

cum actis Johannes Tschisch notarius castrensis Vilnae Anno Christi nativitatis M.CCCCLI mensi, martii 8 feria secunda.

Antspaudas prie to pilės aktų nuorašo buvo dorelio didumo; beliko tik raudo vaško žymės. Galas.

Gerai būtų apie Prochaskos radinį parašyti straipsnelis į „V. Žinias". Gal Tamsta galėtumei?

1904 m. spalių mėn. 11 dienoje Tamstos man atsiųstų knygoms pirkti 11-os rublių apyskaita.

25/X. Nusiunčiau knygų už 7 r. 58 kap.

Knygų persiuntimas 71 kap.

4/XI. Nusiunčiau 10 „Amerikos pirtyje" knygelių 2 rub. Viso labo išleista 10 r. 29 k. Gauta nuo Tamstos 11 rub. Aš liekmi dar Tamstai skalnas 71 kap.

Ar nėra, kartais, pas mane kitų Tamstos skolų?

Liekmi su pagarba Tamstos tarnas *Kazimieras Būga.*

Petrapilė. 1905 m. vasario 17 d.

17. Peterburgas. 1905 m. kovo m. 18/31 d.

Brangiausias Prieteliau!

Sveikinu Tamstą dėliai priežasties Tamstos vardo dienos ir geidžiu nuo Aukščiausiojo visokio labo.

„Liet. teatro knygyno" jau tapo atspausdintas Nr. 2, kurį Tamstai siunčiu kartu su šiuo savo laišku. Trečiam knygyno numerui buvo manoma patalpinti Tamstos scėniškuosius vaizdelius. Tamstos per mane labai gražiai prašo žaidėjų kuopa paskubinti anų vaizdelių atsiuntimą, kad jinai savo laiku pradėtų spausdinti. Tolesniams „Knygyno" numerams žaidėjų kuopa medziagos nieko neturi. Kuopai dabar pasisekė iš Savytarpinės Pašalpos (pagalbos) Draugijos (II Draugija) išprašyti tris pinigiškas dovanas (premijas) už geresniuosius dramatiškus veikalus. Neilgai trukus, žaidėjų kuopa per „Vilniaus Žinias" apskelbs konkursą dramatiškiems veikalams rašyti.

Mano egzaminai prasidės Balandžio mėnesies 25 d.

(Eina, kaip paprastai žodikilmė. Tum.).

Liekmi su pagarba Tamstos tarnas *Kaz. Būga.*

18. Peterburgas. 29/III/05 m.

Brangiausias Prieteliau!

Vakar buvau pas Smilgą atsiimti Tamstos „Namai — pragarai". Jų neatsiėmiau dėliai to, kad Smilga užreiškė, jog rankraštis esąs spaustuvėje ir jog „Pragarai" būsią užbaigti Nr. 17. Smilga atspausdintus numerius, kuriuose tilpo „N. — pragarai", atiduosiąs žaidėjų kuopai. Lig šešioliktam numeriui „Lietuvių Laikraštį" per mane jau atidavė žaidėjų kuopai. „Teatro Knygy-

no“ Nr. 3, tur būt, lig rudeniui nespausdinsime, nėsa man ir Voldemarui (jis darė karektūrą) dėliai egzaminų nebus laiko.

„Istoriškai - Etnografiško laikraščio“ įkūrimas labai svarbu. Geistina būtų, kad „V. Ž.“ tilpęs Tamstos ir Dro Noraus balsai taptų išklausyti. Jai sugrįžtų Basanav. (V. Ž. 1905 m. Nr. 79), jisai nemaž prisidėtų prie „Ist. - Etn. laikr.“. Man rodos, kad šisai laikraštis turėtų medžiagos. Laikraštis turėtų išeidinėti nepaskirtame laike.

Liekmi su pagarba *K. Būga.*

19. Peterburgas. 1905 m. Balandžio mėn. 16 d.

Brangiausias Prieteliau!

Sveiki sulaukę Didžiadienio (=latv. liel-diena).

Kristaus iš numirusių kėlimo šventę praleidus, mums Lietuviams pripuola apvaikščioti liet. didžiadienis — spaudos *atgavimo* šventė. Peterburgo keliatas vyrų 24 Balandžio mėnesio dienoje rengiasi tą šventę apvaikščioti susirinkimu, kuriame žadama laikyti kalbos ir pranešimai. Aš į tą šventę dėliai egzamino turinčio būti 25 Bal. m. d. negalėsiu atvykti: turėsiu *kalti.*

„Etnografiško — arkeologiško — istoriško — lingvistiško“ organo įkūrimas man labai rūpi. Tokiam organui, kaip aš patyriau, Peteburge daug kas užjaučia. Reiktų, kad kas pradėtų šio projekto įkūninimu rūpintis. Apie organo ir draugijos įkūrimą pasišnekėjimui reiktų vyrams kur susirinkti ir apie tą dalyką rimtai pašnekėti ir pašnekėjus imtis tuojau už darbo. „Etn. — ark. — ist. — lingv.“ laikraštis medžiagos turėtų, nėsa dabar ji per daug riogso nespausdinta. Gerai būtų, kaip Tamsta rašei, kad laikraščio vedimą pasiimtų p. Jablonskis.

Jai Dievas leis užbaigti man egzaminus Birželio mėn. viduryje, atsikraustysiu į Lietuvą, kur turėsiu apie daug ką pašnekėti su vyrais „žemės judintojais“. Gal kada pasisektų mums susirinkti į didesnį būrį, kuriame apšnekėtume ir ano laikraščio įkūrimo būdus.

Liekmi su pagarba tamstos tarnas *Kazimieras Būga.*

20. Peterburgas. 1905 m. Gegužės mėn. 16 dienoje.

Brangiausias Prieteliau!

Šiandien pabaigiau septintą egzaminą, dar lieka šeši (18 geg. tikėjimas, 21 g. geograpija, 24 g. rusių kalba — žodinis egzaminas, 27 g. graikių kalba, 28 g. logika ir 30 g. lotynų kalba.

Jauniaus Kalbomokslis dabar spausdinamas yra Mokslų Akademijoje. Reikia džiaugtis, sutiko atiduoti į spausdą. Jai

laimingai pasiseks su egzaminais, tai Sekminėse jau būsiu Dusetose.

Liekmi su pagarba Jūsų tarnas *Kaz. Būga.*

21. Peterburgas. 1905 m. Gegužės mėn. 27 dienoje.

Brangiausias Prieteliau!

8 vakaro valandoje pargrįžęs namo iš graikų kalbos egzamino, radau Tamstos laišką, kursai mane neapsakomai nudžiugino. Etimologijos bus egzaminams pasibaigus pristatytos.

11 egzaminų išlaikiau laimingai. Lieka da du: rytoj 9 val. — 28 geg. mėn. dienoje iš logikos ir 30 geg. — iš lotynų kalbos.

Pasiliekmi su pagarba Jūsų tarnas *Kaz. Būga.*

22. Gerbtinas Prieteliau!

Šiandien pradėsiu Universitatėje klausyti lekcijas.

Tamstai prieš keliatą dienų buvo nusiųsta „Geografič. nomenklatūra", kurią meldžiamas esi Tamsta pažymėti lietuviškai ir atsiųsti prop. E. Volteriui.

Atsiųsk Tamsta savo dramat. scėnas mums, nėsa jau metas pradėti jas spausdinti. Platesnis laiškas bus nusiųstas vėliau

Šiemet aš negaunu nėkokios stipendijos.

E. Volteris Tamstai siunčia „ Kame senovėje lietuvių gyventa".

Sudievu *Kazys Būga.*

Gorochovaja 32 kv. 24½. 25/IX/05.

23. Peterburgas. 1905 m. Lapkričio mėn. 9-je dienoje.

Brangiausiasai Prieteliau!

Tamstos „ Scėniškieji vaizdeliai" gauti ir jau pradėti spausdinti. Šių dienų tarpe gausi Tamsta pirmojo lanko 2-ja korektūrą.

Tikimėsi, kad mokslas universitatėje prasidės šiuo mėnesio gale arba gruodžio pradžioje. Dabar aš užsiėmęs savo tėmos aukso medaliui apdirbimu. Tėma ši (E. Volterio pastatyta): „Slova, zaimstvovannyja iz slavianskich v aistijskije (dr. - prusskij, litovskij i latyšskij) jazyki". Ta tėma gali būti paskaidyta į tris atskiras paskaidas, būtent: senaprūsių, lietuvių ir latvių kalbose slavių kilmės žodyturtis. Aš pasiėmiau ištirti slavių kilmės žodyturtį lietuvių ir senaprūsių kalboje. Šnekant apie lietuvių ir senaprūsių paskolas iš slavių kalbų, bus irgi išrodytos slavių (rusių, balta-rusių, maža-rusių ir lenkų) paskolos iš aistiškųjų

kalbų. Aisčių ir slavių skolintųjų žodžių turtą betyrinėjant, išsiaiškina daugumas kultūros istorijos būdadaikčių. Geram visapusiam žodyturčio ištyrimui reikalinga peržvelgti gana plati kalbos paminklų literatūra. Čia turi būti sunaudoti kuoplačiausi tarmių tekstai, kurių nemaža mano jau suvartota šiuo riaušių metu. Tarmių tekstų tyrinėjimas reikalingas žodžio vartojimo platumo sienoms (t. y. kaip plačiai kursai slavių kilmės žodis vartojamas Lietuvoje) susekti. Apie skolinto žodžio senumą galima šiek tiek spręsti iš senobės mūsų literatūros. Šiam mano darbui tuo tarpu gyvai man reikalingos šios senosios raštijos knygos: 1, A. Bezzenberger. Beiträge zur Geschichte der litauichen Sprache auf Grund litauischer Texte des 16 und 17 Jahrhunderts. Kaina 9 m. 2. Litausche und lettische Drucke des 16 und 17 Jahrhunderts hrsg von Ad. Bezzenberger. I Heft. Kaina 2 mk. II Heft. kaina 4 mk., III Heft. Kaina 13 mk. ir IV Heft. Kaina 10 mk. Viso labo už 4 sąsiuvinius 29 mk. 3. Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio litewskim z wydania wileńskiego z r. 1605 wydał i gramatycznym wstępem opatrzył Dr. Jan Bystroń Krakow 1890. Kaina?

Laiške į mane (25/IX/05) Tamsta rašei, kad kun. Korzonui Tamsta liepęs nusiųsti man du šimtu muštinių, kurių dar lig šiolai neesmi gavęs. Pažadėtoji stipendija labai man prasiverstų, nes 1, lekcijų neturiu, 2, skolos padariau 81 rublį (31 rub. p. E Volteriui ir 50 rub. vienam draugui) ir 3, neturiu žiemai (pas mus žiema jau prasidėjo; vasariniais drabužiais išeiti jau šalta) drabužių.

Nežiūrint į tai, kad universitatėje lekcijonių nėra, aš visgi nedaug teprarandu. Iš dalies universitatę man atstoja prop. Jaunius. Šiuo tarpu pas Jaunių aš vaikštau labai tankiai, beveik kasdien. Šiemet mūsų (Jauniaus su manimi) studijos pilnai sustėmatiškos (N B. sustėma — sąstata).

Liekmi su pagarba Jūsų tarnas *Kaz. Būga.*

Kalbos dalykai...

24. Peterburgas. 21/V/06.

Brangiausias Prieteli!

Rašau Tamstai į Pamituvį, tikrai nežinodamas, ar jau Tamsta ten apsigyvenai.

Mano „Aistiškoms Stūdijoms", apię kurias Tamstai buvau rašęs, spausdinti nėra pinigų (reiktų apie 400 r.) ir todel atsiimtos iš spaustuvės. Vasarą jas žadu dar perdirbti.

Prop. Jaunių iš akademijos varo laukan. Aš išvažiuoju namo 27/V; Vasaros adresas: Dusetų p. st. Pažiegės vienasėdis.

Liekmi su pagarba *Kaz. Būga.*

25. Brangiausias Prieteliau!

Šiandien išsiunčiau „Kalbos dalykų“ 6 puslakščius.

Studentų susirinkimas pripažino reikalingu daiktu apskelbti streiką. Del šio streiko galės veltui prapulti metai.

Ligi šiol (nuo 5/IX) lekcijos ėjo, kaip reikiant: niekas netrukdė. Baisu koleros. Pirmosiomis dienomis savo pagrįžimo į Peterburgą norėjau bėgti į Lietuvą, dabar jau iš dalies apsipratau su kolera.

„Kalbos dalykams“ medžiagos pas mane nebedaug. Redakcija (Vilties) laikraštyje tegul padeda, kad medžiagą „K. D.“ siuntinėtų man šiuo adresu: SPB. Vas. Ostr. 13 linija 10 kv. 7.

Viso labo Redakcijai. *Kaz. Būga.* 17/IX/08.

B. D.

Biržų pilis ir jos apylinkės

(P. Ruškio, Biržuose)

„Kiekvienas Lietuvos kampelis, nors rodytųs neturįs nieko ypatingo, gali būti studijų dalykas, o tos rūšies studijos gali būti ne be naudos mums, nes savo žemės kaip ir nežinome".
Syrokomla — Kelionė

Biržai netoli Kuršo žemės, tarp Apaščios ir Agluonos upių, ant krašto tvenkinio, padaryto iš užtvenktų upių, kursai ilgą laiką vadinosi Širvenos ežeras. Patsai Biržų pavadinimas nuo biržio (beržyno), augusio šios dienos miestelio vietoj. Seniau miestelis stovėjęs į žiemos vakarus nuo Biržų dvaro trobesių.

Šiandien tenai ariami laukai. Sudegus miesteliui, Biržai liko perkelti į dabartinę vietą.

Pusėje XV šimtmečio Grigalius Fiedkonis, sekretorius karaliaus Kazimiero Jogailaičio, Biržų savininkas, vedė žmoną Oną, Radvilos dukterį. Tasai Radvila, Vaišundo sūnus, kartu su Jogaila priėmė katalikų krikštą Krokuvoje 1386 metuose ir gavo Mikalojaus vardą. Tokiu būdu pirmas Radvilos vardas, grynai lietuviškas, kaip Erdvilas, Tautvilas [1]) ir kiti, tapo jo pavardė.

Grigalius Fiedkonis buvo bevaikis. Mirdamas, jis visą savo turtą užrašė žmonai. Ona Fiedkonienė, mirdama 1492 metuose, paliko Biržus savo broliasūniams Jurgiui hetmanui ir Albertui Vilniaus vyskupui; taip Biržų savininkais tapo Radvilai.

Nuo Jurgio ir Jono, dviejų tikrų brolių, prasideda dvi Radvilų eili — Nesviežiaus ir Biržų, o jų sūnūs, du pusbroliu, vardais Mikalojai, vadinami Juodasis ir Rudasis, gavo iš ciesoriaus Karoliaus V kunigaikščių titulą. Juodasis laikėsi Nesviežiaus, o Rudasis Biržų. Abudu griežtai prieštaravo ūnijai tarp lietuvių ir lenkų, abudu tapo reformatais, idant, sulig istorikų nuomonės, tuo atsitrauktų nors asmeniškai nuo katalikiškosios Lenkijos ir

[1]) Radvila ir dabar tebegyvas žodis: znajda, najdionysz. *Red.*

savo įtaka laikyti Lietuvą, kiek galima, toliau nuo pilno ir tikro susijungimo su Lenkija.

Mirus kunigaikščiui Juodajam, Radvilų linija Nesviežiuje veikiai grįžo į katalikų tikėjimą, o Radvilai Biržuose ir toliau liko reformatais.

Antroje pusėje XVI šimtmečio sūnus Mikalojaus Rudojo Kristupas įtaisė Biržuose apsigynimo pilį, o joje rūmus savo rezidencijai. Iš Biržų pilies Kristupas I su savo kariuomene pasižymėjo kovoje prie Kokenhuzeno 1599 metuose ir liko išrinktas Kokenhuzeno seniūnu.

Mirus Kristupui 1603 metuose, Jonas Karolius Chodkevičius[1]) rinko ir organizavo Biržuose savo kariuomenę ir ėjo prie Kirchholmo. 1625 metuose švedų karalius Gustavas Adolpas su didžia kariuomene įsigriovė į Lietuvą [2]). Užėmęs Kokenhuzeną, Selbarką, ir Dinabarką, Gustavas Adolpas prisiartino prie Biržų pilies, bet, neturėdamas užtenkamai spėkų antpuolimu pilį imti, atsitraukė iki Radviliškio. Čia surinkęs daugiau kariuomenės, grįžo prie Biržų pilies ir užėmė ją. Jo grobis buvo 60 špižinių armotų, kunigaikščio iždinė ir karo sandėliai. Visos armotos iš čia buvo išvežtos į Rygą.

Švedų karalius Karolius Gustavas 1655 metuose eina į Lietuvą, slapta sankalba susideda su kunigaikščiais Jonušu ir Boguslovu Radvilais, karštais atsimetėliais. Radvilai geruoju atidaro Biržų pilies vartus švedams. Karolius Gustavas, turėdamas Biržų pilį savo rankose, slinko toliau į Lietuvos gilumą vykinti savo sumanymų. Hetmanas Gosievskis atėmė Biržus iš švedų. Kunigaikštis Jonušas Radvila mirė tarp švedų belaisvių Tykocine. Radvilų turtus daugiau naikino savoji kerštinga kariuomenė, negu priešai. Kunigaikštis Boguslovas slėpėsi švedų stovykloje, paskui buvo paimtas į nelaisvę, iš kurios, nors sužeistas, išbėgo ir vėl laikėsi Karoliaus Gustavo, laukdamas iš jo feldmaršalo laipsnio, daug pinigų ir pilnos valdžios nuo Lenkijos atitrauktoj Lietuvoj [3]). 1656 metuose Boguslovas Radvila, pilnai įsitikinęs, kad jo svajonės tapti visos Lietuvos valdytoju, gauti iš Karoliaus Gustovo feldmaršalo patentą ir 80.000 pažadėtų dolerių nyksta, tuojau atsitraukė nuo švedų ir kreipėsi prie karaliaus Jono Kazimiero, žadėdamas jam patarnauti, prašydamas užmiršti praeitį ir grąžinti jam atimtus iš jo Biržus. Radvilos prašymas buvo priimtas ir pagal sutarties Bydgoščioje

---

[1]) Historja Jana Karola Chodkiewicza, przez Naruszewicza.
[2]) Hilsen, Inflanty, pusl. 339.
[3]) „Życie Janusza Radziwiłła" przez Ed. Kodłubaja. 1857. Wilno: Witebsk. pusl. 444.

1657 metuose Biržai jam sugrąžinti, o Olyvo sutartis 1660 metuose tai pakartojo ir pilną amnestiją užtikrino.

Po tam Boguslovas Radvila gyveno Karaliaučiuje, kaipo generalis gubernatorius prūsų kunigaikštystės. Boguslovas, norėdamas visus Radvilų turtus į savo rankas suimti, vedė žmoną iš Nesviežiaus kunigaikštytę Oną Mariją Radvilaitę, nors jis buvo jai dėdė ir globėjas. Neapsakomai didžiuose savo turtuose ir kalvinizme, kurį uoliai platino Lietuvoje, kunigaikštis Boguslovas Radvilas matė savo politinę jėgą. Tame laike atnaujino jis priešų apnaikintą Biržų tvirtapilę, sutvarkė, padidino ir išdailino čia valakų stiliuje rezidencijos rūmus[1]). Pilies ir rūmų atnaujinimo darbus atliko architektas Teopilius Spinauskis. Tvarką prižiūrėjo pilies komendantas Karlick iš Neretitzo.

Vartų bokšte įtaisytas buvo laikrodis, o ant vartų marmuro lenta aukso antrašu. Aukščiau tos marmuro lentos buvo akmeninė Kristupo I stovyla. Langų stiklai pačių rezidencijos rūmų buvo aptaisyti švinu, nes Radvilas turėjo savo liejyklą miške. Rūmų laiptai buvo akmeniniai. Ant durų buvo visoki piešti paveikslai. Priemenės grindys buvo poliruoto akmens ir žvilgančio gipso. Apatinės galerijos ir rūsiai buvo grįsti lauko akmenimis ir plytomis. Ereliai ir bumburai ant rūmų paviljonų buvo vario ir auksinti. Ežero saloj buvo gražus sodnas kunigaikščiui pasilinksminti. Tuo laiku Biržų pilyje buvo 85 armotos.

Kunigaikštis Boguslovas Radvila mirė 1669 metais, palikdamas Biržus vienatiniai savo dukteriai Liudvikai Karolinai. Liudvika Karolina, būdama dar tiktai keturiolikos metų amžiaus, ištekėjo Karaliaučiuje už Brandenburgo Elektoriaus margrapio Liudviko 7 dienoje Sausio 1681 metų. Septynerius metus pragyvenęs su žmona, margrapis Liudvikas 28 dienoje kovo 1687 metuose mirė, nepalikdamas vaikų. Liudvika Karolina 1688 metuose ištekėjo už Neüburgo kunigaikščio Karoliaus Pilypo. Biržus tada valdė kunigaikštienės administracija. Nebuvo manyta didinti Biržų tvirtapilės ir puošti čia rezidencijos rūmų, bet tiktai viską laikyti prigulimoje tvarkoje. Taip Biržai sulaukė naujo baisaus karo.

Švedų karalius Karolius XII laimingai kovojo su rusais. Petras Didysis kreipės į karalių Augustą II, prašydamas pagalbos. Augustas II, norėdamas užimti sau Infliantus, sutiko paduoti Petrui ranką. Augustas II ir Petras I išsirinko Biržų pilį pasimatymui ir susitarimui tarp savęs. Petras atvyko į Biržus 17 dienoje vasario 1701 metų ir jau rado čia belaukiantį karalių

[1]) „Życie ks. Bogusława". Poznań. 1840.

Augustą [1]). Petras Didysis nors daug turėjo užsiėmimų ir karo darbų, vienok gana jam buvo laiko pramogoms ir juokams, esant Biržuose su Augustu II. Biržuose tada ne tikt politiniai reikalai, bet taip pat gražioji lytis, gardūs valgiai, pilnos gėralų taurės visiškai suartino tuodu monarchu. Abudu gražios išvaizdos, abudu nepaprastos jėgos, abudu geri karininkai. Skyrėsi jie tiktai tuo, kad Petras, naikindamas senuosius savo tautos papročius, neturėjo namuose gerai apgalvotų pasismaginimų, o Augustas, pertekęs savo namuose visa to, davė jam čia linksmaus gyvenimo pavyzdį.

Rezidencijos rūmuose gyveno Petras Didysis, karalius Augustas, Kuršo kunigaikštis, Golovin, Golovkin, Naryškin, du Dolgorukovu, dumny Djak—buvęs Petro mokytojas, anglų generolas ir prancūzų pasiuntinys. Pritaisyta Petrui miegoti lova ir prie jos užlaidos buvo iš balto adamaško. Augustas turėjo prie savęs Šembeką, Patkulį ir Fictumą.

Ciesorius Petras ir karalius Augustas po pietų šaudydavo iš armotų į taikį. Ciesorius perkeldavo, o Augustas pataikydavo.

Petras iš Biržų grįžo į Maskvą 8 dienoje Kovo. Nordberg[2]), Karoliaus XII istoriografas, sako, Liepos mėnesyje 1701 metų švedų kuopa atėjusi į Biržus, o kuopos vadas 24 dienoje Liepos iš pilies komendanto atėmęs visa, ką tiktai buvo tenai palikęs karalius Augustas. Iš rastų Biržų pilyje raštų švedų partizanai išleido ant Augusto ir Petro Didžiojo pilną pašiepimų in folio brošiūrą antrašu:

„Wäcker
Der polnischen Freyhejt
vor dem
Sarmatischen Adler
wieder die
Oppressores derselbigen
als
Den Eyd und Friedbrüchigen
Moscowiter
und
Untreue Sachsen
genommen
Aus dem Staats
Cabinet in Birsen
und denen

[1]) Tolikov. „Diejanija Petra Velikago Mudrago Preobrazovatelia Rossii“ Moskva. 1837.
[2]) Tom. I. pusl. 266.

Freyhejtliebenden Pohlen
Vers - wejse fürgestellet
Aus dem Polnischen ins Deutsch übersetzt
Gedrukt 1701".[1])

1702 metuose Biržų pilyje švedų įgula buvo žymiai padidinta, bet 1703 metuose Oginskis, padedant rusams, atėmė iš švedų Biržus. Iš Biržų pilies kareivių kuopos dažnai užpuldavo priešus Kurše, todel švedų kariuomenės vadas Lewenhaupt pasiryžo būtinai sunaikinti Biržų pilį. 28 dienoje Rugpiūčio 1704 metų švedai apsiautė Biržus. Vienas švedų belaisvis, slapta išsprukęs iš pilies, pranešė Lewenhauptui, kad pilis lengvai gali būti paimta, įbauginus įgulą ir pilies komendantą Ernestą Nerezjusą. Lewenhaupt įsakė greit priruošti keletą tūkstančių kopėčių ir tyčia sustatyti prie nudeginto miestelio kaminų taip, kad iš pilies matytųsi. Be to, apkasus įsakė skubiai dirbti, — žodžiu, viską daryti, kad išrodytų, jog pilis bus užimta. Įbaugintas Nerezjus sutiko atiduoti švedams pilį. Pulkininkas Stakelberg, nuvykęs su keliais karininkais prie pilies vartų, padarė derybas. Įgula su savo vėliavomis, su ginklais ir su visa savo manta išėjo iš pilies. Tuojau 200 švedų belaisvių buvo paliuosuota, 40 armotų iš pilies į Rygą išvežta, pylimai sunaikinti, trobos paraku susprogintos, sudegintos, — beliko degėsiai ir griuvėsiai. Paskutinė tada išmušo Biržų pilies, kaipo tvirtovės, valanda. Viešoje Rygos bibliotekoje randame Lewenhaupto lenkiškai įlelgavoje 1 dieną Lapkričio 1704 metų spausdintą į Lietuvos ir Žemaičių piliečius atsišaukimą, kuriame skaitome: „W nic się obróciły przedsięwzięcia ich (stronnikow Augusta) i jedyna ich nadzieja i ucieczka, ktorą mieli w fortecy Birżańskiej, teraz zdemolowana, i funditus zruinowana, przed oczyma swemi mają i na nią patrzeć muszą"...

Laike karo su švedais Petras Didysis 6 dienoje Rugpiūčio 1705 metų atvyko į Biržus; prabuvęs čia 4 dienas, traukė su generolo Reno dragūnais ik Rygos, kurioje užsidarė Lewenhauptas. Petras Didysis, būdamas tas 4 dienas Biržuose, gyveno pilies rūmuose, todel galima manyti, kad kai kurie rūmų kambariai buvo išlikę nuo sunaikinimo.

Tame laike kunigaikštytė Elzbieta Augusta Neüburg, duktė Liudvikos Karolinos, ištekėjusi už kunigaikščio Karoliaus Emanuėliaus Sulcbacho, valdė Biržus, laikydama čia savo administraciją. Nesviežiaus linijos Radvilai rūpinosi atpirkti Biržus, ypatingai didysis Lietuvos kanclerius kunigaikštis Karolius Stanislovas. Reformatai visokiais būdais kliudė tam jų užmany-

[1]) Ta brošiūra yra viešoje Rygos bibliotekoje ir visa eilėmis rašyta.

mui, nes Nesviežiaus Radvilai, kaip aukščiau sakėme, buvo katalikai.

Pastorius Samuel Bitner[1]) įkalbinėjo prūsų karaliui paimti Slucką... Biržus, palikti čia savo kariuomenę, o paskui ginklais ir pinigais pasirūpinti užimti ir visą Lietuvą. Pastoriaus Samuėliaus Bitnerio darbas ir kitų reformatų noras neprileisti Radvilams Nesviežiaus linijos paimti Biržus nuėjo niekais. Jaunas kunigaikštis Jeronimas Plorionas Radvila, kancleriaus sūnus, išvažiavęs užrubežin, susipažino su kunigaikštyte Pranciška Sulcbach, vienatine Elzbietos Augustos dukterimi. Susižieduodamas su kunigaikštyte Pranciška, gavo jis Biržus, kaipo nuotakos dalį, 1731 metuose. Kunigaikščiui Jeronimui Plorionui Radvilai valdant Biržus, nebteko čia kalvinizmas savo gaivintojo ir apgynėjo. Biržų miesto tarybos nutarimu 1733 metuose, o paskui nuraminimo seimo nutarimu 1736 metuose visiems disidentams — atsimetėliams buvo uždrausta užimti tarnystės vietas Biržuose už įdavimus ir susinešimus su priešais; buvo taip pat jiems uždrausta sakyti pamokslus ir giedoti susirinkimuose. Tame laikė kunigaikštienė Ona iš Sanguškų Radvilienė, Jeronimo motina, pastatydino čia švento Jeronimo naują katalikų medinę bažnyčią tur būti paminėjimui mylimo savo sūnaus vardo.[2])

1760 metuose mirė kunigaikštis Jeronimas Plorionas Radvila bevaikis. Jam mirus, Biržai teko jo vyresniajam broliui Mykolui Kazimierui Radvilai, kursai del savo patarlės buvo vadintas „Rybeńko". Porą metų valdęs Biržus, kunigaikštis „Rybeńko" mirė Vilniuje 1762 metuose. Tada jo sūnus Karolius nuo savo priežodžio vadintas „Panie Kochanku" su savo pusbroliu jaunučiu Jeronimu tapo Biržų savininkai.

Randame raštuose, kad „Panie Kochanku", būdamas Vienoje, 1777 metuose paskyrė Biržų žydams rabiną, kad vaišino nepaprastą Biržuose viešnią kunigaikštienę Kingston, manydamas ją vesti. Kunigaikštienė Kingston tai Elzbieta Chudlejgh. Gimė ji 1720 metuose Devonschire, gyveno kunigaikštienės de Galles rūmuose, būdama keisto, ekscentriško būdo ir nepaprasto gražumo, susiartino su kunigaikščiu Hamiltonu, paskui ištekėjo už grapo Bristol, bet po šešių mėnesių apleido jį, išvažiavo iš Anglijos, Berlyne, vadindama save Chudlejgh, susiartino su Prydriku Didžiuoju, o Drezdene su kunigaikštiene Saksų. Elektoriene.

Kunigaikštienei de Galles tapus karaliene, Chudlejgh grįžo

[1]) „Dzieje kościołów wyznania Helweckiego w Litwie" przez J. Łukaszewicza. tom. II. pusl. 219.

[2]) Akta kapituly Wil. wizita generalna dekanatu Kupiskiego w 1796 r. przez ks. Michała Smolskiego dziekana Kupiskiego, proboszcza Swiadoskiego

į Londoną, persiskyrus čia su grapu Bristol, 1769 metuose ištekėjo už kunigaikščio Kingston, didžiausio Anglijos turtuolio, kursai, mirdamas, 1773 metuose visą savo turtą jai užrašė. Jam mirus, Chudlejgh atvyko į Rusiją, susipažino su ciesoriene Katarina, pirko prie Narvos dvarą, bet greit iš Rusijos išvažiavo. Atvykusi į Rymą, savo turtais stebino ji visus, kad net popiežius Klemensas XIV Ganganelli užsiinteresavo jos ypata. Kunigaikštienė Kingston iliuminuodavo Ryme kolizijų, kviesdavo garsiausius Europoje aktorius ir giedorius į savo namų teatrą, išleisdavo į metus tiek pinigų, kiek vertas vidutinio karaliaus visas kraštas.[1]) Radvila „Panie Kochanku" susipažino su ja Münchene. Ji pasižadėjo aplankyti jį Lietuvoje. Kadangi pilies rūmai Biržuose buvo visai sunaikinti, todel Radvila statė jai čia vasarnamius, apsodino medeliais ir gėlėmis takus, padarė iš lentų nepaprastą parodą išvaizdoje didžio miesto. Tą parodos miestą per šokius ir pokylius, vaidinant mūšį, tyčia sudegino. Tuose del kunigaikštienės Kingston šokiuose ir pokyliuose dalyvavo Labauskienė, bobutė Balbiani, kurio namus ir šiandien dar Biržuose randame. Kunigaikštienė Kingston turėjo labai daug silpnai prisiūtų gražiausių deimantų, kad laike šokių lengvai nutrūktų, o kad koksai kavalierius atnešdavo nutrūkusį žemčiūgą, tad kunigaikštienė kiekvieną iš jų prašė pasilikti jį sau jos atminčiai. Vaišės tęsėsi dvi savaiti, bet vestuvių derybos neįvyko, nes kunigaikštienė reikalavo, kad visi Radvilo turtai būtų užrašyti jos vardu, o kunigaikštis Karolius to padaryti negalėjo.[2]) Kunigaikštienė Kingston mirė 1788 metuose pilyje Ste Assise arti Fontainebleau, o kunigaikštis „Panie Kochanku" mirė 1790 metuose Baltoje, palikdamas savo įpėdiniu broliasūnį kunigaikštį Dominyką.

Dominykui esant dar labai jaunam, susidarė Biržuose 1792 metuose vokiečių amatų draugija, kurios vėliava su antrašu — „Die Allgemeine Deutsche Zech-Fahne X. D. R. Birsen d. 18 Julii 1792" buvo laikoma biržų seniūnų žinioje. Kunigaikštis Dominykas Radvila pardavė Biržus 1811 metuose Vielatycos seniūnui grapui Juozapui Tyškevičiui, kurio giminė apsigyveno Lietuvoje nuo XVI šimtmečio. Kunigaikštis Dominykas, pildydamas karininko pareigas, mirė 1813 metuose Prancūzijoje, būdamas tiktai 28 metų amžiaus.

Prancūzų kariuomenė 1812 metuose, eidama linkui Rygos, dažnai sustodavo Biržuose. Biržų savininkas grapas Mykolas Tyškevičius suorganizavo čia savo pulką. Viršininku to pulko Napoleonas paskyrė jį.

---

[1]) Bouillet, Dictionnaire universel. Paris. 1866.

[2]) Mémoires de la Baronne D' Oberskirch sur la cour de Louis XVI et la société Francaise avant 1789. Bruxelles. 1754. Tom. II. pusl. 259.

Ciesorius Aleksandras Pirmasis du kartu buvo Biržuose — pirmą kartą 27 dienoje Lapkričio 1815 metų ir antrą kartą 1822 metuose. Būdamas antrą kartą Biržuose, ciesorius Aleksandras Pirmasis aplankė pilies griuvėsius, apžiūrėjo senovės geležines armotas, įsakė bajorijos maršalkai baronui Aleksandrui fon Bistram visus tuos senovės paminklus toj vietoje saugoti. Senovės liekanos čia buvo saugojamos iki 1863 metų.

Maištų metuose 1831 ir 1863 Biržams teko daug pakentėti. Ant Biržų žemės generolas Ganeckis galutinai nugalėjo maištininkų būrius Sierakauskio[1]), Kolyškos ir kun. Mackevičiaus[2]).

Šiandien, lankydamas Biržų pilį, berandi nykstančių rūmų irstančius griuvėsius, vingiuotus pylimus, apaugusius visokiais medžiais, pilies kieme randi paprastą vaisių sodną, o prie seniau buvusių pilies vartų berandi vieną tik, didelį špižinį mozierį ant tam tikros pop̃ėdės. Liūdnai dabar žiūri senosios galybės ir didybės Biržų pilies liekanos ir tartum prašosi jas paminėti, neleisti joms galutinai sunykti, o vienok to žlugusios pilies balso kol kas dar niekas neklauso. Ką pasakė Lietuvos dainius Maironis savo „Pavasario Balsuose“ apie Trakų pilį, tą pilnai galima šiandien tarti ir apie Biržų pilį: —

„Pelėsiais ir kerpe apaugus aukštai,
Birzų, štai, pilis!
Jos aukštus valdovus užmigdė kapai,
O ji tebestovi dar vis.
Bet amžiai bėga, ir griūvančios sienos
Kasdieną nyksta, apleistos ir vienos!..“

Manau, kad Lietuvos piliečiai pasirūpins apsaugoti savo pilių griuvėsius nuo galutino sunykimo.

Seniausį paminėjimą Biržų, kaipo miestelio, randame 1556 metuose rašytoje Rygos arkivyskupo gromatoje jo broliui prūsų kunigaikščiui Albertui[3]). Mirus Mikalojui Rudajam, pirmam Biržų kunigaikščiui, jo sūnus Kristupas I netiktai Biržuose įtaisė tvirtapilį, kaip aukščiau sakėme, bet dar ir miestelį padidino, parūpindamas jam Magdeburgo teises ir kitas ypatybes, atiduodamas miestelio reikalams 60 valakų žemės jam praplėsti ir pajamoms padidinti.

Karalius Zigmuntas III savo raštu iš 9 dienos kovo 1589 metų suteikė Biržams miesto privilegijas, davė juodo erelio baltoje vėliavoje gerbą ir paskyrė didžiojo kelio liniją iš Vilniaus į

[1])Sigizmund Sierakovskij i jego kažn. Iz diel Vilenskoi slědstvennoi komissii po političeskim dielam. Sostavil H. Cylov. Vilno 1867.

[2]) Riasporiaženija grafa Muravjova.

[3]) Pamiętniki towarzystwa przyjacioł nauk w Poznaniu. 1860. pusl. 361.

Rygą per Biržus. Kunigaikštis Kristupas II raštu iš 6 dienos Kovo 1609 metų uždraudė Biržų žydams prekyvietėje namus turėti ir iš po nosies krikščionių prekes grobti, o 12 dienoje Birželio 1610 metų įsakė Biržų valdininkams ir pavaldiniams du kartu į savaitę — sekmadienyje ir penktadienyje — ant pamaldų į susirinkimą (do zboru) vaikščioti. Valdininkas tame dalyke prasikaltęs turėjo užsimokėti kiekvieną kartą pabaudos 13 lietuviškų skatikų į miesto skrynutę, o pavaldinys 3 lietuviškus skatikus. Kad visi tą įsakymą pildytų, prižiūrėjo Kristupas Eigva ir Jurgis Kisiel. Biržams esant ant didžiojo kelio iš Vilniaus į Rygą, pakilo čia prekyba ir pramonija, bet, užėjus švedams, viskas žlugo.

Karalius Vladislovas IV, norėdamas pakelti sunaikintus švedų užpuolimais Biržus, atnaujino 1644 metuose miesto privilėgijas ir paliuosavo miestą 12 metų nuo mokesčių.

Kunigaikštis Boguslovas Radvila atstatydino, kaip sakėme, netiktai Biržų pilį, bet ir sunaikintą miestą pagal plano Spinauskio, kursai išmatavo gatves ir įstaigoms vietas, net pylimą padarė aplinkui miestą, o plane 1662 metų randame jau Biržuose 114 namų. Žydų Biržuose tada visiškai nebebuvo. Kunigaikštienė Liudvika Karolina davė miestui 1683 metuose teisę uždrausti žydams Biržuose apsigyventi arba nejudinamą turtą turėti. Taip sulaukė Biržai 1701 metų. Tada karalius Augustas II, būdamas Biržuose del padarymo sutarties, kaip aukščiau sakėme, su rusų ciesorium Petru Didžiuoju prieš švedus, patvirtino visas seniau duotas miestui privilėgijas.

Besiartinant švedams, Biržų pilies komendantas Nerezijus 1704 metuose strategijos reikalu visą miestą visiškai sudegino. Biržiečiai išsidangino į visas puses, bet tuose pat metuose, tuojau po pilies suardymo, žmonės pradėjo grįžti į senąsias vietas ir ant degėsių namelius statyti.

Karalius Augustas III 1744 metuose, o paskui karalius Stanislovas Augustas 1790 metuose miesto teises naujais įsakymais patvirtino.

Prijungus Lietuvą prie Rusijos 1795 metuose, visos Biržų Makdeburgo teisės ir privilėgijos žlugo, net vadinami naminiai teismai rusų valdžios įsakymu 1817 metuose buvo panaikinti, teismų knygos nugabentos į Panevėžį, valdyti miestą pavesta Biržų savininkui. Maištų metai 1831 ir 1863 ir gi sunkiai atsiliepė ant Biržų. Šiandien Biržai mažas nuskurdęs miesteliukas, kaip žemaičių Plungė.

Nors Biržai mažas miestelis, vienok nuo kunigaikščio Mikalojaus Radvilo Rudojo laikų turėjo savo gimnaziją. Pradžioje XVII šimtmečio mokslas toje gimnazijoje, matyti, gan aukštai

stovėjo, kad mokiniai puikiai mitologiją žinojo ir lotynų kalba eiles rašė. Tai parodo spausdintos Liubče ant Nemuno, mirus kunigaikščiui Jonušui Radvilai, eilės: „Epicedia et epitaphia in signum extremi honoris et argumentorum serii doloris a Musis Birzensibus persoluta" 1620 ir „Lachrimae exequiales in obitum praeproperum Georgii Radivilii infantis a studiosis gymnasii Birženšis fusae". Antroje pusėje XVII š. mokslas Biržų gimnazijoje labai sumenkėjo, o paskui priėjo iki to, kad vieną mokytoją beturėjo[1]).

Grapas Jonas Tyškevičius įsteigė Biržuose valstiečiams mokyklą, kurią lankydavo kasmet po 150 mokinių. Ta mokykla gyveno iki 1863 metų. Rusai, panaikinę Biržuose grapo Jono Tyškevičiaus mokyklą, įkūrė čia savo „Narodnoje učilišče". Prieš karą buvo dar Biržuose aukštoji pradinė 4-klasė mokykla, o po karo "Saulės" gimnazija, kuri dabar tapo valdiška.

Biržų Radvilai, kunigaikštis Boguslovas ir jų pranokėjai, būdami, kaip aukščiau minėjome, reformatai, rūpinosi kalvinizmą čia praplatinti. Tam tikslui tankiai imdavosi nelegalių priemonių. Žinoma yra byla ant kunigaikščio Jonušo Radvilos už nukapojimą šventų kryžių katalikų kaimuose. Šiandien žmonės dar tebekalba, kaip reformatų Radvilų laikais, jei kas iš kaimiečių norėdavo tapti reformatu, tad jam leista buvo užimti geriausį žemės plotą ir nuo ūkio prašalinti kataliką. Užstatyti žemę katalikams neleista buvo[2]). Katalikus pravardžiuodavo stabmeldžiais, popiežninkais. Tarnais oficialistais Radvilų dvarų ir Biržų pilyje tegalėjo būti tiktai reformatai. Del tos tai priežasties Biržų administratorius Danielius Kosciuško ir kiti, nenorėdami nustoti vietos, išsižadėjo katalikų tikėjimo ir tapo reformatai. Reformatai spausdindavo katalikų mokslui teršti ir niekinti knygas, kurias platindavo tarp žmonių. Pasižymėjo tokių knygų platinimu ištikimas tarnas ir draugas Radvilų Biržuose reformatas Jonas Sicinskis iš Upytės. Jonas Sicinskis 1590 metuose išleido „Veidrodį krikščioniškų pamaldų", pilną šmeižtų ant katalikų Bažnyčios. Ta knyga dar du kartu buvo išleista — 1594 ir 1599 metuose. Paskui išleido — „Paveikslai ir mokslo nagrinėjimai"[3]) ir kitas. Katalikų vyskupai saugojo savo aveles nuo blogos įtakos, daromos reformatų skleidžiamais tarp žmonių raštais. Vyskupas Slupskis, Baltgudijos suffraganas, valdydamas Vilniaus vyskupystę, mirus viskupui Steponui Pacui, 1682 metuose įsakė

[1]) „ Dzieje kościola wyznania Helweckiego" przez Lukaszewicza. Tom II, Pusl. 156.

[2]) Raštas Podbereskio — Catholica relagione prohibemus. — Archyvas Ord. Birž.

[3]) Tas knygas galima rasti valst. viešoje biblitekoje Petrapilyje.

klebonams iš sakyklų apgarsinti, kad visas blogas, pilnas šmeižtų ir klaidų knygas, tarp katalikų kalvinų skleidžiamas, parapionys surinktų, savo klebonams įteiktų, o klebonai vyskupui nusiųstų.

Minėtų knygų išleidėją Joną Sicinskį, tėvą Vladislovo, perkūnas užmušo Vilniuje.[1]) Sicinskiai nebuvo lietuviai. Jie, Niesieckio nuomone,[2]) kilę iš Kališo vaivadybės nuo Dziembauskių, kurių vienas gavo pasogai dvarą Situo ir nuo dvaro vardo patsai liko pavadintas Sicinskiu, o jo anūkas atsikraustė į Lietuvą. Vladislovas Viktorinas Sicinskis, Jono sūnus, buvo 1652 metuose išrinktas į seimą. Bendri Sicinskių su Biržų Radvilais užmanymai, bendras jų tikėjimas, bendras noras kalvinizmą Lietuvoje praplatinti, bendras pasiryžimas susijungti su savo krašto priešais ir stoti su ginklais rankoje prieš savo tėvynę, asmeniška Sicinskio neapykanta kai kurių asmenų apjakino jį. Todėl, kaip sako lietuvių dainius Maironis - Mačiulis savo baladoje „Čičinskas", kad ginti skęstančią tėvynę

Nuo kazokų ir Maskvos
Stojo sūnūs. Jos negynė
Tik Čičinskas Lietuvos,
Liaudies išrinktas balsais,
Seime riejos su visais,
Nepermaldaudamas kitų
Ant užmanymų aukštų
„Veto" velniškai užriko.

Žmonės kalba, kad už tokį jo darbą perkūnija jį nutrenkusi.

Mirdamas, Vladislovas Sicinskis nepaliko sūnaus[3]). Upytėje buvo kalvinų susirinkimas, kol Sicinskiai gyveno. Tenai buvo palaidotas nelaimingas seimo atstovas, bet paskui po ilgo laiko jo lavonas ištrauktas iš katalikų bažnyčios rūsio. Matyti, kad katalikų bažnyčia buvo pastatyta ant tos vietos, kame seniau kalvinų bažnyčia buvo, arba katalikų pamaldos įvestos į kalvinų bažnyčią. Senieji žmonės sako, Sicinskio lavonas svėręs 17 svarų, išvaizda jo veido ir viso stuomens buvusi baisi, vaikinai per ilgus metus nešiodavęs jį į vakaruškas, kaipo baidyklę ir pajuokos auką. Jo vardą ir jo prasikaltimą tėvynei visi žinojo.

Labai taikslai aprašo Sicinskio lavoną autorius „Popas w Upicie":

---

[1]) Stonislavas Konarskis veikale — „Rozmowa pewnego ziemianina ze swoim sąsiadem", 1733, sako, kad perkūnas užmušo kartu tėvą, motiną ir seserį Vladislovo Sicinskio.

[2]) Niesiecki, VIII. 327.

[3]) Zbiór aktów wydany przez Wileńską Archeologiczną Komisję.

„Barki nadół pochylił, głowę na pierś zwisnął,
Zda się, ze ciężar hańby do ziemi go cisnął,
Albo że ręka gwałtu z piekieł go wywlekła
I znowu radby gwałtem powracać do piekła".

1864 metuose vietinė valdžia įsakė Sicinskio lavoną į žemę pakasti. Nuo to laiko tiktai padavimas apie Sicinskį beliko. (Ir paveikslėlis lenkų iliustruotame žurnale. Red.).

Nuo Onos Fiedkonienės ir Jurgio Radvilos laikų buvo Biržuose viena katalikų bažnyčia po liepomis, kurios 1674 metuose dar tebeaugo laukuose, kame seniau gaisru sunaikintas miestelis stovejo, antra gi katalikų bažnyčia buvo Vilniaus vyskupo Alberto Radvilos ant jo žemės tarp Agluonos ir Apaščios statyta. Tas pats Vilniaus vyskupas Albertas Radvila įsteigė katalikų bažnyčią Pabiržėje 1515 metuose. Tą bažnyčią aprūpino Karolius ir Mariona iš Lopacinskių Rastauskiai 1647 metuose. Žmonės tą vietą ir šiandien vadina nuo Rastauskių Rastauskinė. Atstatė katalikų bažnyčią Rastauskinėje 1777 metuose kunigas Kasparas Šarkevičius, o paskui 1908 metuose kunigas Antanas Rumševičius.

Jog pirm atsitraukimo Biržuose kungaikščių Radvilų nuo katalikų tikėjimo buvo čia katalikų bažnyčia, matome iš kopijos dokumento Vilniaus kapitulos archyvo nuo 1553 metų, kuriame kalbama apie Biržų klebono mantą. Radvilams tapus reformatais, norėta visiškai katalikų tikėjimą iš Biržų prašalinti, todel kunigaikštis Kristupas I Radvila įsakė sugriauti paskutinę Biržuose katalikų bažnyčią, o Biržų seniūnas Jonas Pękalskis, klausydamas savo žmonos, iš neapykantos katalikų liepė tą vietą, kur katalikų bažnyčia stovėjo, išarti ir rugius pasėti. Kai kurie akmeniniai sunaikintos katalikų bažnyčios paveikslai buvo Biržų pilyje paslėpti. Iš jų atrasta pilies svirne akmeninė švento Povilo stovyla.

Kunigaikštis Dimitras Kurbskis [1]) Jaroslauskis, Kriničino savininkas, aštriai išmetinėjo kunigaikščiui Kristupui I Radvilai, kaipo savo draugui, už jo sunaikinimą Biržuose katalikų bažnyčios, kad net duonos nuo Radvilos stalo nenorėjo valgyti, — liepė paduoti iš namų atveztos.

Kunigaikščio Dimitro Kurbskio tėvas Andriejus buvo garsus rusų emigrantas. Jam karalius Zigmuntas Augustas davė dvarus — Kovelį Voluinėje, Krevus Ašmenos paviete ir žemę Upytės paviete. Dimitras apsirinko vietą gyventi Upytės paviete kaimą Paversmį. Paversmį nuo žodžio versmė (žródło lub krynica) pradėjo vadinti „Kryniczyn". Manau, kad jau laikas

[1]) „Czasy Zygmunto Augusta" przez Seweryna Gołębiowskiego, Wilno 1851.

pamainyti svetimos kalbos pavadinimą „Kryniczyn“ savosios kalbos senuoju vardu „Paversmis“. Kunigaikštis Dimitras Kurbskis Jaroslauskis, būdamas katalikas, įsteigė Paversmyje (Kryničyne) Šventų apaštalų Petro ir Povilo bažnyčią 1611 metuose. Paversmio bažnyčios įsteigimo rašte nuo 20 dienos Birželio 1611 metų randame paminėtą pareigą — religionem Sanctam, Catholicam Romanam propagandi. Kunigaikštis Dimitras Kurbskis savo raštu iš 30 dienos lapkričio 1643 metų paskyrė Paversmio bažnyčiai turtą, pastate kleboniją, leidžiant karaliui Vladislovui IV, aprūpino Paversmyje mokyklą ir mokytoją.

Patsai Dimitras ir du jo sūnu — Andriejus ir Jonas ne vadindavo savęs kunigaikščiais, bet užlaikydami prievardę Jaroslauskių, pakeisdami pavardėje b į p, pasirašydavo ne Kurbskiai, bet Kurpskiai, gal kad primintų lietuvišką žodį „kurpė“ ir pavarde taptų lietuviai, nes jie per 104 metus valdė Paversmį ir, kaip sako istorija, buvo šeimyna jau grynai lietuviška.

Mirus 31 dienoje 1669 metų kunigaikščiui Boguslovui Radvilai, Vilniaus vyskupas Mikalojus Steponas Pacas reikalavo [1]) pastatyti Biržuose katalikų bažnyčią ant tos pačios vietos, ant kurios seniau buvo, įsakė jis Rastaukinės klebonui kunigui Andriejui Maciejevičiui atieškoti 1674 metuose katalikų bažnyčios turtą, kurį disidentai užgrobė. Kunigas Andriejus Maciejevičius darbavosi iki 1686 metų, o 1689 metuose Vilniaus vyskupas Kastantinas Brzostauskis paskyrė katalikų bažnyčios Biržuose klebonu kunigą Lačydlauskį.

Mirus kunigaikščiui Boguslovui Radvilai, Biržų savininkė vienatinė jo duktė Liudvika Karolina paliko dar lopšyje. Reformatai laikė ją savo globoje. Bijojo, kad paaugusi už kataliko neištekėtų. Liudvika Karolina, nors primo voto, kaip aukščiau sakėme, buvo už protestanto, vienok secundo voto ištekėjo už kataliko ir pati iš meilės vyro tapo katalikė.

Apie tą Albertrand savo rankraštyje[1]) sako: „Une chose singuliére et presque inconcevable est, que cette princesse, qui n'arait jamais voulu entendre à aucun changement de religion tant qu'il s'agissait d'epouser le prince Jaque, se prête avec la plus grande facilité à devenir catholique dès qu'elle fut l'epouse du Duc de Neubourg“.

Liudvika Karolina, tapusi katalikė, leido jezuitams Slucke, o karmelitams Kedainiuose apsigyventi ir savo mokyklas įkurti. Administratoriumi Biržų paskyrė ji kataliką Lešynskį, kursai iš pirmos dienos visus reformatus nuo tarnystės paliuosavo.

---

[1]) Raštas Vilniaus vyskupo Mikalojaus Stepono Paco Biržų ekonomams — 24 d. Spalio 1674 m.

Prašant Vilniaus vyskupui Kastantinui Brzostauskiui, kunigaikštienė Liudvika Karalina 1692 metuose Biržuose katalikų bažnyčią įsteigė arba, geriau sakant, jau pastatytą patvirtino ir klebonui į metus 400 lenkų auksinų paskyrė. Be to, pasiuntė ji Biržų katalikų bažnyčiai brangius liturgiškus rūbus auksu siūtais savo gerbais, iš kurių dar ir šiandien randame vieną originalį arnotą su auksu išsiūtomis sibilėmis — šešiomis iš priešakio ir šešiomis iš užpakalio — su tam tikrais ant pergamino rašytais latynų kalboje tekstais, kaip tai [1]):

SIBYLLA AEGYPTIA

Sumus erit sub carne Satus, charissimus atque
Virginis et verae, complebit viscera Sanctum
Verbum, consilio sine noxa Spiritus Almi
Despectus multis, tamen ille salutis amore
Arguet et nostra comissa piacula culpa,
Cuius honos constans et gloria certe manebit.

SIBYLLA CUMAEA

Jam mea certa manent et vera novissima verba
Ultima venturi quod erant oracula Regis,
Qui toti veniens mundo cum pace placebit
Ut voluit nostra vestitus carne decenter
In cunctis humilis Castam pro Matre Puellam
Diliget, haec alias forma praecesserit omnes.

SIBYLLA LIBYCA

Ecce dies veniet quo aeternus tempore Princeps
Irradians Sata laeta viris sua erimina tollet,
Lumine clarescet cuius synagoga recenti,
Sordida qui solus reserabit labra reorum
Aequus erit cunctis, gremio Rex membra reclinet
Reginae mundi Sanctus per saecla piusque.

SIBYLLA AETIOPICA SEU SAMIA.

Ecce dies nigras quae tollet laeta tenebras
Mox veniet solvens nodosa volumina Vatum
Gentis Judaeae referent ut carmina plebis
Hunc poterunt clarum vivorum cernere Regem

[1]) Kopija Biržų ord. bibl.

Humano quem Virgo sinu inviolata fovebit
Annuit hoc Coelum rutilantia sydera monstrat.

SIBYLLA HELLESPONTICA

Dum meditor quondam, vidi decorare Puellam
Eximis castam quod se servaret honore
Munere digna suo est Divino Numine visa
Quae Sobolem pareret multo splendore micantem
Progenies Summi speciosa est vera tonantis
Pacifica mundum qui sub ditione gubernet.

SIBYLLA PHRYGIA

Ipsa Deum vidi Summum, punire volentem
Mundi homines stupidos et pectora caeca rebellis
Et quia sic nostram complerent crimina pellem
Virginis in corpus voluit demittere caelo
Ipse Deus Prolem, quam nuntiet Angelus Almae
Matri, quo miseros contracta sorele levaret.

SIBYLLA EUROPAEA

Virginis aeternum veniet de corpore Verbum
Purum, qui valles et montes transiliet altos,
Ipse volens etiam stellato missus Olimpo,
Edetur mundo pauper, qui cuncta silenti
Rexerit imperio, sic credo atque ore fatebor
Humano simul ac Divino semine gnatus.

SIBYLLA PERSICA

Virgine Matre satus pando residebit Asello
Jucundus Princeps, unus qui ferre salutem
Rite queat lapsis, tamen illis forte diebus
Multi multa ferent immensi fata laboris
Solo sed satis est oracula prodere verbo,
Ille Deus casta nascetur Virgine magnus.

SIBYLLA DELPHICA

Non tarde veniet tacita, sed mente tenendum
Hoc opus, hoc memori semper qui corde reponet,
Hujus pertentant cor gaudia magna prophetae
Eximii, qui Virgine a conceptu ab alvo

Prodibit Matris sine contactu omnia vicit
Hoc naturae opera: et fecit qui cuncta gubernat.

SIBYLLA CUMANA.

Jn teneris annis facie praesignis honore
Militiae aeternae Regem sacra Virgo cibabit
Lacte sico: per quem gaudebunt pectore summo
Omnia, et Eoo lucebit sydus ab Orbe
Mirificum, sua dona Magi cum laudo ferent
Obiicient puero myrrham, aurum, thure sabaca.

SIBYLLA TYBURTINA

Verax ipse Deus dedit haec mihi muni fandi
Carmine, quod sanctam potui monstrare puellam
Concipiet quae Nazaraeis in finibus illum
Quem sub carne Deum Bethlemica rura videbunt.
. . . . . .

SIBYLLA ERYTHRAEA

Cerno Dei natum, qui se demisit ab alto
Ultimo felices referent eum tempore soles
Hebraea quem Virgo feret de stirpe decora
In terris multum teneris passurus ab annis
. . . . . .

Kunigaikštienė Liudvika Karolina Neuburg mirė 1695 metuose, o jai mirus, buvo pastatytos katalikų bažnyčios 1719 metuose Salamiestyje ir Radviliškyje Biržų kunigaikštystės. Tai kalvinams labai nepatiko.[1])

Biržams perėjus į Radvilų iš Nesviežiaus linijos rankas, kunigaikštienė Ona iš Sanguškų Radvilienė pastatė, kaip aukščiau sakėme, Biržuose naują medinę katalikų bažnyčią su klebonija, skirdama klebonui daržus ir plecius.

Ta bažnyčia stovėjo dabartinio klebono sodne, kur ir šiandien randame medinį kryžių. Ji išbuvo iki dabartinės mūs bažnyčios, kurią pastatė 1853 metuose grapas Jonas, Mykolo sūnus, Tyškevičius barocco stiliuje garbei savo patrono švento Jono Krikštytojo, o pašventino ją Žemaičių vyskupas Motiejus Valančauskis 1860 metuose. Kaulai grapo Jono Tyškevičiaus, mirusio Voložyne 1862 metuose, yra palaidoti rūsyje po jo

[1]) List synodu Slúckiego u Lukaszewicza. Tom. II. pusl. 219.

statytosios bažnyčios Biržuose. Viduje tos bažnyčios ant sienos randame marmuro lentą su antrašu:

Anno Domini MDCCCLXII suae vero aetatis LXI mortuus est et hic sepultus Johannes Comes in Birže et Vołożyn

TYSZKIEWICZ

Conditor Ordinationis, Ecclesiae huius Fundator,
Vir probus et iustus, humanitatis, liberalitatis
et pietatis plenissimus,

Cui

Servitores et domestici benevoli hoc grati
animi monumentum ad memoriam aeternam
erigunt anno MDCCCLXVIII.
Tą paminklą geros atminties
Grapui Jonui Tyškevičiui
ištikimi ir meilūs Jo tarnai
ir namininkai savo lėšomis pastatė

1868.

Ant katalikų kapų Biržuose prie medinės koplyčios yra antkapis palaidotos čia 1813 metuose kunigaikštienės Karolinos iš Frąckevičių Radvilienės, antros žmonos kunigaikščio Dominyko ir motinos kunigaikščio Aleksandro, karininko prancūzų kariuomenės.

Kunigaikštis Mikalojus Radvila Rudasis, iš kataliko tapęs kalvinu, įsteigė Biržuose reformatų susirinkimą (zbor). Jo sūnus Kristupas I padidino ir papuošė susirinkimo namus. Istorikų nuomone, Biržų reformatų susirinkimo namuose turi būti palaidotas kunigaikštis Kristupas II Radvila, miręs 1640 metuose, bet pėdsakų jo kapo negalima rasti. Tie reformatų susirinkimo namai žuvo per gaisrą mieste 1704 metuose. Naujus Biržuose reformatų susirinkimo namus pastatė pastorius Jonas Peterson iš užrubežyje surinktų aukų. Šiandien kalvinai Biržuose turi savo lėšomis gražiai pastatytą gotiško stiliaus bažnyčią. Seniau reformatų pastorius gaudavo iš Radvilų 400 lenkų auksinų metams algos ir ordinariją, dabar žmonės jį laiko. Kunigaikštis Kristupas II Radvila įsteigė Biržuose liuterių bažnyčią 1638 metuose. Pirmoji liuterių bažnyčia buvo medinė, o dabar jie turi mūro mažutę bažnyčią stiliaus maž-daug gotiško. Seniau liuterių pastorius gaudavo metams 200 lenkų auksinų algos ir ordinariją, o paskui kunigaikštienė Liudvika Karolina pakėlė jam algą į metus iki 400 lenkų auksinų. Jis dar valdė dvarelį Roliškį. Šiandien liuterių pastoriaus Biržuose nėra.

Biržų linijos Radvilai, būdami neprielankūs katalikams, neapkentė unijotų už popiežiaus pripažinimą Bažnyčios galva. Niekinimas unijotų, stačiatikių [1]) protegavimas suklaidino archeografijos komisiją, kuri Vilniuje išleido 1865 metuose užrašus, kame kunigaikštis Boguslovas Radvila pavadintas stačiatikiu. Nors Biržų Radvilai protegavo čia stačiatikių cerkvę, vienok rusų varpas su slavių raidėmis antrašu — „Bohu v Trojcy jedinomu čest i chvala sovieršysia siej zvon ku chramu Sv. Vozniesienija Hospodnia i pokrova Bogorodicy grada Mohileva staraniem — služytielia sieho hrama Ovdieja i za spomoženiem liudiej učtivych imena Boh viest. Roku 1508 miesieca Maja 28 dnia" — ne cerkvei tarnavo, bet reformatų susirinkimui.

Kunigaikštis Boguslovas Radvila, nugalėjęs kazokų pulkininką Poklonskį, Sausio mėnesyje 1655 metų antpuolimu užėmė Mohilevą ant Dniepro. Einant jam į bažnyčią, su plytgaliu šauta į jį iš cerkvės lango, pataikyta į dešinį jo petį, kad net guzas, krauju pasriuvęs, tuojau iššoko ir per keletą savaičių, kaip patsai Boguslovas sako savo autobiografijoje, ranką menkai galėjo pakelti. Paminėti tam atsitikimui Boguslovas liepė iš tos cerkvės, iš kurios į jį šauta, varpą paimti ir į Biržus kalvinų susirikimui nusiųsti.

Sako kitas varpas, nežinia iš kur vežtas, įlūžęs į Biržų ežerą.

Kalbant apie stačiatikių cerkvę Biržuose, reikia manyti, kad jos 1701 metuose nebuvo, nes Petras Didysis klausė tada šventų mišių katalikų koplyčioje, pataisytoje Biržų pilyje monarchų susivažiavimui.

Grapas Mykolas Tyškevičius, esant Biržuose rusų kariuomenei ir stačiatikiams valdininkams, savo lėšomis atnaujino čia stačiatikių cerkvę. 1865 metuose yra pastatyta Biržuose mūrinė stačiatikių cerkvė bizantiško stiliaus, kuri ir šiandien tebestovi, bet dabar šventiko prie jos nėra. Biržų senovės laikus primena nevien pilis ir bažnyčios, bet dar kai kurie vardai gatvių ir vietų. Čia randame Radvilo gatvę, kuri eina į Radvilų pilį, randame Širvenos gatvę, kuri primena senąjį vardą Biržų ežero,randame Karajimų gatvę, kuri veda į Karajimiškių kaimą — į žiemos vakarus nuo Biržų. Buvo čia tai kadaise karajimų ir totorių sodybos. Šiandien jų beliko vien tik vardai. Iš Totorių kaimo padarytas yra palivarkas Michalovo, bet žmonės tą vietą ir dabar vadina Totoriai. Totorių sodyba turėjo būti labai seniai, nes ir kalnas vadinasi jų vardu. Iš čia yra kilęs totorių giminės garsus gene-

[1]) Istorija cerkvės Zabludkove; atidavimas bazilionų vienuolyno stačiatikiams Supraslyje.

rolas Bieliakovas. Iš čia totoriai prie kunigaikščio Boguslovo Radvilos buvo raiti laiškų nešiotojai, o visuotino apsiginklavimo laiku stodavo į kariuomenę.

Galima manyti, kad iš tų senovės totorių yra kilę kai kurie apylinkės Biržų gyventojai, kurių šiandien pavardė Totoris.

Negalima čia nepaminėti tarp Apaščios ir Agluonos Matulio pievos, kuri ir šiandien vadinasi „Koto lanka", nes jos savininkas Matul kunigakščio Boguslovo Radvilos laikuose nukirsdavo prasikaltusiems kardu galvas. Tas Matulio kardas, kuriuo kirsdavo galvas, iki šiol užsiliko. Laiko jį savo žinioje su kitais senovės palaikais Biržų seniūnai. Be „Koto lankos", yra čia pat „Kartukalnas", t. y. kalva, ant kurios Matul pasmerktus mirčiai nužudydavo.

Nuo Biržų pilies į vasaros-vakarus anapus Širvenos ežero matome dvarą Astravą. Savininkas Astravo buvo Dąbskis. Jam mirus bevaikiu, Astravas teko, pagal įstatų senovės laikų, kunigaikščiui Kristupui II Radvilai, kursai 1617 metuose atidavė valdyti Astravą užsitarnavusiam savo kavaleristui Malatestai ir jo žmonai Kotrinai iki jų mirties. Kotrina Malatestienė, mirus vyrui, 1619 metuose už 100 kapų lietuviškų skatikų perleido teisę valdyti Astravą kunigaikščio tarnui Jonui Daugėlai Stryškai. 1662 metuose Astravo palivarkas buvo užstatytas kalvinų pastoriui Minvydui, o iš pastoriaus Minvydo nuomojo Astravą iki 1667 metų Vichman. Paskui Astravas ėjo per visokias rankas. 1673 metuose nuomojo Astravą Bortkevičius. Kunigaikštienės Liudvikos Karolinos laikais už 15.000 lenkų auksinų Astravą valdė Sienickienė, o paskui Leonas Barauskis, kursai gimė Pabiržėje. Leonas Barauskis, mokėdamas labai sąmoningai ir gudriai juokus krėsti, buvo geriausias kunigaikščio Karoliaus Radvilos draugas. Valdė jis Astravą iki 1811 metų. Pirkus grapui Tyškevičiui Biržus 1811 metuose, Leonos Barauskis apsigyveno Ogieniškiuose. Mirė jis po 1812 metų, palaidotas Kvetkuose. Grapas Jonas Tyškevičius pastatė 1862 metuose Astrave sau gyventi gražius rūmus ir papuošė Astravą gražiu daržu. Šiandien savininkas Astravo ir Biržų grapas Alfredas Tyškevičius čia negyvena, o tiktai jo administracija.

Per vokiečių ir bolševikų okupacijas visoki atėjūnai Astravą labai apnaikino.

Biržų apylinkėse randame Kilučių ežerą. Tas ežeras visoje Lietuvoje garsus savo agarais, t. y. vandeniniais riešutais. Agaras lenkiškai „kotewka pływająca", latiniškai „trapa natans", Rusijoje žmonės agarą vadina „čertovym orechom". Seniau lietuviai manė, kad tiktai Kilučių ežere agarai teauga, bet pasirodo, kad agarus galima rasti dar dvare Jeziorki Lepelio paviete Vitebsko gu-

bernijoj. Iš visuotinos enciklopėdijos sužinome, kad agarai yra ir kitose dalyse Europos ir net Šiaurinėje Azijoje. Seniau apylinkėse Krakuvos, Lvovo, Varšuvos ir kitur po pelkes, ežerus ir prūdus daug buvę agarų, kaip nurodo senieji botanikai, bet šiandien jų daug mažiau bėra, vienok galima dar rasti Olšyno kaime Brzosteko paviete Galicijoje, kaime Berchove Opočyno paviete, apylinkėse kaimo Kostryki Vieliūno paviete, prie upės Dniestro ir kitur.

Kunigas Kliuk augalų leksikone sako, iš sudžiovintų agarų galima esą padaryti geri duonai miltai. Sulig Plinijaus liudijimo, senovės Trakai iš agarų duoną valgydavę, o šviežiais jų lapais arklius šerdavę.

Žmonės pasakoja, Biržų Radvilai lenkų karaliui Zigmuntui Augustui iš Kilučių ežero agarus siųsdavę. Nors Lietuvos agarai ir nebūtų buvę geresni už kitų kraštų agarus, vienok Zigmuntas Augustas norėjo turėti iš Lietuvos Radvilų, nes Kilučių agarai primindavo jam mylimus Radvilus ir buvo brangūs jo žmonai Barborai Radvilaitei.

1867 m. ruduo buvo labai sausas. Vanduo Kilučių ežere labai nusekė. Užstojo šalta žiema. Perdaug storas ant ežero ledas pasiekė agarų krūmelių viršūnes, o pavasarį pakilęs ledas išrovė iš žemės agarų augalus. Nuo to laiko buvo pranykę Kilučių ežere agarai, bet paskui išnaujo ataugo, tiktai daug mažiau, negu buvo. Šiandien Kilučių ežere randame agarų, bet mažiau, nes, iškirtus apylinkėje miškus, ežeras nuseko ir kas žiemą ledas pasiekia aukštesniąsias agarų viršūnes, o pavasarį, pakilus vandeniui, išrauna, beliekta tiktai žemesnieji agarų augalai, kurių ledas nepasiekia.

Į vandeninius riešutus t. y. agarus kaimo žmones žvairuojas, nes kada kas neužganėdintas iš to, ką jam duoda arba prašo to, ko neverta jam duoti arba nenori duoti, tada paprastai sako: „Gal nori Kilučių agaro".

Įdomios yra Biržų apylinkės geologijos žvilgsniu. Čia daugiausiai lygumos. Viršutinis žemės sluogsnis tai molis, tai juodžemis, tai žvizdras. Po to viršutinio sluogsnio eina uoloti kalkiai, o po kalkių eina gipsas nuo upių Agluonos ir Apaščios į pietus ir į vakarus. Čia po minėtų žemės sluogsnių turi būti didi erdvė arba tuštuma, kuriai skliautais, be abejo, yra tie didi gipso sluogsniai, užkloti uolingais kalkiais, laikančiais ant savo kupros daug sodybų, kaimų ir miškų.

Žemės plotas $3^1/_2$ mylios ilgumo ir vienos mylios platumo su nepaparstais gamtos apsireiškimais prasideda nuo Biržų ir traukiasi į žiemos vakarus.

Po to žemės ploto dvejopa yra tuštuma — vienoje vietoje

dugnas yra sausas, o kitoje gilus vanduo. Tuštumos dugnas sausas tenai, kame šiandien yra žiemos rytų dalis Montegailiškių dvaro, Daužgirių dvaras, Daumėnų ir Kirdonio kaimų laukai. Tuštumos gilus vanduo yra po šiaurinės dalies Montegailiškių dvaro, po apylinkes Ripeikių, Kirkilų, Smardonės, Tatulos upės iki Mūšos. Tuštumos vanduo daeina iki upės Lavenos prie Pasvalio miestelio.

Tankiai įgriūna žemė parodytos tuštumos vietoje. Paskutinį kartą įgriuvo žemė Rugpiūčio mėnesyje 1919 metų ūkininko Petro Žiūko kieme Karajimiškių kaime netoli Biržų. Kiekvieną griuvimą praneša sprogimas ir lūžimas žemės skliautų. Mažiausiai per 24 valandas prieš griuvimą girdžiasi po žeme ūžimas, traškėjimas, bildesys, trenksmas, dundėjimas, tartum krintančių į vandenį akmenų. Vietiniai gyventojai gerai žino, ką reiškia tas po žeme dundėjimas, todel kuogreičiausiai danginasi nuo tos vietos, kurioje ypatingai girdžiasi bildesys, kad išvengtų baisios nelaimės. Po ūžimo viskas didžiu bildesiu į žemę įsmunka arba vandenyje nuskęsta, arba dar kažin kur po žemes dingsta, bepalieka tiktai duobė, kurios dugnas sausas, arba gryno vandens akis, dažnai neišmatuojamo gilumo.

Nors žemės įgriuvimai minėtoje vietoje nuo amžių atsikartoja, vienok ligšiol nėvienas geologas to įstabaus gamtos apsireiškimo nuodugniai ir moksliškai čia savo pastebėjimų ir tyrinėjimų nedarė. Įsikūrus Lietuvos Mokslo Draugijai, manau, kad mūsų geologai padarys čia tinkamus mokslui gamtos tyrinėjimus.

Kai kur žemės įgriuvimai, pereidami didesnius gamtos žaislus ir smarkesnius sujudimus, iš sugulusių uolos luitų turi prakilnaus gražumo išvaizdą, turi ir žmonių padavimuose užsilikusią savo istoriją. Čia paminėsime Požemį. Požemis yra tai įgriuvimo žemės duobė, į kurią įteka to vardo upelis, prasidedąs už Klausučių kaimo Biržų pelkėse. Pavasarį arba per didžius lietus neišsakytai gražu čia žiūrėti, kada patvinęs upelis, kupinas vandens, plaukia į duobės gerklę ir tenai sūkuriais ir verpetais baisiu ūžimu ir gargaliavimu dingsta gilybėje po uolų. Nuo to po žemės ryjančio vandenį urvo viso varsto tolumo apylinkė vadinasi Požemis. Urvo išvaizda netaisyklinga, panaši į $^3/_4$ rato, kurio diametras daugiau kaip šeši sieksniai, o sienų aukštumas siekia penkių sieksnių. Urvo sienos susideda iš kalkakmenio, gipso ir molio sluogsnių vieno, dviejų arba trijų colių storumo, pakaitomis eina.

Ant 20 žingsnių į žiemos vakarus nuo didžiojo kelio iš Vilniaus į Rygą per Biržus yra plyšys, kurs turi išvaizdą požeminio urvo. Sulaužyti luitai gipso vieni ant kitų suvirtę sudaro to urvo netaisyklingus skliautus. Vadinasi tas plyšys „Šventoji“ arba

„Šventa Skylė“ į tą skylę įeinama iš po uolos gamtos surengtais iš kalkakmenio ir gipso trimis ar keturiais laiptais; tenai randame kūdrą ir negilų upelį, kursai išlengvo į pietus teka; į tą kūdrą per uolos plyšius vanduo lašais krisdamas daro panašų į varpų skambėjimą aidą.

Tą įstabų požeminį urvą žmonės šventu laiko. Rinkdavosi čia maldingi, skubėdavo ligonys, sergantys akimis bei luošiai, idant gautų palengvinimo ir sveikatos. Tenai galėjo rasti visokių paliktų atnašų, kaip tai: skatikų, kepurių, senų rūbų ir t. p. Tą vietą žmonės lankydavo ypatingai dienose Švenčiausios Trejybės ir Švenčiausios Motinos Škapliernos. Ar toli to urvo erdvė traukiasi į žemės gilumą, kaip toli tenai esąs upelis plaukia ir kur jis įteka — niekas ligšiol to netyrinėjo. Žmonių padavimai nenurodo mums ir laiko, kada maldingi žmonės pradėjo lankyti „Šventą Skylę“, o ligonys ieškoti čia sveikatos. Kad tai buvo daroma nuo labai senų laikų, matyti iš gilaus uoloje tako, kurį keleiviai. lankydami urvą, išmynė.

Vietos gyventojai, kaipo padavimą, pasakoja, kad prie pat kelio iš Montegailiškių į Biržus esą požeminiai urvai, kurie labai toli traukiąsi. Skliautai tų urvų remiąsi tartum ant architektoninių arkadų ir darą lyg karidorių. Iš abiejų pusių to koridoriaus matąsi atskiri urvai. Tenai turėję būti druskos. Daktaras Liudkevičius [1]) 10 dienoje Rugsėjo mėnesio 1857 metų, norėdamas ištirti tiesą, ant trijų žingsnių į to urvo gilumą įėjo ir rado jo dugne baltą molį, o po kojų pajuto ant molio ploną ledą. D-ras Liudkevičius tikrai atrado tenai ko tai panašaus į druską. Žmonės kalba, tame urve nekartą slėpdavęsi, bėgliai ir palaidūnai.

Ant pusės mylios nuo „Šventos Skylės“ yra Daumėnų kaimo laukuose kitas urvas ligšiol netyrinėtas ir be jokio vardo. Už Kirdonio kaimo prie įtakos Upitytės į Tatulą daug yra sausų urvų, iš kurių puikiausio balto gipso gaunama.

Vandeniniai gi urvai prasideda nuo Montegailiškių ir eina, kaip aukščiau sakėme, per laukus Kirkilų kaimo ir Ripeikių palivarko. Tuose urvuose vanduo viską praryja, kas į jį įkrinta, bepaliekta tiktai didi gilūs kraterai su didžia vandens akimi dugne. Apie tas nelaimių vietas žmonės daug pasakoja. Vienas čia urvas vadinasi „Gaspadinė“, t. y. šeimininkė. Padavimas garsina, toje vietoje, kame šiandien „Gaspadinė“, buvęs tvartas Tame tvarte šeimininkei melžiant karves, sprogę požeminiai skliautai ir tuojau šeimininkė kartu su karvėmis ir tvartu paskendusi po žeme vandenyje. Todel žmonės tą vietą ir šiandien

[1]) Teka Wileńska artykoł „O Zamkach“.

tebevadina „Gaspadinė“. Kas nors čia turėjo atsitikti tokio, apie ką žmonės kalba, nes gražią dieną gryno vandens gilumoje „Gaspadinės“ urvo, kurio dugno niekuo pasiekti negalima, matydavosi durų šulas su geležies kengėmis nuo įkritusio į gilumą namo. Tas šulas, krisdamas į gilumos vandenį, užsilaike netikėtai ant sulūžusių žemės skliautų luito. „Gaspadinės“ urve dažnai galima matyti plaukiojančias žuvis, o kartais didį verpetais vandens judėjimą. Iš to spėjama, kad vanduo tos gilios ant penkių sieksnių duobės po plačių iš kalkakmenio skliautų jungiasi su kitais daug didesniais vandenimis.

Kita duobė taip pat plati ir gili vadinasi „Karieta“, nes važiuodami karietoje keliauninkai čia nuskendę. Kita vėl vadinasi „Zamkynė“ nuo to, kad šaltkalvis, važiuodamas į Biržus su „zamkais“ — jutrinomis į turgų, čia įgriuvęs ir žuvęs ir t. p.

Kirkilų kaime yra daugybė vandeninių duobių, iš kurių į vasaros vakarus plaukia upelis. Tas upelis tuojau už kaimo įteka į labai gilų ežerą. Čia tai visa žemės paviršė lyg kybote kyboja ant gilaus ežero. Čia tankiai atsiranda naujų vandeninių duobių ir taip labai gilių, jog žmonės teisingai jas bedugnėmis vadina.

Bus jau kokios aštuonios dešimtys metų, kaip vieno ūkininko name priemenė čia įgriuvo. Bus kokios šešios dešimtys metų, kaip per porą sieksnių nuo kito ūkininko gryčios čia duobė pasidarė ir šiandien tebėra beveik bedugnė. Taip pat ant kalvos įgriuvo čia žemė, žirniais užsėta. To griuvimo duobės juodas vanduo rodo nepaprastą jos gilumą.

Čia galima pastebėti, kad duobėse, kur žemė su didžiausiu trenksmu įgriūna, vanduo į žemės viršų išsimuša, o po kelių dienų nusenka, pamažu iki dviejų sieksnių žemyn nusileidžia ir taip daugel vietose ant visados paliekta. Kitos duobės, kur vanduo labai žemai nusileidžia, po kai kurio laiko vėl įgriūna.

Į žiemos vakarus nuo Biržų, kur baigiasi žemės įgriuvimų eilė, iš po žemės išsimušo versmė del savo nemalonaus kvapo ir didžios smarvės „Smardonė“ vadinama. „Smardonė“ yra tai apvali duobė į porą sieksnių gilumo ir į šešis sieksnius diametre platumo. Tos duobės dugne kasmet pasidaro nauji kraterai, per kurius iš gilumos išsiveržia vanduo, ir lygiai kasmet tie kraterai užjanka. Be vandens, per „Smardonės“ kraterus išsimuša iš gilumos ant viršaus kartais alksnio keras, vietomis su žieve, taip į apvalumą nudailintas, kad tartum žmogaus ranką tą kelmo apvalumą, padarė, o kartais išsimuša iš gilumos ir susuktos žolės kupstas. Bet iš kur imasi tie nudailinti į apvalumą alksnių kerai ir susuktos žolės kupstai, per kokius požemės jie pereina nudailintas, kad tartum žmogaus ranka tą kelmo apvalumą

sūkurinius gamtos veiksmus ir gauna minėtą išvaizdą, atspėti bei sugalvoti šiandien dar nieks nemoka.

Įdomių medžio kaladžių iš „Smardonės", požeminiais verpetais į apvalumą nudailintų, buvo nemažai surinkta piliečio Hanusavičiaus Daniūnų palivarke.

Mineralinis „Smardonės" sierinis vanduo šiandie jau nebeturi to stiprumo, kokį turėjo seniau, todel aišku, kad iš žemės sluoksnių „Smardonės" apylinkėse išsisėmė arba sumažėjo mineralinis sierinis gaivalas, kad požeminiai plyšiai pasidarė kituose žemės sluogsniuose, o vanduo, tekėdamas per tuos naujus plyšius, turėjo permainyti savo linkmę, užtat šiandien arti palivarko Lūkėnų randame naujose duobėse daug stipresnį sieros vandenį, negu „Smardonėje".

Iš „Smardonės" versmės teka upelis to paties vardo, kaip ir versmė. Ant to upelio yra malūnas, kuriam vandens niekuomet netrūksta. Čia tas upelis įteka į Tatulą, ant kurios kraštų randame įgriuvimo duobes nepaprasto gilumo. Erdvės tų duobių yra net po Tatulos vagos. Sienos įgriuvimo duobių yra čia iš kalkakmenio ir gipso, o gilumoje — vanduo. Tokie žemės įgriuvimai atsitinka arti kaimo Jodeišių, prie Dominų palivarko, ant ribos Trečionų ir Skirančių kaimų. Prie Trečionų malūno negalima pastebėti žemės įgriuvimo, bet toliau ant Lavenos upės krašto prie Pasvalio žemė įgriūna ir ant Lavenos kraštų išsiveržia sieros vanduo. 1867 metuose čia rasta nors mažai krikštaluose geležies rūdyno.

Ežeruose yra čia sraigiai — planorbis corneus, lymula stagnalis ir kiti, kokius paprastai randame giliuose vandenuose.

Poravicos ir Smardonės mineralinis sieros vanduo yra čia nuo senų laikų žinomas, kaipo gydąs ligas[1]), o šiandien mineralinės sieros maudyklos žinomos yra Lūkėnų palivarke ir ant Lavenos krašto prie Pasvalio miestelio.

Manau, kad Lietuvos gydytojai pasirūpins tinkamai ištirti mineralinius sieros šaltinius Biržų apylinkėse ir įtaisys čia tinkamas higienos reikalavimams sanatorijas — maudyklas, — tai, be abejo, bus naudinga Lietuvai ir vietos žmonėms.

---

[1]) „O wodach Birżańskich" przez Pawła Boufała Hoppena .M. L. Roku 1761.

Nežinomas lietuvių kalba atsišaukimas 22 sausio 1863 m.

(Vaclovo Biržiškos).

J. Baltramaitis savo „Liet. Knygų sąraše" paduoda keturis „Lenkų valdžios" atsišaukimus lietuvių kalba iš 1863 — 1864 metų: Nr. 735 (iš 1863 m.) „Manifestas lenkun rieda" ir Nr. 769 — 771 (iš 1864 m.), kurių net lietuviškų pavadinimų nežinojo; nei vieno iš tų atsišaukimų jisai net nebuvo skaitęs ir padavęs juos vien iš Paryžiaus lenkų knygyno katalogo. Bet tų atsišaukimų ir net laikraščių, žinomų ir mūsų (A. Janulaitis) ir lenkų istorininkams ir bibliografams, būta kur daugiau. Vienok Kauno gubernatoriaus arkyve K. Jablonskiui pavyko surasti nuorašą vieno atsišaukimo, lietuvių tekste niekam nežinomo. Patsai originalas, spausdintas, buvo išsiųstas Kauno rėdybos žandarų viršininkui, kažkur dingo. Tačiau byloj užsiliko gan rūpestingai nuimta jo kopija.

Atsišaukimas pakliuvo gubernatoriaus raštinėn tokiu būdu. Naktį iš 4 į 5 birželio 1880 m. nežinia kas Dusetos, Zarasų aps. Kunigo Riaukos namo kieman įmetė tą atsišaukimą, suvyniotą į senąjį popierių. Kunigas Riauka tuojau jį pristatė anstoliui, šitas isprauninkui, isprauninkas gubernatoriui ir žandarų viršininkui; gubernatorius generolui gubernatoriui kartu su vertimu rusų kalbon, nors vertimas buvo ir netobūlas, pvz. „22 sikia" išversta „22 diekabria". Atsišaukimas isprauninkui padarė įspūdžio ne 1863 m. spausdinto, bet visai nesenai, taip gerai jis buvo užsilikęs.

Patsai atsišaukimas tai vertimas, o iš dalies ir perdirbimas dviejų dekretų, paskelbtų lenkų laikinosios valdžios 22 sausio 1863 metų. Skirtumai tarp tų dviejų tekstų yr taip charakteringi, jog čia paduodame abudu greta palyginimui. Lietuvių tekstą paduodame raidė raidėn iš bylos, lenkų tekstą iš knygos: J. Grabiec: Powstanie styčniowe 1863 — 1864 m. Warszawa — Krakow p. 95—97:

Nuog tikros Lenku aukszcziausi Wiresnibes wisas Karalistes musu.

Centralny Komitet Narodowy jako tymczasowy Rząd Narodowy.

(Šios įžangos lietuvių tekste nėra visai).

Tikra Aukszcziausi Wiresnibe Lenku pastanawija:

Dali 1., Wisi ukininkaj arba gaspadorej nu szias dienas apturi žiame, kurio waldia su trioboms, ant włosnastes, par wisus amžius be jokia mokeszczia, te znoczii: kad už ot žiame ne rejks mokieti ne jokias arendas, a niejti dwaran arba baudžien,tiktejs rejks mokieti, padotkas pagal diduma žiames, ir atbuti Karalistes pawidnaste.

2. Ir nu szias dienas nebera jau newalos: nes nebera pona, ni bajora, ni mužika, ni žida, o esami wisi brolej ir wejkaj ligi arba wienodi, kejp prisz pona Diewa, tajp ir prisz musu brangiojaj Tewine.

Zważywszy: że uwłaszczenie włościan, pomimo ogolnej chęci kraju, z powodu stawianych przezrząd najezdniczy przeszkod, dotąd do skutku nie doszło; — obok tego

zwazywky: że oddanie gospodarzom rolnym na własność gruntow, dotąd przez nich tytułem czynszów, pańszczyzny lub innych obowiązków posiadanych, zmniejsza mienie dotychczasowych właścicieli.

Postanowił i stanowi

Art. 1. Wszelka posiadłość ziemska, jaką każdy gospodarz dotąd tytułem pańszczyzny, czynszu lub innym tytułem posiadał, wraz z należnemi do niej ogrodami, zabudowaniami mieszkalnemi i gospodarskiemi, tudzież prawami i przywilejami do niej przywiązanemi, od daty niniejszego Dekretu staje się wyłączną i dziedziczną dotychczasowego posiadacza własnością, bez żadnych jakich kolwiek obowiązków, dania, pańszczyzny lub czynszu, z warunkiem jedynie spłacania przypadających z niej podatków i odbywanie należnej służby krajowej.

Šio paragrafo lenkų tekste visai nėra).

3. Žiames walditojej bus isznagraditi už žiame žmoniems dawanota, isz skarbawu turtu Karalistes.

(Šio paragarfo lietuvių tekste nėra.).

4. Wisi pastanawijme ukaze duoti nuog nedoras ir prakiejktas wiresnibes Maskolu nekinasi, ir skajtas nu szias dienas už ne wožnas, ir ne powidnas ju newienas klausiti.

5. Szis dekretas < Aukszcziausi Wiresnibes Lenku ira duotas del wisu walszczioniu, tej ira: del wadinamu poniszku, žiamiu skarbawu, del žiamiu prigulencziu ant Bažniczus ir wisu kituj.

6. Aprejszkiti ir iszpilditi szia Dekreta Aukszcziausi Wiresnibes, prisakia wiresniejems Lenku wajska.

Iszduota Warszuwan metusi 1863. 22 diena menasia sikia.

Art. 2. Dotychchasowi właściciele nadanych gospodarzom rolnych gruntow otrzymają odpowiednią wartości tychże indemnizację z funduszow narodowych za pośrednictwem długu Państwa.

Art. 3. Zasady do oznaczenia wysokości szaczunku ziemi, oraz rodzaj instytucji kredytowej w osobnych dekretach wskazane będą.

Art. 4. Wszelkie ukazy, reskrypta, przez rząd najezdniczy w przedmiocie tak zwanych stosunkow włościańskich wydane, znoszą się, a tem samem nikogo nie obowiązują.

Art. 5. Dekret niniejszy stosowany być winien tak do własności prywatnych, jako też i do własności rządowych, donacyjnych, kościelnych i wszelkich innych.

Art. 6. Ogłoszenie i wprowadzenie w wykonanie niniejszego Dekretu, Centralny Narodowy Komitet, jako tymczasowy Rząd Narodowy, Naczelnikom wojskowym i wojewodzkim poleca.

Dan w Warszawie, 22 stycznia 1863 r.

Čia pat žemiau seka ir antras dekretas.

Nuog tikras Lenku aukszcziausi Wiresnibes wisas Karalistes musu.

matidama: jog kožnas vienas kas tik gali, pawidnas stotiuž Wiera ir Tewine musu, del

Centralny Komitet Narodowy jako tymczasowy Rząd Narodowy.

Zważywny, że zrzucenie obcego jarzma wymaga jaknajwiększej liczby walczących i

pargalejma Maskolu ir Wokiacziu, musu nepretelu, ir numetima prakiejkta anu junga nuog sawa kaklu.

matidama: jog kožnas giwentojas musu Karalistes giwendamas isz kraujas procias sawa, ejdams ant wajnas powidnas turieti žiwnasti del sawi ir del sawa wejku, pastanawija:

Dali 1., Wisi inamie, gritialnike, kąpininke arpa susiede ir wisi žmones, kurie giwena isz uždarbie, kad bus paszaukti ant wajnos už Tewine su nepretelu Maskolu gaus mažiausi tris margies žiames; a kad bus kam likta nu Diewa prapulti, už Wiera ir Tewine, tam łajki, apturies to žiame ja gimines.

2. Aprejszkiti ir iszpilditi szia Dekreta Aukszcziausi Wiresnibes, prisakia wiresniejems Lenku wajska.

Iszduota Warszuwan metusi 1863. 22 diena menasia Sikia.

Čia prie lietuviškų dekretų pridėtas antspaudas lenkų parašu „Rząd Narodowy Wydział Zarząd prowincjami Litwy".

nikt od pełnienia służby wojskowoj wymowić się nie może,

zwazywszy nadto, ze każdy obywatel, z pracy rąk utrzymujący się, skoro pojdzie na wojnę, mieć winien zapewniony byt dla siebie, jak dla swej rodziny, postanowił i stanowi:

Art. 1. Chałupnicy, Zagrodnicy, Komornicy, Parobcy i wogole wszyscy obywatele z zarobku jedynie utrzymanie mający, ktorzy powołani do broni, w szeregach wojska narodowego za Ojczyznę walczyć będą, otrzymają, a w razie ich śmierci żony i dzieci, na wyłączną własność z dobr narodowych dział gruntu, najmniej 3 morgi przestrzeni zawierający.

Art. 2. Ogłoszenie i wprowadzenie w wykonanie niniejszego Dekretu Centralny Narodowy Komitet, jako tymczasowy Rząd Narodowy, naczelnikom wojskowym i wojewodzkim poleca.

Dan w Warszawie, 22 stycznia 1863 r.

Įsižiūrint į tuodu tekstu, aišku, jog nežinomas lenkų teksto vertėjas žiūrėjo į jį ne kaipo į įstatymą, bet kaip į atsišaukimą, kurį galima, kaip norint, taisyti. Savo demokratinio ūpo pagautas, ar vykdydamas nusistatymą „Lietuvos provincijų valdybos" įisai dekretus žymiai ir turiniu ir kalbos atžvilgiu „sudemokrati-

no“. Išmetęs įžangą, kuri Lietuvoj jau buvo anachsonizmas, jis kartu išmeta ir paminėjimą skriaudos, kuri baudžiavas panaikinant buvo daroma dvarininkams ir nemini visai būsimųjų dekretų atlyginimo tvarkai nustatyti. Vieton nesuprantamos nei lenkų, nei lietuvių ūkininkams „indemnizacijos“, kuris terminas gal tyčia akims apdumti buvo įvestas, jis stačiai sako, jog „žemės valdytojej... bus isznagraditi... jos skarbawu turtu karalistes“. Įdomus ir antras, grynai teoretinis, paragrafas, kurio tikslas įkvėpti žmonėms, jog iš tikrųjų jau nebėra „pona ni bajora ni mužika, ni žida“. Antram dekrete mažiau pridėta nuo savęs, jei bent nurodymas priešų — maskolių ir vokiečių, apie kuriuos lenkų tekstas tyli. Be to praleista, jog kariai gaus žemę, tik karui pasibaigus. Jeigu tas dekreto vertimas kiek labiau prasiplatino Lietuvoj, tai be abejo jis galėjo paveikti į žmonių ūpą kur labiau, negu lenkų. Palikimas tekste trijų margų žemės leidžia spėti, jog vertimas buvo atliktas ar Varšuvoj ar Suvalkijoj, nes kitur jau buvo prie dešimtinių pripratę.

„VARPO“ BENDROVĖS SPAUSTUVĖ KAUNE, LAISVĖS ALIEJA 60.